

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ

В УКРАЇНІ

про що свідчить
судова
практика

АКАДЕМІЯ СУДДІВ УКРАЇНИ

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ: ПРО ЩО СВІДЧИТЬ СУДОВА ПРАКТИКА

Київ-2006

Автор: Ахтирська Наталія Миколаївна, к.ю.н., доцент, завідувач кафедри кримінального судочинства Академії суддів України

©2006 Академія суддів України

ОБСЄ За фінансової підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні

Всі права застережено. Зміст цієї публікації можна вільно використовувати, розмножувати та розповсюджувати з освітньою та іншою некомерційною метою за умови посилання при цьому на джерело.

Макет та дизайн: Ковинєв А.О.

Надруковано: жовтень 2006 року, ТОВ «КГЛЗ», Україна

Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю автора та не відображає точки зору Академії суддів України, Координатора проектів ОБСЄ в Україні чи ОБСЄ.

ЗМІСТ

Передмова	4
Пролог	6
Вступ	7
I. Кримінологічна характеристика торгівлі людьми в Україні	9
II. Розвиток законодавства про заборону торгівлі людьми	17
III. Причини торгівлі людьми в Україні	29
IV. Що ж таке торгівля людьми з правової точки зору (аналіз судової практики)?	33
V. Захист учасників кримінального судочинства	41
VI. Компенсація (справедлива сатисфакція)	45
VII. Яке ж покарання призначається судами за вчинення злочину, передбаченого статтею 149 Кримінального кодексу України?	59
VIII. Судово-психологічна експертиза та використання її результатів в кримінальному судочинстві	69
IX. Удосконалення паспортної системи як захід попередження торгівлі людьми	73
X. Допит потерпілої (потерпілого) від торгівлі людьми	79
XI. Етичні засади судочинства у справах, пов'язаних з торгівлею людьми	83

ПЕРЕДМОВА

Академія суддів України, виконуючи покладені на неї статтею 129 Закону України “Про судоустрій України” обов’язки щодо підготовки кадрів на посади суддів, підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату судів, проведення наукових досліджень з питань вдосконалення організації та діяльності судів, науково-методичного забезпечення діяльності судів, здійснює узагальнення судової практики та розробку рекомендацій щодо особливості розгляду окремих категорій справ на емпіричній базі.

На початку нового тисячоліття суспільство змушене було визнати, що серед сумного здобутку, з яким воно перейшло межу тисячоліття, є зростання злочинності. Одним із найганебніших видів злочинів є торгівля людьми. Прикро визнавати, що Україна є постачальником “живого товару” майже до 57 країн світу.

Завдяки плідній співпраці Академії суддів України з ОБСЄ стала можливою реалізація проекту “Протидія торгівлі людьми”, завданням якого є підвищення обізнаності суддів щодо чинного законодавства, що передбачає відповідальність за вчинення цього злочину.

Проведене дослідження судової практики буде корисним з огляду на висвітлення розгляду кримінальних справ цієї категорії.

Ректор Академії суддів України

І. Войтюк

Часто вироки за 149 статтею неадекватні тяжкості злочину. Наприклад, справа складалась з 8 епізодів. Серед потерпілих були неповнолітні. Суддя виносить вирок: 5 років позбавлення волі без конфіскації майна із відстрочкою виконання вироку на 2 роки.

Із інтерв'ю з суддею Апеляційного суду

[Протягом судових слухань] всі ставилися до мене як до повії. Співчуття до свого горя я отримувала тільки від працівників неурядової організації.

Із інтерв'ю з потерпілою

Протягом судових слухань траплялися моменти, коли потерпілі готові були відмовитися від свідчень з причини некоректного ставлення адвокатів обвинувачених та судді.

*Із інтерв'ю з співробітником відділу по боротьбі із злочинами,
пов'язаними із торгівлею людьми*

ВСТУП

З метою забезпечення належного виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, досягнення відповідності політичній складовій Копенгагенських критеріїв щодо набуття членства в Європейському Союзі та беручи до уваги Резолюцію №1466 (2005) і Рекомендацію №1722 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року Указом Президента України від 20 січня 2006 року був затверджений План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, підпункт 10 пункту 1 якого передбачає забезпечити вжиття додаткових заходів для викорінення торгівлі людьми.

Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України №361/2006 від 10 травня 2006 року, має на меті забезпечення становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право на справедливий суд.

Оскільки в Україні спостерігається зростання кількості злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, необхідно було провести узагальнення судової практики з метою надання суддям методичної допомоги щодо розгляду такої категорії справ. Дослідження побудоване на аналізі 54 кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, за якими вироки вступили в законну силу.

Посилання на міжнародні правові документи, які регламентують права потерпілих від торгівлі людьми, стануть корисними під час вирішення питань щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, забезпечення безпеки на стадії досудового та судового слідства.

I. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Незважаючи на тривалий перебіг подій та часу, зміну менталітету та досягнення науки, неосяжні цивілізаційні потреби людства, існує так званий злочинний андеґраунд, світ, який живе законами часів рабовласництва. Його представники людину сприймають як товар, який може принести значні прибутки (вони посідають третє місце після торгівлі зброєю та наркотиками). Щорічно у світі продається близько 12 млн. людей, доходи від цього складають приблизно 19 млрд. доларів США на рік.

На початку нового тисячоліття суспільство змушене було визнати, що серед сумного здобутку, з яким світ перейшов межу тисячоліття, є зростання злочинності. Одним з найганебніших видів злочинів є торгівля людьми.

Прикро визнавати, що Україна є постачальником “живого товару” до таких країн як Туреччина, Росія, Польща, Чехія, Італія, Македонія, Сербія /Чорногорія, Греція, Німеччина, Боснія-Герцоговина, Косово, ОАЕ, Португалія, Іспанія, Кіпр, Болгарія, Угорщина, Великобританія, Литва, Сирія, Нідерланди, Бельгія, Словенія, Молдова, Албанія, Єгипет, Франція, Словаччина, Лівія, Румунія, Австрія, Японія, Швейцарія, Ліберія, Вірменія, Фінляндія, Швеція, Нігерія, Південна Корея, Хорватія, Мальта, Грузія, Казахстан, Монако, Ємен, Йорданія, Китай (за даними слідчих органів України, всього виявлено жертв торгівлі у 57 країнах світу).

Злочин – торгівля людьми – для України є новим, а тому потребує окремого аналізу з огляду на особливості судового слідства, забезпечення прав потерпілих на справедливую сатисфакцію, дотримання прав жертви цього злочину на закритий судовий процес, забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Посттравматичний синдром потерпілої обумовлює певні тактичні особливості отримання показань від неї.

У відповідності з Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України №361/2006 від 10 травня 2006 року №361/2006, одним з завдань судової реформи є якісне підвищення фахового рівня суддівського корпусу, забезпечення доступного та справедливого судочинства, прозорості в діяльності судів¹. З метою висвітлення сучасного стану

---

¹ Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України від 10 травня 2006 року №361/2006 // Офіційний вісник України. 2006, №19. ст. 1376.

законодавства, перспектив його удосконалення та проблем щодо розгляду кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми й підготовлений цей короткий аналіз судової практики.

Для загального сприйняття цього виду злочину, усвідомлення ким, щодо кого, яким способом вчиняється торгівля людьми варто розглянути його характеристику, отриману в результаті дослідження судової практики.

Особа злочинця.

“Торгівлю людьми” вчиняють переважно **чоловіки (62%)** та **38% жінок**.

Освіта злочинців чоловічої статі: 8% – незакінчена середня освіта, 44% – середня освіта; 20% – середня спеціальна освіта; 16% – незакінчена вища освіта, 11% – мають вищу освіту.

Сімейний стан: 35% чоловіків не одружені; 57% – одружені; 2% в громадянському шлюбі; 6% – розлучені. Мають дітей майже 60% чоловіків (своїх або на утриманні).

Вік злочинців: 30% – до 30 років; 39% – від 30 до 40 років; 19% – від 40–50 років; 12% – старше 50 років. Наймолодшому (засудженому) – 20 років, найстаршому – 68 років. За даними правоохоронних органів Донецької області, порушена кримінальна справа за торгівлю людьми по відношенню до 17 річного школяра, який вербував для продажу знайомих 16–19-річних дівчат, радужно змальовуючи їхнє щасливе майбутнє в Російській Федерації. Кожна дівчина була оцінена в 150 доларів. Юного вербувальника залучила до злочинної діяльності його сестра, яка сама пройшла шлях “живого товару”. Проживаючи в Москві, вона за допомогою сутенерів відкрила свою справу з доставки живого товару для надання сексуальних послуг.

Вид занять злочинців: 70% непрацюючі, решта – водії, менеджери, різноробочі, приймальники пункту вторинної сировини, охоронник дитячого садка, вчитель середньої школи, приватні підприємці, директор приватного підприємства, виконуючий обов'язки директора товариства з обмеженою відповідальністю.

12% засуджених мали судимість, переважно за вчинення корисливих злочинів.

Жінки, які вчиняють злочин, передбачений статтею 149 КК України.

Вік : 27% – жінки до 30 років

30% – від 30 до 40 років

22% – від 40 – 50 років

18% – старше 50 років.

Освіта: 63% мають середню освіту;

20% – вищу освіту;

6% – незакінчену вищу; 5% – незакінчену середню; 3% – початкову.

Вид занять: близько 85% непрацюючих, решта : офіціантка бару, реалізатор косметики “Avon”, реалізатор споживчих товарів на ринку, фацетчик (обробник скла), 7% – пенсіонери.

Переважає більшість жінок мають дітей (одну-дві дитини).

2% жінок мають судимість, переважно за корисливі злочини.

Відмічається злочинна участь жінок у складі організованих злочинних груп, які спеціалізуються на торгівлі людьми.

Близько 60% жінок, які займаються торгівлею людьми, раніше самі знаходилися в сексуальному рабстві.

Так, Ш., розповіла своїм знайомим, що вона неодноразово примусово з боку злочинців виїжджала на роботу в Москву для заняття проституцією. Вона повідомила, що у неї немає паспорта, який злочинці пообіцяли повернути лише після того, як вона знайде їм дівчат для виїзду в РФ. Тому вона змушена була знайомитися в кафе з потенційними жертвами, привозила їх на кастінг подружжю, яке обирало кандидатури. Вона ж переправляла дівчат до Росії.

“В ході розмови Х. (засуджена за торгівлю людьми) розповіла їм (потерпілим) розцінки в Об’єднаних Арабських Еміратах на деякі інтимні послуги, називаючи при цьому конкретні суми, а також повідомила, що вона сама декілька років (шість років) працювала проституткою в ОАЕ. (Дана розмова записана на диктофон.)”.

“Господарі публічного дому в ОАЕ потерпілій заявили, що її борг становить сім тисяч доларів, але якщо вона хоче повернутися в Україну, то повинна взамін відправити три-чотири українські дівчини. На цю пропозицію вона погодилась”.

Способи приготування до злочину: створення фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном, шлюбних агенцій, туристичних фірм, які на підставі легальної візи переправляють осіб за кордон, а далі відбувається передача третім особам з метою експлуатації; розміщення оголошень в засобах масової інформації щодо можливого працевлаштування за кордоном (автосервіс для чоловіків, сільськогосподарські роботи для жінок), оголошення про щасливий шлюб з іноземцем, оголошення про пошук супутниці для відпочинку в екзотичній країні, створення мережі з підбору кандидатур для відправки за кордон або створення організованої злочинної групи з чітким розподілом функцій, створення фінансового резерву для забезпечення потерпілих закордонними паспортами, квитками, оплата квартир для проживання до часу виїзду за кордон (за показання-

ми потерпілих, група дівчат з Росії, Молдови та Казахстану утримувалися в одній із квартир м. Києва в очікуванні на час відправки до Ізраїлю, вони злочинцями забезпечувалися кишеньковими грошми, харчами, предметами гігієни).

Поширеним способом підготовки до вчинення злочину або вербуванням є опублікування в засобах масової інформації статей про потребу в робочій силі (наприклад, “Італія потерпає від нестачі робочої сили, перевага надається жінкам-слов’янкам” при тому, що в Італії великий відсоток безробіття; посольство Норвегії в м. Москва змушене було розмістити офіційне оголошення про те, що Норвегія не оголошувала набору на працевлаштування, а розповсюджена інформація – є не чим іншим як способом нелегальної відправки жінок з метою їхнього продажу).

Так, К., з метою підбору дівчат для заняття проституцією і організації подальшої відправки в Москву зареєструвалась як суб’єкт підприємницької діяльності та орендувала кімнату в центрі міста, де розмістила офіс шлюбної агенції. В рекламних газетах давала оголошення “Быстро, качественно и главное конфиденциально служба знакомств подберет Вам варианты общения, о которых Вы могли пока тихо думать. Семейные пары, девушки. Вечера и клубы знакомств”, “Состоявшийся в жизни обеспеченный мужчина познакомится с очаровательной девушкой для серьезных отношений с перспективой переезда”.

З метою більшого переконання жертви, що у діях осіб, які пропонують працевлаштування за кордоном не має обману, створюються організовані злочинні групи подружжям. Так С. разом зі своєю дружиною С. та іншими особами створили організовану групу з розподілом ролей, які забезпечували діяльність по наданню сексуальних послуг мешканцям м. Москви Російської Федерації особам жіночої та чоловічої статі, в тому числі неповнолітніми, втягнутими ними різними способами в заняття проституцією. Так, потерпілий Т. повідомив, що С. запропонував йому працювати реалізатором на ринку Москви, заробітна плата буде складати близько 400-500 доларів США. На що останній погодився. При цьому С. познайомив потерпілого зі своєю дружиною С., яка теж в розмові підтвердила, що він буде займатися торгівлею на ринку. Це Т. переконало. Але після прибуття до Москви, після відібрання паспорту особою, яка повинна була забезпечити йому роботу та проживання, йому пояснили, що він буде займатися наданням сексуальних послуг гомосексуалістам. “Он испытывал нравственные страдания от занятия проституцией, и хотел уехать в Харьков, но не мог, в связи с отсутствием денег и паспорта. Он вынужден был заниматься проституцией примерно две недели. После чего сутенер забрал его к себе домой, и примерно две-три недели потерпевший оказывал сексуальные услуги ему. Когда накопилась необходимая сумма денег он пытался бежать домой”. “В Харькове его встретил С., стал ругать за то что он бежал из Москвы, избил его и при этом предупредил, чтобы он никому не рассказывал о случившемся, в противном случае угрожал физической расправой”.

Під впливом психічного та фізичного тиску злочинців Т. був знову направлений до Москви, “где каждый день его вывозили на Садовое кольцо, Ленинский проспект, “Химки” и передавали возмездно клиентам для занятия проституцией”. Потерпілий повторно здійснив втечу. В Харкові його зустріли злочинці і попередили, що будуть його постійно переслідувати і при зустрічі застосовувати фізичну силу. Якщо він буде відмльвати знайомих від поїздки в Москву, то вчинять фізичну розправу.

Способи вчинення злочину: продаж живого товару відбувається або відкрито, тобто жертва знає або усвідомлює що вона набуває статусу “товару”, але оскільки перебуває у складному матеріальному становищі (тяжкий збіг обставин: потреба в засобах для лікування близької людини, виплата кредиту по квартирі, безперспективність працевлаштування, навіть, при наявності освіти та спеціальності, неприйнятні, нестерпні стосунки в сім’ї з батьками або чоловіком тощо). Це супроводжується детальним інструктажем щодо анкетних даних при переміщенні через кордон (неодноразово злочинці напам’ять перевіряють вигадані анкетні дані, за якими жертва від’їжджає закордон та які вказані в паспорті, легенду (вона є сестрою, родичкою дружини тощо). Потерпілий роз’яснюють умови проживання, умови експлуатації, розподіл отриманого доходу (визначається відсоток), система застосування санкцій (за неналежне поведіння чи за супротив надавати сексуальні послуги, за вживання алкоголю, за вагітність тощо), зазначається сума боргу, яку потерпіла повинна відпрацювати (будучи вже у фінансовій залежності, коли не в змозі самостійно оплатити своє переміщення через кордон).

Злочин може вчинятися прихованим, завуальованим способом, тобто, коли жертва не знає з якою метою її переправляють за кордон. Цей спосіб застосовується щодо дітей, які можуть відправлятися на оздоровлення, на гастролі, з метою культурної програми (так, до Москви відправляли дівчаток 12–14 років начебто з метою відвідування цирку на Цветному бульварі (діти були з складних в соціальному аспекті сімей), а насправді їх відправляли для надання сексуальних послуг (клієнт займався дефлорацією малолітніх)).

Шлюбні агенції також користуючись довірою жінок, вивозять закордон начебто для знайомства з потенціальними нареченими. Іноді відбувається введення в оману щодо закоханості іноземного постачальника товару в жінку. Так, двоє іноземців, прибувши на лікування до санаторію в Західній Україні, запропонували двом медичним сестрам санаторію одружитися, пообіцявши належне матеріальне утримання їх та їхніх дітей. Насправді вони при перетині кордону були спрямовані до невідомого ринку між Сербією та Чорногорією для продажу.

Іноді обравши жертву, злочинець пропонує оплатити відпочинок в екзотичній країні, користуючись симпатією жінки. Придбавши квитки, наприклад, до Об’єднаних Арабських Еміратів, перед проходженням митного контролю інсценує дзвінок по мобільному телефону, імітує стурбованість якоюсь проблемою та при цьому пояснює, що раптом змінилася ситуація, і його “подру-

га” повинна летіти в країну призначення сама, а він приєднається пізніше. Жінку в аеропорту країни призначення зустрічає особа (за попереднім зговором), яка має змогу розпорядитися її подальшою долею.

Експлуатація може бути трудова, сексуальна (експлуатація проституцією третіми особами), примусова вагітність, трансплантація органів, жебрацтво. Так, з показань потерпілої відомо, що вона була ошукана жінкою, яка обіцяла працевлаштування у м. Кишенеу, а насправді продана чоловіку, який перепродав її жінці, що примусила займатися жебрацтвом, збором коштів для якогось храму у м. Саранськ (вирок Арцизського районного суду Одеської області).

Потерпілими від торгівлі людьми є як жінки (95%), так і чоловіки (5%).

38% складають неповнолітні. Переважна кількість “білих рабінь” мають вік до 28 років.

Попередній вид діяльності: школярки, студентки, безробітні, різноробочі (працівниці АЗС).

Зв’язок зі злочинцями: чоловіки пропонують хороші умови праці, пропонують одруження, підкреслюючи, що з такими зовнішніми даними жінка не повинна займатися тяжкою фізичною працею, а за кордоном може мати за консумацію великий прибуток. Запрошують до кафе, роблять фотографії начебто на пам’ять, з фактичною метою переправки майбутньому покупцеві.

Жінки, користуючись довірою знайомих, пропонують хороший зарібок за кордоном, посилаючись на свій досвід та зв’язки. Маже 25% жінок, які звільнилися з рабства за кордоном, або які були навіть засуджені там за проституцію та депортовані, створюють свою мережу поставки живого товару своїм сутенерам. Це може відбуватися як свідомо з метою заробітку (від 50 доларів до 10 тисяч доларів за дівчину), а також примусово, коли жінку відпускають на батьківщину при наявності так званого боргу в декілька тисяч доларів, який вона повинна відпрацювати, поставляючи новий товар. Оскільки за відмову співпрацювати їй загрожує розголошення відомостей про її дійсний вид роботи за кордоном (не перукар, а проститутка), фізична розправа над нею та членами сім’ї тощо.

Мав місце випадок, коли з метою викупу своєї доньки з неволі (найшвидшого відпрацювання боргу), яка знаходилася в Туреччині, мати поставляла живий товар її господарям. По Westernunion вона отримувала гроші на поточні витрати та по телефону повідомляла про час прибуття жінок до Туреччини.

Злочинці вдало вербують колишніх знайомих по навчанню, які не влаштувались на роботу, колишніх співробітників (наприклад, для реалізації килимів в Республіці Молдова, для торгівлі на ринках Москви).

Мав місце випадок, коли дівчина запросила свою подругу в м. Ізмаїл на весілля, хоча в дійсності мала іншу мету. Та погодилася. Але приблизно через

два тижні потерпіла повернулася додому та повідомила батькам, що її примусово відвезли до Кишенеу, де хотіли продати сутенеру, але вона втекла та протягом двох тижнів добиралася додому.

Модельні агенції також займаються підбором кандидатур для продажу. Так, власниця такої фірми запропонувала своїм вихованкам відвідати ОАЕ з метою оздоровлення та надання послуг офіціанток на святі, який влаштовує шейх. До того ж було зазначено, що завдяки розкутості вони зможуть влаштувати там своє особисте життя з багатими гостями шейха. Дівчата, які поверталися з оздоровлення під страхом покарання не мали права розповідати про дійсну мету їх візиту до багатой азійської країни, а навпаки переконували свої ровесниць в користі такої поїздки, інтригували їх розповідями та начебто отриманими гонорами.

Наслідки торгівлі людьми

Фізичні травми (струс мозку, глухота), психологічна травма, зневірення в людських цінностях, підірване фізичне здоров'я (жінки не можуть мати дітей, СНІД, в результаті примусового вживання антибіотиків знижується імунний захист організму, застосування гормональних препаратів викликає тяжкі розлади функціонування організму), упереджене ставлення до чоловіків. З метою подолання психологічного стресу потерпілі починають зловживати алкоголем, іноді звертаються до наркотиків.

Чезаре Ломброзо (1836–1909), італійський психіатр та криміналіст відмічав: “Многие случайные проститутки являются жертвами торговли живым товаром, существующей к стыду нашей цивилизации, еще во многих местах. Обыкновенно их увозит какой-нибудь мнимый агент далеко от родины под видом доставления им хороших мест, при чем они попадают большею частью в дома терпимости. Там пускаются вход все средства, чтобы побороть их сопротивление: роскошные туалеты, обещания, угрозы, наконец, опьяняющие и одуряющие напитки. К сожалению, редкие из этих жертв оказываются настолько энергичными, как одна девушка, которая с ножом в руках требовала, чтобы ее выпустили и грозила убить всякого, кто осмелится приблизиться к ней. Большинство же из них, видя невозможность спастись из своей темницы в конце концов примиряются со своим новым положением и постепенно привыкают к разврату. Некоторые из этих несчастных женщин заболевали и умирали от горя. К сожалению, наши уголовные законы слишком слабы еще, чтобы бороться с подобным злом”.

Як же розвивається законодавство щодо боротьби з торгівлею людьми в наш час та чи може воно стати перешкодою на шляху злочинців?

II. РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАБОРОНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

2 грудня 1949 року резолюцією 317(IV) Генеральної Асамблеї ООН була затверджена Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами. Союз Радянських Соціалістичних Республік приєднався до цього міжнародного документу з застереженням про те, що “в Радянському Союзі усунені соціальні умови, що породжують злочини, передбачені Конвенцією. Але, враховуючи міжнародну значущість боротьби з цими злочинами, Уряд Радянського Союзу вирішив приєднатися до Конвенції”. Конвенція вступила в силу для СРСР 9 листопада 1954 року.

7 листопада 1956 року була прийнята Додаткова Конвенція про знищення рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних рабству. Для СРСР вона вступила в законну силу 30 квітня 1957 року.

15 листопада 2000 року була підписана Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Україною вона ратифікована 4 лютого 2004 року. Мета цієї Конвенції полягає у сприянні співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею, зокрема, щодо збору та аналізу інформації про характер організованої злочинності та обмін такою інформацією, співробітництва між правоохоронними органами, підготовки кадрів та технічної допомоги, попередження транснаціональної організованої злочинності, взаємної правової допомоги та спільного розслідування.

Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, визначив, що для вживання ефективних заходів з попередження торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і боротьби з нею необхідний усеосяжний міжнародний підхід у країнах походження, транзиту і призначення, що включає заходи, спрямовані на попередження такої торгівлі, покарання осіб, що займаються нею, і захист потерпілих від такої торгівлі, у тому числі шляхом захисту їх міжнародно визнаних прав людини.

З метою захисту прав дитини 7 вересня 2000 року підписаний Факультативний Протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Україна ратифікувала цей документ 3 квітня

2003 року. Країни-учасниці прийняли цей міжнародний документ, враховуючи значні й зростаючі масштаби міжнародного контрабандного перевезення дітей з метою торгівлі, дитячу проституцію і дитячу порнографію.

Конвенція №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (підписана 17 червня 1999 року, ратифікована 5 жовтня 2000 року) заборонила найгірші форми дитячої праці, під якими визначила:

- а) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, **продаж дітей та торгівля ними**, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;
- в) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;
- г) роботу, яку за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей (стаття 3).

Згідно з Законом України від 24 березня 1998 року №210/98-ВР Україна однією з перших серед країн-СНД доповнила Кримінальний кодекс статтею 124-1 "Торгівля людьми", яка передбачала відповідальність за відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без такої (частина 1). Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попереднім зговором групою осіб, з використанням посадового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, каралися позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

Якщо вказані дії вчинялися організованою групою, або були пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, передбачалося покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Кримінальний кодекс України 2001 року передбачив статтю 149 “Торгівля людьми”, а також криміналізував проституцію, передбачивши у статті 303 КК України “Проституція або примушування чи втягнення до заняття проституцією” кримінальну відповідальність за систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг з метою отримання доходу у вигляді штрафу від п’ятидесяти до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста двадцяти годин. Редакція цих статей була недосконалою, зокрема під торгівлею людьми розуміли угоду пов’язану лише з переміщенням осіб через державний кордон, не передбачалася торгівля в межах держави, не містила стаття такої мети торгівлі людьми, як вилучення органів тощо. Кримінальна відповідальність за проституцію жертву торгівлі людьми перетворювала в злочинця, що створювало латентність цього виду злочину. Жертва злочину приховувала інформацію щодо вчиненого по відношенню до неї злочину, в результаті якого їй доводилося надавати сексуальні послуги. Ця норма не відповідала міжнародним актам, за якими жертва злочину не підлягає жодній відповідальності, а потребує захисту та має право на справедливую сатисфакцію.

Тому Верховна Рада України Законом України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією” статтю 149 та 303 Кримінального кодексу України виклала у новій редакції (закон набрав чинності 10 лютого 2006 року). Формулювання цих статей відповідає міжнародним стандартам дотримання прав жертв торгівлі людьми та передбачає адекватне, більш сурове покарання за вчинення цих злочинів та декриміналізує проституцію. Так, стаття 303 КК України “Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією” передбачила у частині першій покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п’яти років за втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.

Ч. 2 ст. 303 КК України передбачила позбавлення волі на строк від чотирьох до семи років за дії передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Дії передбачені частиною першої або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Стаття 184-1 Кодексу про адміністративні правопорушення України передбачає за проституцію адміністративне покарання у вигляді попередження або накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (85-170 грн). Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення тягнуть за собою накладення штрафу від восьми до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (136-255 грн.).

Варто наголосити, що жертва торгівлі людьми до відповідальності за заняття проституцією не притягається в жодному разі!

Постановою Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1999 року №1768 затверджена Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми. У відповідності з цим документом передбачалося провести аналіз відповідності законодавства України з питань захисту прав та інтересів жінок і дітей нормам міжнародного права, розробити методики розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, у тому числі жінками та дітьми, а також з незаконними діями щодо усиновлення, посилити вимоги та контроль за діяльністю юридичних осіб, які мають ліцензії на посередництво у працевлаштуванні на роботу за кордоном.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 року №766 була затверджена Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002 – 2005 роки, якою передбачалося проведення роботи щодо подальшого вивчення, порівняльного аналізу, узагальнення та поширення в Україні міжнародного досвіду з питань запобігання та боротьби з торгівлею людьми (п.4), підвищення рівня інформованості населення про засоби і методи, які використовуються торговцями людьми, а також стосовно нелегальних мігрантів (п.14), забезпечення проведення соціологічних та кримінологічних досліджень з проблем торгівлі людьми, узагальнити отримані дані та за результатами внести відповідні пропозиції Кабінету Міністрів України (п.3).

Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 5 квітня 2006 року №188-р схвалив Концепцію Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки. У ній, зокрема зазначено, що у світі щороку від двох до чотирьох мільйонів осіб стають жертвами торгівлі людьми. Особливо це стосується жінок та дітей. Торгівля людьми становить значну суспільну небезпеку. В останні роки спостерігається поширення такого явища, як торгівля дітьми, з метою їх використання для примусової праці, жебракування, сексуальної експлуатації, поширення наркотиків та інших форм злочинної діяльності. Торгівля людьми в Україні з'явилась як наслідок зростання безробіття, зменшення асигнувань на програми соціального захисту, зuboжіння населення. Низький рівень доходів штовхає громадян України на пошук роботи за кордоном навіть без знання мови і правових знань, без кваліфікації, на нелегальних умовах, що водночас зумовлює їх перехід до групи ризику.

Аналіз результатів виконання Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки показав, що економічні проблеми, незадовільний стан справ на ринку праці, високий рівень безробіття і низька якість життя населення і далі змушують громадян шукати роботу за кордоном.

Легально за кордоном щороку працевлаштовується близько 50-60 тисяч осіб. За неофіційними даними, майже 4 млн. громадян України працюють за кордоном нелегально, більшість з яких виїжджає за туристичними чи приватними візами, працює без необхідних документів, що негативно впливає на їх правовий захист і стає причиною потрапляння у сферу інтересів торговців людьми. Тому завданням загальнодержавного значення є боротьба з цим явищем, захист українських громадян за кордоном.

Заходи з протидії торгівлі людьми досі були спрямовані переважно на боротьбу з міжнародною торгівлею жінками з метою їх сексуальної експлуатації. Проте недостатньо уваги приділялось проблемам торгівлі дітьми як на міжнародному рівні, так і в середині країни. Робота спрямовувалась головним чином на вилучення із сексуального рабства дівчат-підлітків і дорослих жінок, однак не охоплювала малолітніх дітей, юнаків та чоловіків.

Зважаючи на гостроту проблеми, виникає потреба консолідувати зусилля центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також міжнародних і громадських організацій у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на її розв'язання.

Для розв'язання проблеми торгівлі людьми необхідно вирішити такі питання:

- 1) забезпечення правового захисту жертв торгівлі людьми;
- 2) здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей;
- 3) запровадження в практику діяльності правоохоронних органів новітніх методів ведення оперативно-розшукової роботи у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- 4) укладення міжнародних договорів у сфері протидії торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- 5) проведення постійного моніторингу та аналізу стану справ з торгівлею людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- 6) удосконалення нормативного регулювання у сфері туризму і модельного бізнесу, а також посередницької діяльності з працевлаштування за кордоном;
- 7) створення єдиної загальнодержавної системи обліку осіб, що вчинили злочини, пов'язані з торгівлею людьми;

- 8) включення питань щодо запобігання торгівлі людьми до освітніх програм для дітей та молоді;
- 9) проведення у засобах масової інформації роз'яснювальної роботи з питань торгівлі людьми та пов'язаних з нею злочинів;
- 10) забезпечення діяльності центрів реабілітації для осіб, що постраждали від торгівлі людьми;
- 11) підвищення якості надання соціальних послуг потерпілим від торгівлі людьми.

З метою забезпечення належного виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, досягнення відповідності політичній складовій Копенгагенських критеріїв щодо набуття членства в Європейському Союзі та беручи до уваги Резолюцію №1466 (2005) і рекомендацію №1722 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 року Указом Президента України від 20 січня 2006 року №39/2006 затверджений План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи. Підпункт 10 пункту 1 Програми зобов'язує Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство юстиції України забезпечити вжиття додаткових заходів **для викорінення торгівлі людьми, зокрема подати в установленому порядку Президентові України проект Закону про ратифікацію Європейської конвенції про заходи проти торгівлі людьми.**

Як свідчить практика, найуразливішими до торгівлі людьми є жінки та діти, тому наголошуючи на необхідності захисту дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей сиріт, які можуть стати об'єктом злочину, пов'язаного з торгівлею людьми, 13 січня 2005 року був прийнятий Закон України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування". Цей Закон визначив правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства.

Водночас об'єктивною реальністю є те, що економічні, соціальні, екологічні та психоемоційні негаразди, які торкнулися усіх сфер діяльності держави і різних груп населення, особливо загострили ситуацію щодо захисту та забезпечення реалізації прав підростаючого покоління. Бездоглядність дітей спричиняють важкі суспільні недуги: бідність, безробіття, виїзд деяких батьків за кордон тощо. Соціальне приниження дорослих часто призводить до розлучень, насильства в родині, алкоголізму².

² Виступ Президента України Віктора Ющенка на засіданні круглого столу "З любов'ю і турботою про дітей" (9 червня 2005 р.) – <http://www.president.gov.ua/news\data/print/935html>.

Прикрими для України є сексуальна експлуатація, насильство, жорстоке поводження з дітьми, торгівля ними, широке використання праці дітей. Результати перевірок, проведених Держнаглядпраці, підтверджують, що у 2004–2005 роках кількість дітей, які працюють у приватному секторі, майже подвоїлась. Чимало неповнолітніх працюють понад встановлену тривалість робочого часу, причому половина з них зайнята на підприємствах з колективною формою власності, а 15% – державною³. За даними експертів ООН, в Україні 8 тисяч дітей шкільного віку не відвідують школу.

На початку червня 2006 року спеціалісти служби у справах неповнолітніх Управління МВС України в Одеській області у селі Березань Біляївського району виявили групу неповнолітніх жителів Ренійського району, які незаконно утримувались підприємцем на сільськогосподарських роботах. “Установлено, що 6 підлітків у віці 12–16 років більше двох тижнів утримувались у Березані, де займались прополкою помідорів на полях приватного підприємця. Діти були вивезені в Біляївський район підозрюваним, який експлуатував їх по 14–15 годин на добу, без вихідних”, – розповів представник управління. За його словами, підлітки утримувались у бараках, в антисанітарних умовах⁴.

У багатьох випадках держава і суспільство починають реагувати на проблеми неповнолітніх занадто пізно. Тоді, коли вже не можна врятувати родину, їй доводиться позбавляти батьків їхніх прав на виховання дитини.

За даними Державного комітету статистики України, кількість дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, що виховувались у школах-інтернатах всіх типів, у 1995 році становила 35229 осіб, а в 2002 році – 64416 осіб⁵. У 2005 році понад 96 тисяч дітей мали статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Майже 62 тисячі з них перебувають у державних закладах різного типу, що на 71% більше ніж у 1995 році. При цьому 90% дітей втратили сім'ю не через смерть батьків, а через відмову дорослих опікуватись долею дитини. Унаслідок бідності та відсутності доступу до соціальних послуг у будинках дитини, дитячих будинках та школах-інтернатах перебувають тисячі дітей, які могли б повернутися до біологічних родин⁶.

У 2005 році лише в аеропорту Бориспіль було затримано від нелегального вивозу за кордон близько 5 тисяч дітей, які юридично перебувають під опікою дитячих закладів.

³ Проект Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини. – К., 2005.

⁴ Милиция задержала предпринимателя по подозрению в незаконной эксплуатации детского труда в Одесской области // [http:// obkom.net.ua/news/2006-06-05/0905.shtml](http://obkom.net.ua/news/2006-06-05/0905.shtml)

⁵ Дитячі інтернатні заклади у 2002 році: Статистичний бюлетень /Державний комітет статистики України.- К., 2003. –С.2.

⁶ Проект Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини. – К., 2005.

Нині в Україні, за оцінками експертів, близько 100 тисяч дітей є безпритульними. Однією з причин зростання такого явища, як соціальне сирітство, є збільшення кількості випадків вилучення дитини з сім'ї внаслідок неналежного виконання батьками своїх обов'язків по відношенню до неї. Зокрема, у 2003 році службами у справах неповнолітніх було підготовлено 7185 позовних заяв на позбавлення батьківських прав; 7038 дітей були відібрані у батьків, що були позбавлені батьківських прав, а ще 15000 дітей – відібрані у батьків без позбавлення їх батьківських прав. До притулків для неповнолітніх 5842 дитини потрапили внаслідок вилучення з сім'ї службою у справах неповнолітніх⁷.

На початку 2005 року, за даними Державної судової адміністрації України, в місцевих судах був залишок нерозглянутих цивільних справ про позбавлення батьківських прав у кількості 1526, за шість місяців 2005 року додатково в суди надійшло 7792 заяви, закінчено провадженням справ з винесенням рішення 6355, в тому числі із задоволенням позову – 6111, із закриттям провадження 301, із залишенням заяви без розгляду – 225, передано в інші суди 69, усього закінчено – 6950 справ.

Закон України від 2 червня 2005 року “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей” визначив загальні засади соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей, забезпечив правове регулювання відносин у суспільстві, які спрямовані на реалізацію бездомними громадянами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією України, чинним законодавством, створив умови для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту дітей.

За даними МВС України, у 1998 році було порушено за торгівлю людьми 2 кримінальні справи, у 1999 – 11, у 2000 році – 42, у 2001 році – 90, у 2002 році – 169, у 2003 році – 289, у 2004 році – 269, у 2005 році – 415, у першому кварталі 2006 року порушено 182 кримінальні справи. Як правило, ці злочини вчиняються організованими злочинними групами. У 2005 виявлено 37 організованих злочинних груп, що вчинили злочини, пов'язані з торгівлею людьми. У першому кварталі 2006 року виявлено 15 організованих злочинних груп, що спеціалізуються на цій категорії злочинів, 6 ОЗГ з яких мають транснаціональний характер (за участю іноземних громадян). За шість місяців 2006 року кількість злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми збільшилось у порівнянні з аналогічним періодом 2005 року на 20, 6%.

Але цей злочин є досить латентним з огляду на низку причин, зокрема потерпілі не завжди повідомляють правоохоронним органам про вчинений злочин, соромлячись стати жертвою, оприлюднити інтимні сторони життя, склад-

---

⁷ Проблема бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: Тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. 0- К: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. 2004. – 240 с.

ною ж є процедура отримання доказів у країні, в якій перебуває потерпіла, складно отримати відповіді на запити, що надсилаються до закордону тощо.

З огляду на ситуацію у країні Верховна Рада України у постанові “Про стан боротьби з організованою злочинністю у 2004–2005 роках” від 3 листопада 2005 року № 3070-IV проаналізувавши стан боротьби з організованою злочинністю у 2004–2005 роках, відзначила, що діяльність державних органів, які відповідно до статей 5 та 18 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” здійснюють боротьбу організованою злочинністю, та інших державних органів, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства України з метою боротьби з організованою злочинністю, не адекватна рівню пов’язаних з організованою злочинністю правопорушень. Передусім, це викликано тим, що Генеральна прокуратура України не виконує вимог статті 10 Закону “Про прокуратуру” і не забезпечує координацію діяльності відповідних органів державної влади у сфері боротьби із злочинністю. Попереджувально-профілактична робота у цій сфері не має постійного характеру і здійснюється у вигляді кампаній. Діяльність спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю державних органів не відповідає визначеним законом вимогам⁸.

За даними Державної судової адміністрації України у 2004 році судами України було розглянуто всього 67 кримінальних справ за статтею 149 КК України, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми, а у 2005 році – 109, відповідно за регіонами: АР Крим – у 2004 році 4 справи, у 2005 – 8; Волинська – 4 (2004), 2 (2005); Дніпропетровська – 7 (2004), 4 (2005); Донецька – 3 (2004), 10 (2005); Житомирська – 7 (2004), Запорізька 1 (2004), 3 (2005); Івано-Франківська – 4 (2004), 5 (2005); Кіровоградська – 4 (2005), Луганська – 12 (2004), 30 (2005); Львівська – 3 (2005); Миколаївська – 3 (2005), Одеська – 6 (2004), 2 (2005), Полтавська – 3 (2004), 8 (2005); Сумська – 2 (2005), Тернопільська – 2 (2004), Харківська – 3 (2004), 6 (2005); Херсонська 6 (2004), 9 (2005), Хмельницька – 3 (2004); Чернігівська – 7 (2005); м. Київ – 2 (2005); м. Севастополь – 2 (2004), 1 (2005).

У порівнянні з Російською Федерацією, де була передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми лише з грудня 2003 року, всього за два роки порушено лише 26 кримінальних справ, а засуджено лише 12 осіб. Не зважаючи на те, що щорічно з РФ вивозиться від 30 до 60 тисяч жінок для комерційної сексуальної експлуатації.

Злочин дедалі стає зухвалішим. Жінок зі Східної Європи, серед яких є і громадянки України, контрабандисти продають з аукціонів прямо в британських аеропортах. Таку заяву зробив представник Британської королівської прокуратури Назир Афзал напередодні конференції з проблем торгівлі людьми, яка пройшла у

---

⁸ Постанова Верховної Ради України “Про стан боротьби з організованою злочинністю у 2004-2005 роках” від 3 листопада 2005 року №3070-IV/

Лондоні 5 червня 2006 року. Він, зокрема, зазначив, що аукціон з продажу жінок власникам нелегальних публічних будинків нещодавно був викритий біля кав'ярні прильоту літаків лондонського міжнародного аеропорту Гатвік. Жінок, яких контрабандисти доставляли зі Східної Європи, купували прямо по прибуттю також у аеропортах Хітроу та Станстед. Поліція проводить операцію під кодовою назвою Pentameter, ціллю якої є за допомогою плакатної реклами, надрукованої на мовах країн Східної Європи та українською включно, попередити жінок про небезпеку, яка їх очікує. Поліція звертається до чоловіків, які відвідують публічні будинки, інформувати поліцію, якщо у них виникне підозра, що жінка працює примусово. У ході операції уже вдалось звільнити з новітнього рабства десятки жінок, серед яких були громадянки України. П'ять років тому у звіті британського міністерства внутрішніх справ припускалось, що жертвами контрабанди людей стали близько півтори тисячі жінок, на думку фахівців, тепер це число подвоїлось⁹.

На початку липня 2006 року в Угорщині затримані більше 60 українських нелегалів, які ледь не задихнулись у вантажівці. На півночі Угорщини, поблизу словацького кордону, прикордонники зупинили дві вантажівки зі словацькими номерами, у яких були десятки українців, що намагалися дістатися до Італії. Серед затриманих виявилось 50 жінок.

Прикордонники звернулися за допомогою до лікарів, тому що більшість мігрантів уже знепритомніли від недостатку кисню, одну жінку похилого віку було доставлено у місцевий шпиталь. Мігранти прибули до Угорщини з офіційними візами, а там скористались послугами контрабандистів, які обіцяли доставити їх в Італію за 2000 євро. Угорська поліція проводить слідство по цій справі¹⁰.

А в Німеччині з магазинів була вилучена за клопотанням Міністерства внутрішніх справ брошура "Путівник по Німеччині для жінок", мета якої розповісти жінкам, як мігрувати з України, та як влаштуватися на роботу. Експерт з внутрішньої політики "Християнсько-соціального союзу" назвав її інструкцією по нелегальному в'їзду в країну, проституції та контрабанді людей для українок та українських торговців людьми¹¹.

25 жовтня 1980 р. в Гаазі була прийнята Конвенція про цивільно-правові аспекти викрадення дітей, цілями якої було визначено забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої держави або утримання у будь-якій державі та забезпечення того, щоб права на опіку і доступ, передбачені законодавством однієї держави, ефективно дотримувалися в іншій договірній державі¹².

⁹ Украинки продают с аукционов в публичные дома прямо в британских аэропортах // <http://obkom.net.ua/news/2006-06-05/1115.shtml>

¹⁰ В Венгрии едва не погибли 63 украинцев-нелегалов// <http://www.rbc.ua/rus/top/accidents/2006/07/07/104594.shtml>

¹¹ Шпаков Ю. Неполитический инстинкт (в Германии издан путеводитель для проституток) // <http://vremya.ru/149677/html>.

¹² Конвенция про цивільно-правові аспекти викрадення дітей // "Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей". М., 1997.

Законом від 11 січня 2006 р. Україна приєдналася до Конвенції, укладеної 25.10.1980 р. з заявою до статті 6: “В Україні функції Центрального органу виконує Міністерство юстиції України”¹³.

З метою забезпечення на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей Кабінет Міністрів України 10 липня 2006 року затвердив Порядок виконання на території України зазначеної Конвенції. Цей порядок визначає механізм взаємодії органів виконавчої влади у процесі вирішення відповідно до Конвенції 1980 р. питань стосовно повернення до України або з України до іноземної держави дитини, яка незаконно **вивезена (переміщена) або утримується будь-якою особою**, та стосовно забезпечення реалізації права доступу до дитини, якщо такі дії порушують права іншої особи на опіку (піклування) над дитиною і не містять складу злочину.

При цьому у разі надходження заяви про сприяння поверненню дитини до України Міністерство юстиції України: 1) звертається у разі потреби до МВС, Національного центрального бюро Інтерполу в Україні та органів Держприкордонслужби з метою встановлення місцезнаходження дитини; 2) перевіряє повноту заповнення і документи, що до неї додаються; 3) перевіряє заяву на відповідність вимогам Конвенції і вимогам, установленим законодавством відповідної іноземної держави, та надсилає її центральному органу, сприяє у разі потреби підготовці заявником документів; 4) сприяє здійсненню перекладу заяви та необхідних документів; одержанню на запит центрального органу додаткової інформації; вживає заходів для безпечного повернення дитини, інформує орган Держприкордонслужби з метою забезпечення безперешкодного перетинання державного кордону дитиною та особою, що її супроводжує. Орган Держприкордонслужби подає на запит Мінюсту або органів внутрішніх справ інформацію про час і місце перетинання державного кордону дитиною та наявну інформацію про особу, що її супроводжує; забезпечує безперешкодне перетинання кордону. Міністерство закордонних справ доручає закордонній дипломатичній установі України узгодити протягом двох тижнів із заявником, якщо він перебуває на території консульського округу дипломатичної установи, та центральним органом організації питання, пов'язані з поверненням дитини.

---

¹³ Закон України “Про приєднання України до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей” від 11 січня 2006 року // Відомості Верховної Ради України, 2006 р., №16, ст. 140.

III. ПРИЧИНИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

Що зумовлює згоду громадян шукати кращого життя, що є причинами віктимної поведінки громадян, які погоджуються на виїзд за кордон, навіть усвідомлюючи ризик (не мають освіти, не мають фаху, не знають мову)?

Це питання є традиційним. Чезаре Ломброзо (1836–1909), дослідивши це питання, був переконаний, що “слабая женщина, впадшая в разврат, осталась бы честной, если бы обстоятельства ее жизни сложились для нее иначе и она могла бы жить, ни в чем не нуждаясь. Именно к этой категории проституток и принадлежат те женщины, которые, не находя в разврате и кутежах никакой прелести, методически занимаются тем не менее своим позорным ремеслом так же как другим каким-нибудь занятием, ведя даже подробнейшую запись своих доходов”.

Саме фінансова незабезпеченість, психологічна напруженість, відсутність можливості відповідно до освіти працевлаштуватись, сімейні проблеми (наси́льство, алкоголізм тощо) обумовлюють потік живого товару за кордон.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, 48% зареєстрованих насильницьких злочинів вчиняється у сім'ї. З метою визначення правових і організаційних основ попередження насильства в сім'ї, органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї 15 листопада 2001 року був прийнятий Закон України “Про попередження насильства в сім'ї”. За законом, **“наси́льство в сім'ї”** – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Насильство поділяється за видами:

- 1) фізичне;
- 2) сексуальне;
- 3) психологічне;
- 4) економічне.

Фізичне насильство в сім'ї – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або при-

звело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї:

- 1) бере участь в розробці та реалізує державну політику щодо попередження насильства в сім'ї;
- 2) координує діяльність служби дільничних інспекторів міліції, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, органів опіки і піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї;
- 3) визначає потребу регіонів у створенні спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- 4) здійснює контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;
- 5) здійснює збір та узагальнення про насильство в сім'ї відповідно до законодавства;
- 6) організовує і проводить соціологічні, психолого-педагогічні та кримінологічні дослідження насильства в сім'ї;
- 7) приймає і розглядає заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї;
- 8) направляє жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціальних установ для жертв насильства в сім'ї.

Стаття 24 Конституції України закріпила: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками ...статі...”¹⁴.

Для забезпечення цього декларативного положення, яке на практиці не завжди виконувалося, 8 вересня 2005 року був прийнятий Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати права, надані їм Конституцією і законами України.

За законом, “**дискримінація за ознакою статі** – це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливлення визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків”; “**сексуальні домагання** – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізичного (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування” (стаття 1).

Як свідчать дослідження, країнами постачальниками живого товару є країни, що розвиваються; країнами призначення є розвинені держави. Низький матеріальний рівень населення України, що унеможливорює якісне лікування, престижне навчання, придбання житла, спонукає до ризику виїзду за кордон на пропозицію сумнівних осіб. Повідомлення в засобах масової інформації про рівень (якість) життя створюють у потенційних жертв ілюзію швидкого збагачення. Так, найбагатшою нацією Європи у 2006 році стали ірландці. До такого висновку прийшли автори економічного дослідження, проведеного Bank of Irland. Приватні збереження складають 148 тисяч 130 євро на людину. Це самий високий показник серед європейських держав. У світовому масштабі ірландців випереджають тільки японці. На одного жителя цієї країни приходить 205 тисяч 645 євро приватних збережень. На третій позиції – громадяни Великобританії, на четвертому – США. Експерти відмічають, що багатство найбільшої колись європейської держави є прямим наслідком економічних та фінансово-політичних реформ 90-х років. Тоді уряд Ірландії погодився на зниження до 12,5% ставки податку на доходи підприємців, що стало поштовхом до притоку іноземних інвестицій

¹⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами та доповненнями, внесеними Законом України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року №2222-IV // “Юридическая практика”, №1-2 (419-420) от 10 января 2006 года.

в країну. У грудні 2005 року найбагатшими громадянами Західної Європи за версією статистичної компанії GfK Worldwide були названі бельгійці. Згідно з даними, кожен третій житель Бельгії (31%) володіє капіталом більше 50 тисяч євро, не враховуючи нерухомості. У середньому у Західній Європі такими коштами володіють не більше 13 відсотків населення. **Згідно з даними українського Держкомстату, доход на душу населення за травень 2006 року склав 573 грн., у квітні 557,9 грн. З 1 січня 2006 р. до 30 червня 2006 року мінімальна місячна заробітна плата в Україні складала 350 грн. (\$70), з 1 липня 2006 року до 30 листопада 2006 року – складає 375 грн., а з 1 грудня 2006 року планується – 400 грн. (\$80). При цьому в Україні відсутня мінімальна погодинна оплата праці (за проектом постанови Кабінету Міністрів вона не може бути меншою 15 грн. (\$3).**

Медичне обслуговування. За даними благодійної організації “Збережемо дітей”, Україна займає 21-е місце серед країн, де народжувати небезпечно. Найкращим місцем для народження дітей визнані Скандинавські країни, а найнебезпечнішим – Африка. Росія займає 21 місце, США та Великобританія розділили десяте місце. У країнах, що розвиваються щорічно протягом першого дня після народження помирає близько двох мільйонів дітей від інфекції, післяпологових ускладнень тощо¹⁵.

Неналежне виконання батьками своїх обов’язків. Наприклад, під час судового слідства у справі про торгівлю людьми, допитана мати неповнолітньої потерпілої, яка була визволена з сексуального рабства у м. Москва, в якому перебувала один рік і шість місяців, пояснила, що вони з донькою посварилися, після цього донька взяла 10 гривень і сказала, що поїде до міста Дніпропетровська працювати офіціанткою. Навіть спілкуючись по телефону з донькою, вона не з’ясовувала чим та займається. Спочатку подавала заяву до правоохоронних органів, а потім забрала, переконавшись, що неповнолітня проживає у Москві та, за її словами, співмешкає з чоловіком.

Охоплена розпачем молода жінка намагається шукати гідних умов проживання, не зважаючи на ризик стати жертвою торгівців людьми.

---

¹⁵ Украина занимает 21-е место среди стран, где рожать безопасно // <http://unian.net/news/print.php?id=154206>

IV. ЩО Ж ТАКЕ ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ З ПРАВОВОЇ ТОЧКИ ЗОРУ (аналіз судової практики)?

Кримінальний кодекс України передбачив статтею 149 кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Так, у відповідності з частиною 1 статті 149 КК України, торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Частина 2 статті 149 КК України передбачає: “Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або погрозою застосування такого насильства, караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої”.

За частиною 3 статті 149 КК України, дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої”.

Під експлуатацією людини у цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

У статтях 149 та 303 Кримінального кодексу України **під уразливим станом особи** слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати

за своєю волею рішення, чинити опір насильницьким чи іншим діям, збіг тяжких особистих сімейних або інших обставин.

Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за статтею 149 Кримінального кодексу України має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

У відповідності зі статтею 1 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституцією третіми особами від 2 грудня 1949 року, сторони зобов'язані карати кожного, "хто для похоті іншої особи: 1) зводить, схиляє або вчиняє з метою проституції іншу особу, навіть з її згоди; 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть зі згоди цієї особи".

На жаль, у вироках судів зустрічається не правильне тлумачення поняття "торгівля людьми", тобто, коли передача відбувається за волею "товару" торгівлю виключають.

"Из обвинения следует исключить продажу человека. Суд исходя из гражданского законодательства по положениям купли-продажи (ст. 655 ГК Украины) считает, что продажа применительно к данному случаю имеет место там, где есть продавец и покупатель, передача потерпевшего и денег между участниками сделки, а продаваемый человек выступает в качестве товара – то есть от воли потерпевшего ничего не зависит".

Суд призначаючи покарання підсудним зазначає: **"Учитывая смягчающие обстоятельства, а также учитывая личности потерпевших, которые или добровольно выезжали для занятия проституцией, или догадывались о сфере их работы, тем не менее выезжали на работу в Чехию".**

Стаття 2 цієї Конвенції зобов'язує піддавати покаранню кожного, хто: 1) утримує будинок терпимості або управляє ним, або свідомо фінансує або бере участь у фінансуванні дома терпимості; 2) здає в оренду або орендує будинок або інше місце, або частину його, знаючи, що вони будуть використані з метою проституції третіми особами.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 7 вересня 2000 р. визначив у статті 2:

- а) торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування;**

б) дитяча проституція означає використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування;

с) дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані вперто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях.

За словами заступника начальника департаменту кримінальної міліції у справах неповнолітніх Бориса Шиліна, у Києві виявлені кримінальні угруповання, які розвинули свій бізнес, побудований на створенні та поширенні дитячої порнографії на дисках та касетах.

Головна мішень для “бізнесменів” – діти з неблагонадійних сімей, але навіть діти високопоставлених батьків не застраховані від кримінальних посягань. Відбувається це таким чином: дитина, у якої вдома є комп’ютер, Інтернет та сканер, переписується з будь-ким у чаті, думає, що спілкується з ровесником та погоджується вислати фотографію на його прохання. Після цього злочинець за допомогою фотомонтажу робить фотосесію та поширює на сайтах. Нерідко такими фотографіями шантажують батьків.

Органами внутрішніх справ порушено сотні кримінальних справ щодо розповсюджувачів дитячої порнографії, а також створений у міністерстві спеціальний відділ, який буде виявляти злочинців за Інтернет-сайтами. Проблемою є відсутність фінансування на проведення експертизи конфіскованої порнографії, а без висновків експерта порушити кримінальну справу не можна (хоча одне таке дослідження коштує не так багато, 50 грн.).

Консультант по країнах-СНД міжнародної організації “Покінчимо з дитячою проституцією та порнографією” Ольга Швед у 2005 році назвала Україну основним постачальником білих дітей у світовій порноіндустрії, а Київ – центром української порномережі для педофілів.

Попит на таке відео та фото продукцію зростає з кожним роком. Злочинці заробляють на одній дитині приблизно одну тисячу доларів. У 2005 році під приводом оздоровлення юних фотомоделей співробітники дитячої фотомодельної студії вивезли півтори тисячі київських хлопчиків та дівчаток у Крим, де протягом двох тижнів знімали дитяче порно для німецьких збоченців. Кримінальна справ була розглянута Оболонським районним судом м. Києва. Батьки відмовлялися давати показання на суді. Зате 500 дітей розповіли про приниження та глум¹⁶.

За даними підрозділу “К” МВС РФ у червні 2006 року в приміщенні поштового відділення оперативні працівники підрозділу під час відправки

¹⁶ В Киеве развивается бизнес детский порнографии // <http://glavred.info/print.php?news=/archive/20006/07/12/111730-19.html>

замовнику дисків порнографічного змісту за участю неповнолітніх затримали громадянина України, 39-річного уродженця м. Єнакієве Донецької області, раніше судимого на 15 років позбавлення волі за вбивство та розбій, який звільнився умовно-достроково. Для здійснення злочинного наміру підозрюваний розмістив на одному з сайтів служби знайомств розмістив свою анкету з оголошенням про продаж матеріалів з дитячою порнографією. Ціна диска коливалась від 1 до 2 тисяч рублів. Для отримання замовлення клієнт повинен був внести передоплату у розмірі 5% від вартості диску, а потім, після перевodu товару по пошті, для отримання паролів доступу та можливості перегляду інформації, яка міститься на диску, перераховував грошові кошти на електронний гаманець зловмисника, використовуючи можливості платіжної системи WebMoney. За місцем проживання фігуранта був проведений обшук, у ході якого вилучено системний блок та компактдиски, які містять порнографічні матеріали за участю неповнолітніх. У ході проведеної експертизи вилучених матеріалів встановлено, що вони містять сцени статевих актів з дітьми двохрічного віку, в тому числі, задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Ці зйомки мають осудливо небезпечний соціальний характер та кваліфікуються як дитяча порнографія. За даним фактом слідчим відділом порушена кримінальна справа за ознаками складу злочину, передбаченого п. "б" ч.2 статті 242.1 Кримінального кодексу РФ (виготовлення та обіг матеріалів або предметів з порнографічними зображеннями неповнолітніх)¹⁷.

У контексті **торгівлі людьми**, визначеній у статті 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано Законом № 716-IV від 03.04.2003), розуміють:

I) пропозицію, передачу чи отримання будь-якими засобами дитини з метою:

- a. сексуальної експлуатації дитини;**
- b. передачі органів дитини за винагороду;**
- c. використання дитини на примусових роботах;**

II) неправомірне схиляння в якості посередництва до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосовних міжнародно-правових актів щодо усиновлення;

У відповідності з Конвенцією №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, підписаної 17 червня 1999 року, ра-

---

¹⁷ Українець снимал порно с двухлетними детьми // <http://glavred.info/print.php?news=/archive/20006/06/29/154432-6.html>

тифікованої 5 жовтня 2000 року, термін **“найгірші форми дитячої праці”** включає:

- a) усі форми рабства або практику, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов’язкова праця, включаючи примусове чи обов’язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;**
- b) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав;**
- c) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах;**
- d) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдавати шкоди здоров’ю, безпеці чи моральності дітей.**

Виходячи з Конвенції №29 про примусову чи обов’язкову працю, схвалену 10 червня 1930 року, **“Примусова чи обов’язкова праця”** означає **всяку роботу або службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якогось покарання, для котрої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг** (стаття 2 пункт 1).

Вироком центрального районного суду міста А. засуджені Х. та Х. (подружжя) за частиною 2 статті 150 КК України “Експлуатація дітей”. Експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законом дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років (частина 1 статті 150 КК України).

Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров’я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, – караються позбавленням волі на строк від двох до п’яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

“В период с декабря по июль XXXX года Х., Х. путем убеждения и обещания материального вознаграждения, с целью увеличения своих доходов, из корыстных побуждений, эксплуатировали труд своих несовершеннолетних детей: А., 1990 года рождения, Б., 1991 года рождения, В., 1989 года рождения, Г., 1988 года рождения. При этом допускали методы поощрения в виде выдачи денег в зависимости от суммы заработанных ими средств. В результате

чего несовершеннолетние дети пропускали занятия в общеобразовательной школе, в связи с чем не получали должного образования в общеобразовательной школе.

Подсудимые свою вину в совершении вышеуказанного преступления признали полностью. Подсудимый Х. признал, что не работал ни он, ни его жена. Они вынуждены эксплуатировать своих четверых несовершеннолетних детей, поощряя их продавать в вечернее время в барах цветы. Заработанные детьми средства были для оплаты коммунальных услуг. Подсудимый отрицал факты принуждения детей к труду.

Подсудимая Х. свою вину в совершении преступления признала полностью.

Потерпевшие несовершеннолетние пояснили, что с 2002 года совместно с братьями занимались мытьем машин, продажей цветов и календариков, сборанием стеклотары, а полученные деньги отдавали своим родителям.

Свидетель Т., пояснила, что являясь классным руководителем, обратила внимание на неопрятный внешний вид ребенка, что его родители не приходят в школу, не интересуются его успеваемостью. Потерпевший А. говорил ей, что самостоятельно зарабатывает деньги, а поэтому пропускает занятия в школе.

Аналогичные показания дали другие свидетели учителя школы.

Из формулировки обвинения были исключены указания на лишение детей пищи, как не доказанные”.

На нашу думку, в тому випадку, коли буде доведена оплата передача батьками своїх дітей, наприклад, підприємцю з метою використання праці малолітніх, то дії батьків варто кваліфікувати як торгівлю людьми, а осіб, які експлуатують працю, – як експлуатація дітей, (наприклад, експлуатація батьками своїх дітей без передачі іншим особам).

У відповідності з Протоколом про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, термін **“торгівля людьми”** означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів (стаття 3 пункт а);

б) при цьому згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до

уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а);

с) вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважаються “торгівлею людьми” навіть у тому разі, якщо вони не пов’язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, зазначених у підпункті (а) цієї статті;

д) “дитина” означає будь-яку особу, що не досягла 18-річного віку.

У відповідності з Протоколом проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію Організації Об’єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятого резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року (стаття 3):

а) “незаконний ввіз мігрантів” означає забезпечення з метою одержання, прямо або посередньо, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в’їзду до будь-якої Держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території;

б) “незаконний в’їзд” означає перетин кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в’їзду до приймаючої держави;

с) підроблений документ та в’їзд/виїзд або посвідчення особи” означає будь-який документ на в’їзд/ виїзд або посвідчення особи, які:

I) були підроблені або змінені будь-яким матеріальним чином будь-якою особою або установою, крім тих, які в законному порядку уповноважені виготовляти або видавати документ на в’їзд/виїзд або посвідчення особи від імені держави; або

II) були неналежним чином видані або отримані за допомогою подання невірних даних, корупції або примусу чи будь-яким іншим незаконним чином; або

III) використовуються особою, іншою, ніж законний власник.

V. ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Модельним кодексом про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, що сприяють кримінальному судочинству, прийнятому на десятому пленарному засіданні Асамблеї держав-учасниць СНД (Постанова №10-14 від 6 грудня 1997 року) встановлена система заходів державного захисту потерпілих, свідків та інших осіб, що сприяють кримінальному судочинству, визначені заходи щодо забезпечення безпеки і соціального захисту вказаних осіб.

У 2006 році уряд РФ затвердив програму “Про державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства на 2006–2008 роки”. Фінансові затрати на її реалізацію складають 948,72 млн. руб.¹⁸ Більша кількість указаних коштів буде витрачена на розміщення осіб у безпечне місце. На ці цілі планується виділити 321,5 млн. руб. На особисту охорону свідків, їхнього житла та майна виділено 253,1 млн. руб. 169, 49 млн. руб. буде спрямовано на переселення осіб у інше місце проживання. На зміну зовнішності осіб, що підлягають захисту, планується витратити 6,24 млн. руб. Це пояснюється тим, що різка зміна економічних та соціально-політичних умов життя у сучасному суспільстві призвела до ескалації організованої та транснаціональної злочинності. Кримінальні групи використовують різноманітні методи тиску на свідків. Їхня впевненість у безкарності діянь веде до того, що вони діють відверто та цинічно. До сумлінних учасників процесу злочинці застосовують методи фізичного та психічного впливу. Результатом є чисельні відмови та ухилення потерпілих і свідків від участі у кримінальному судочинстві¹⁹.

Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” від 23 грудня 1993 року²⁰ закріпив, що право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у Законі, за наявності відповідних підстав мають:

- а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів;

---

¹⁸ Правительство РФ выделит на защиту свидетелей 948, 72 млн. руб. // http://www.newsru.com/crime/13apr2006/za_sv.html

¹⁹ Правительство РФ потратит миллиард рублей на защиту свидетелей // <http://hghltd.yandex.com/yandbtm?url=http%3A/www.lenta.ru/news/2006/04/14/wit...>

²⁰ Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” // Відомості Верховної Ради, 1994, №11, ст. 51. Із змінами, внесеними згідно із Законами №523-IV від 06.02. 2003, ВВР, 2003, №16, ст. 124, №2377-IV від 20.01.2005, ВВР, №11, ст. 198.

- б) потерпілий та його представник у кримінальній справі;
- в) підозрюваний, обвинувачений, захисник і законні представники;
- г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справах про відшкодування шкоди, завданої злочином;
- д) свідок;
- е) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий;
- є) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах “а” – “е” цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства (стаття 2).

Рішення про застосування заходів безпеки приймається органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, у провадженні яких знаходяться кримінальні справи про злочин, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, зазначені у статті 2, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів.

Здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Безпека осіб, яких беруть під захист, якщо кримінальні справи знаходяться у провадженні прокуратури або суду, здійснюється за їх рішенням відповідно органами служби безпеки, органами внутрішніх справ чи органами та установами виконання покарань (стаття 3).

Стаття 7 Закону передбачає, що заходами безпеки є:

- 1) особиста охорона, охорона житла і майна;
- 2) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- 3) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- 4) зміна місця роботи або навчання;
- 5) переселення в інше місце проживання;
- 6) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- 7) забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- 8) закритий судовий розгляд.**

У випадках, коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист, за мотивованою ухвалою суду може проводитися **закритий судовий розгляд**.

Для забезпечення безпеки свідка потерпілого суд за власною ініціативою або за клопотанням прокурора чи іншого учасника судового розгляду, свідків або потерпілих, які підлягають допиту, виносить мотивовану ухвалу про проведення допиту цих осіб за відсутності підсудного. За цих же підстав допускається також допит одного підсудного за відсутності інших. Після повернення підсудного до залу судового засідання суд зобов'язаний ознайомити його з показаннями, які було дано за час його відсутності, і надати йому можливість дати пояснення з приводу цих показань.

Суд у виняткових випадках може звільнити потерпілих і свідків, щодо яких здійснюються заходи безпеки, від обов'язку з'являтися у судові засідання за наявності письмового підтвердження показань, даних ними раніше.

Кримінально-процесуальний кодекс України у статті 20 закріпив, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної або іншої захищеної законом таємниці.

Закритий судовий розгляд, крім того, допускається за мотивованою ухвалою суду в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі та у разі коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Слухання справ у закритому засіданні суду здійснюється з дотриманням усіх правил судочинства. Вироки у всіх випадках проголошуються публічно. На жаль, справи про торгівлю людьми переважно слухаються у відкритому судовому засіданні.

Крім того, стаття 6 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних націй проти транснаціональної організованої злочинності (15 листопада 2000 року), закріпила, що у "належних випадках і в тій мірі, у якій це можливо до її внутрішнього законодавства, кожна Держава-учасниця **забезпечує захист особистого життя й особистості жертв торгівлі людьми у тому числі, між іншим, шляхом забезпечення конфіденційного характеру провадження, що стосується такої торгівлі**".

Кожна Держава-учасниця розглядає можливість реалізації заходів для забезпечення фізичної, психологічної і соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми, у тому числі, у належних випадках, у співробітництві з неурядовими організаціями, іншими відповідними організаціями й іншими елементами громадянського суспільства, і зокрема, заходів, що передбачають: надання даху; консультативної допомоги й інформації, особливо у відношенні їхніх юридичних прав, мовою, зрозумілою жертвам торгівлі людьми.

Медичної, психологічної і матеріальної допомоги можливостей в області працевлаштування, освіти і професійної підготовки.

Кожна держава-учасниця прагне забезпечувати фізичну безпеку жертв торгівлі людьми в період перебування таких жертв на її території (п.5 статті 6).

Але як свідчить судова практика, не завжди вчасно застосовуються передбачені законом заходи безпеки. Так, 24 лютого 2004 року суд розглянув справу по обвинуваченню П. та К. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 статті 149 КК України, які вчинили злочин за таких обставин. П. та К. ввійшли в організовану злочинну групу та у відповідності з відведеними ролями займалися підбором осіб для переправки до Російської Федерації для заняття проституцією, отримували по 50 доларів США за кожну особу. Потерпілими у справі є три неповнолітні, яким після порушення кримінальної справи не була забезпечена безпека у відповідності до чинного законодавства, при чому обвинуваченим не був обраний запобіжний захід у вигляді взяття під варту. В результаті цього потерпілі зазнали фізичного та психологічного тиску – обвинувачена погрожувала насильством та вбивством, вимагала гроші, необхідні для владнання кримінальної справи. *“В случае невыполнения ее требований она утопит их в ставке, а также нанесла им по одному удару кулаком по голове. Потерпевшие, восприняв эти угрозы обвиняемых как реальные, пообещали передать ей требуемые деньги”*. Такого тиску з боку обвинувачених під час слідства потерпілі зазнавали неодноразово. Зустрівши потерпілу у дворі її дому обвинувачена здійснювала погрози, *“причинив ей кровоподтеки на волосяной затылочной области головы, т.е. легкое телесное повреждение, не повлекшее кратковременного расстройства здоровья, и один удар кулаком по туловищу”*. Після неодноразового фізичного і психічного тиску на неповнолітніх потерпілих П. була затримана співробітниками міліції під час отримання від них грошей, які вимагала.

Ця ситуація свідчить про те, що невчасне застосування заходів безпеки може призвести до відмови потерпілих від показань, які вони давали на стадії досудового слідства, до відмови від цивільних позовів (а це має місце у 75 %), до заяв у судовому засіданні, що вони себе потерпілими не визнають, та відмовляються свідчити про злочинні дії підсудних. До того ж особи, які вчинили торгівлю людьми, мають можливість вчинити інші злочини, “спровоковані” порушенням кримінальної справи, погрози вбивством, вбивство, спричинення тілесних ушкоджень різної тяжкості, вимагання, тобто протидіяти встановленню істини у справі та всебічному, об’єктивному, повному дослідженню обставин справи.

VI. КОМПЕНСАЦІЯ (СПРАВЕДЛИВА САТИСФАКЦІЯ)

Кожна Держава-учасниця забезпечує, щоб її внутрішня правова система передбачала заходи, що надають жертвам торгівлі людьми можливість одержання компенсації за заподіяний збиток (п.6 статті 6).

Міністр юстиції України Роман Зварич під час 26-ї Європейської конференції міністрів юстиції, що відбулась 7-8 квітня 2005 року у Гельсінкі, підписав від імені України Європейську Конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів, прийняту 24 листопада 1983 року. Стаття 2 Конвенції передбачає що, коли компенсація збитків не може бути забезпечена з інших джерел, держава повинна це взяти на себе для таких категорій:

а) для тих, кому у результаті умисних насильницьких злочинів була спричинена серйозна шкода фізичному стану або здоров'ю;

б) для тих, хто знаходився на утриманні загиблих у результаті такого злочину. До того ж, компенсація заподіяної шкоди здійснюється навіть у тому випадку, коли злочинець не може бути відданий до суду або бути покараним.

Міжвідомчою робочою групою Міністерства юстиції України розроблено проект Закону "Про компенсацію шкоди жертвам злочинів", який визначає підстави, умови та порядок компенсації заподіяної шкоди життю та здоров'ю жертв злочинів за рахунок держави. Головною його ідеєю є прискорення надання допомоги громадянам, що потерпіли від злочину. Хоча злочинець і залишається головним суб'єктом відшкодування шкоди, держава за цим проектом візьме на себе тимчасові посередницькі функції з компенсації шкоди потерпілому.

Людина, яка потерпіла від посягання на своє життя, здоров'я, честь і гідність, а також на належне їй майно, потребує правового й соціального захисту, матеріальної та моральної підтримки. Конституцією України передбачено обов'язок держави щодо захисту людини, утвердження і забезпечення її прав та свобод.

У Кримінальному кодексі України неодноразово вказується на потерпілого від злочину. Термін "потерпілий вжито понад 70 разів, ще частіше вказано на певні види потерпілих²¹.

---

²¹ Сенаторов М. Потерпілі від злочину: значення для кваліфікації злочину та призначення покарання // "Право України". 2004. №3.С. 110.

У чинному законодавстві України основна увага приділяється захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого, а також підсудного, якому може бути призначене покарання за вчинений злочин.

Прохолодне відношення до особи, яка потерпіла від злочину, виражається, перш за все, в тому, що органи дізнання, попереднього слідства, прокуратури, які ведуть кримінальний процес, порушивши кримінальну справу в зв'язку зі спричиненням шкоди особі, ставлять її на задній план, відводять їй роль пасивного спостерігача їхніх дій, забуваючи про те, що весь механізм кримінального судочинства в даному випадку приводиться в дію, власне, за ради відновлення порушених злочином прав потерпілого²².

Визнання особи потерпілим від злочину на ранніх стадіях судочинства в справах відкриває необмежені можливості реально використовувати ним свої процесуальні права.

“Обтяжуючи” слідчого та суд своїми показаннями, клопотаннями, наданням доказів, потерпілий сприяє встановленню істини²³.

Забезпечення прав осіб, яким злочином завдана шкода, закріплено в Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою, яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.

Якщо виходити з міжнародних стандартів, реалізація прав жертв злочинів під час розслідування пов'язана: 1) з наданням особі інформації про роль та обсяг належних йому прав, строках та результатах їх здійснення; 2) з створенням йому умов для викладення заяв, клопотань на різних етапах умов у відповідності з чинним законодавством; 3) з наданням йому належної допомоги, забезпеченням безпеки його самого та членів його сім'ї; 4) з попередженням невинуватених затримок під час розслідування злочинів; 5) з створенням умов для справедливої реституції жертви²⁴.

Стецовський Ю.І. вважає, що “мета наділення потерпілих правами – отримання від нього додаткової допомоги в розкритті злочину”²⁵.

У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.), яка є виявом колективної волі світової спільноти, порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви, – з іншого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочину. У ньому передбачено ті

²² Шадрин В.С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. С. 245.

²³ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1968. Т.1. С. 257.

²⁴ Рудинский Ф.М. О праве жертв преступлений и злоупотреблений властью на защиту // Проблемы обеспечения прав личности в современных условиях С.6.

²⁵ Стецовский Ю.И. Советская адвокатура. М.: Высшая школа, 1989. С. 276.

напрямки, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поводження із зазначеними особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно оцінювати законодавство та практику його застосування.

Аналіз кримінальних справ та правозастосовчої практики України з точки зору їх відповідності цим стандартам свідчить про необхідність посилення захисту прав та інтересів потерпілих від злочинів.

За статистичними даними, кількість осіб, потерпілих від злочинів, і розміри заподіяної їм фізичної, майнової та моральної шкоди з кожним роком збільшується. Від злочинних діянь, справи про які були розглянуті судами у 2003 р., постраждало 154,5 тис. осіб., із них 70,7 тис. – жінки. При цьому кількість потерпілих зросла порівняно з 2002 роком на 7084 особи, або на 4,8%, у тому числі загиблих – 444, або на 8,4% , а осіб, здоров'ю яких було заподіяно шкоду, – на 909 (4,5%). За цей же період значно збільшився розмір заподіяної фізичним і юридичним особам моральної та матеріальної шкоди – із 443 млн. грн. до 771, 4 млн. грн., або на 74 %.

Головним завданням держави у випадках вчинення злочинів є поновлення законних прав та інтересів громадян. Але значна кількість злочинів не розкривається правоохоронними органами. За даними МВС України, у 2003 році ніяк не були поновлені права потерпілих від 1,3 млн. злочинів минулих років, які залишилися нерозкритими і справи про які зупинено у зв'язку з тим, що не розшукано або не встановлено осіб, котрі їх вчинили. Серед цих злочинів 6,5 тис. убивств, 15,4 тис. умисних тяжких тілесних ушкоджень (у тому числі 4,7 тис. – зі смертельними наслідками), 1,8 тис. зґвалтувань, 12,2 тис. розбійних нападів, 112,9 тис. грабежів, 279 тис. квартирних крадіжок, 11,8 тис. фактів незаконного заволодіння автомобілями. Аналізуючи наведені статистичні дані про нерозкриті злочини можна дійти висновку, що багато громадян мають підстави бути незадоволеними відсутністю гарантій з боку держави щодо захисту їхніх прав.

Стаття 28 Кримінально-процесуального кодексу України передбачає, що особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою.

Цивільний позов може бути пред'явлений як під час досудового слідства і дізнання, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства.

Але інколи, у вироках зустрічається відмова цивільному позивачу у задоволенні моральної та матеріальної шкоди на підставі того, що *“потерпевшие написали заявления в ОБОП по предложению работников ОБОП из-за боязни привлечения их самих к уголовной ответственности, о чем все потерпевшие заявили в судебном заседании. Суд считает необходимым отказать в удов-*

летворении гражданского иска потерпевшей, предъявленного ею к подсудимым в судебном заседании по взысканию материального и морального ущерба. Она добровольно выехала на работу в Чехию без какого-либо принуждения. Знала о сути ее трудовой деятельности. Была согласна с распределением доходов от ее деятельности между подсудимыми и ею, не заявляла о материальных или других претензиях к подсудимым до вызова ее в органы ОБОП” (вирок від 26 серпня 2004 року).

Справедливо виникає питання – як потерпілі від торгівлі людьми, які знаходилися в фінансовій залежності від злочинців, винуватість яких доведена судом, могли не погоджуватися з розподілом грошей? Нічні клуби-пансіонати “Кітелберг” та “Наполеон” були закритими закладами, територіально знаходилися на околиці селища біля лісу (на кордоні Чехія –Німеччина). За будь-яку провину на потерпілих накладалися штрафи від 50 до 500 німецьких марок в залежності від провини, ці гроші вираховувалися з заробітної плати. Злочинці у випадку непорозуміння “проводили бесіди з потерпілими в закритій кімнаті”, били потерпілих за відмову надавати сексуальні послуги, за відмову прибирати приміщення. За наявності клієнта (переважно німців) перепродували живий товар від 5.000 до 10.000 доларів.

Не безпідставно виникає питання, а чи не є фінансова залежність, неможливість повернення додому за бажанням, примушування до надання сексуальних послуг, приниження та фізичні страждання підставою для відшкодування моральної шкоди? Оскільки, моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянинові внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру²⁶.

Стаття 15 “Компенсація і законне відшкодування шкоди” Конвенції Ради Європи про протидію торгівлі людьми (16.05.2005 р.) зазначає, що кожна сторона забезпечує жертвам доступ з їх першого контакту з уповноваженими органами влади до інформації про важливі судові і адміністративні процеси мовою, яку вони розуміють. Кожна сторона введе до свого національного законодавства право на юридичне сприяння та на безкоштовну юридичну допомогу для жертв на умовах, передбачених національним законодавством. Кожна сторона введе до свого національного законодавства право жертви на компенсацію від правопорушення. Кожна сторона вживає такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідні для забезпечення відшкодування жертвам відповідно до її національного законодавства, наприклад через заснування

²⁶ Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканість, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист) від 12.01.2005 р. // Відомості Верховної Ради України 2005. №10 ст. 187.

фонду відшкодування жертвам або заходи чи програми, направлені на соціальну допомогу і соціальну інтеграцію жертв, який може бути заснований за рахунок активів, отриманих від вжиття заходів, вказаних у статті 23 (грошові стягнення зі злочинців).

У відповідності зі статтею 1 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституцією третіми особами від 2 грудня 1949 року, сторони зобов'язані карати кожного, “хто для похоті іншої особи: 1) зводить, схиляє або вчиняє з метою проституції іншу особу, навіть з її згоди; 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть зі згоди цієї особи”.

Стаття 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної злочинності (15 листопада 2000 р.) в п. “а” зазначає, що “торгівля людьми” означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. У пункті “b” міститься роз'яснення про те, що **“згода жертви на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (а)”**. Але суди, навіть посилаючись у вирокі на міжнародні правові документи, зокрема на ст. 3 Протоколу при визначенні моральної шкоди роблять “поправку” на добровільність потерпілої стати об'єктом злочину. Так, суд м. Харкова постановляючи вирок, на сторінці 10 вироку цитує статтю 3 Протоколу, а на сторінці 11 вироку зазначає: *“Гражданский иск потерпевшей В. суд удовлетворяет частично. Суд считает, что совместными действиями подсудимых потерпевшей причинен моральный вред в связи с ее продажей для сексуальной эксплуатации. Вместе с тем, потерпевшая добровольно согласилась заниматься проституцией с выездом в г. Москва, поставив себя тем самым в положение объекта продажи”* (вирок від 10 листопада 2004 р).

Таким чином, варто не лише робити автоматичні посилання на нормативні акти як холодні брили правових нашарувань, а усвідомлювати їх правову значущість, оцінювати соціальні наслідки їх застосування та прийнятим рішення захищати права людини, яка за тяжким збігом обставин стала жертвою торгівлі людьми.

Зустрічаються випадки, коли суд відмовляє у задоволенні цивільного позову на підставі недоведеності спричиненої моральної чи матеріальної шкоди за наявності показань, що *“за спілкування з барменом член організованої злочинної групи, яка спеціалізувалася на торгівлі людьми, побив потерпілу, спричиняючи удари молотком для відбивання м'яса, спричиняючи удари по голові, руках, ногах та тулубу. Медична допомога не надавалася. Як наслідок, вона стала погано чути на ліве вухо”*.

За узагальненням судової практики, сума моральної шкоди часто виплачується у сумі, набагато меншій, ніж зазначена у цивільному позові, або без належної аргументації – без дослідження рівня психологічних страждань кожного з потерпілих, тобто всім потерпілим у справі – однакова сума.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що суд не може відмовити особі, яка зазнала матеріальної чи моральної шкоди від вчиненого щодо неї злочину, в задоволенні цивільного позову тільки тому, що його пред'явлено під час судового слідства (Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2004 року).

Так, Жовтневий районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області вироком від 5 травня 2003 року засудив В., І., М. та П. цивільний позов задоволено частково: постановлено стягнути матеріальну шкоду, а у відшкодуванні моральної шкоди відмовлено.

У касаційному поданні прокурор, не оспоруючи доведеності вини засуджених і правильності кваліфікації їхніх дій, просив вирок змінити, виключивши з резолютивної та мотивувальної частини рішення про відмову потерпілому в задоволенні позову в частині про відшкодування моральної шкоди, оскільки таке рішення позбавило потерпілого можливості звернутися в подальшому до суду в порядку цивільного судочинства. Верховний Суд України визнав, що касаційне подання підлягає задоволенню.

Відмовляючи потерпілому у задоволенні цивільного позову в частині про відшкодування моральної шкоди, суд послався на те, що потерпілий не виконав вимог кримінально-процесуального закону і пред'явив зазначений позов від час судового слідства, а не до його початку, як це передбачено ч. 3 ст. 28 Кримінально-процесуального кодексу України.

Однак таке рішення суду суперечить ч. 4 тієї ж статті, відповідно до якої особа, котра не пред'явила цивільний позов у кримінальній справі, має право зробити це в порядку цивільного судочинства. Відмовивши в задоволенні позову, суд позбавив потерпілого права звернутися до суду в порядку цивільного судочинства, чим істотно порушив його права. Щоб потерпілий не втратив такої можливості позов слід було залишити без розгляду.

З урахуванням наведеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора задовольнила і скасувала вирок Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 5 травня 2003 року у частині відмови потерпілому в задоволенні позову про відшкодування моральної шкоди²⁷.

---

²⁷ Рішення у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. №1(53). 2005. С.24.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальній справі, а також особа, цивільний позов якої залишився без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

При провадженні в кримінальній справі про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна, орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна обвинуваченого (стаття 29 КПК України).

У відповідності з постановою Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна” від 31 березня 1989 р. №3 (зі змінами, внесеними постановами від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 3 грудня 1997 р. №12²⁸, у кожній справі про злочин, яким заподіяно матеріальну шкоду, суд при постановленні вироку зобов'язаний вирішити цивільний позов, а коли його не пред'явлено згідно з вимогами частини 2,3 статті 29 КПК України, – з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування шкоди, якщо цього вимагає охорона державних або громадських інтересів, а також в інших передбачених законом випадках.

Згідно зі статтями 291 і 328 КПК України цивільний позов при постановленні вироку може бути залишено без розгляду лише у випадках виправдання підсудного за відсутністю складу злочину або неявки цивільного позивача чи його представника у судові засідання.

Суд першої інстанції не вправі передавати вирішення питання про розмір цивільного позову на вирішення в порядку цивільного судочинства, оскільки кримінально-процесуальним законодавством України це не передбачено.

Цивільний позов не може бути залишений без розгляду і з мотивів відсутності необхідних для його вирішення доказів, оскільки в силу п. 4 статті 64 КПК України характер і розмір заподіяної злочином шкоди підлягають доказуванню у кримінальній справі.

При відданні обвинуваченого до суду необхідно з'ясувати, чи вжито заходів до забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином, і чи заявлено цивільний позов. Якщо особа, що проводить дізнання, або слідчий не вжили зазначених заходів, суддя або суд у розпорядчому засіданні приймають рішення про накладення арешту на майно обвинуваченого і виконання його доручають судовому виконавцю. У разі, коли заходи по відшукуванню й арешту майна обви-

---

²⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна” від 31 березня 1989 р. №3 (зі змінами, внесеними постановами від 25 грудня 1992 р. №13 та від 3 грудня 1997 р. №12) // Постанови Пленуму Верховного Суду України. 1972 – 2002. Київ: “Видавництво А.С.К.”. 2003. С.481-489.

нуваченого не можуть бути вжиті безпосередньо судом, згідно зі статтею 247 КПК України суддя або суд у розпорядчому засіданні вправі зобов'язати відповідні органи вжити належних заходів до такого забезпечення.

Якщо цивільний позов не заявлено і вимоги ч.2 статті 122 КПК слідчим не додержані, суддя або суд мають роз'яснити громадянину, який зазнав збитків, його право пред'явити цивільний позов до обвинуваченого або до особи, яка за законом несе відповідальність за шкоду заподіяну злочинними діями обвинуваченого.

При розгляді судом справ слід з'ясовувати, чи не придбано наявне у винного майно на кошти, здобуті злочинним шляхом, про що вказувати з наведенням доказів, досліджених у судовому засіданні.

Якщо вироком суду встановлено, що майно придбано на кошти, здобуті злочинним шляхом, стягнення на відшкодування заподіяної шкоди згідно з ЦПК може бути звернено на таке майно незалежно від того, чи є воно спільною власністю подружжя або спільною власністю інших осіб.

У відповідності з Цивільним кодексом України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. **Моральна шкода полягає:**

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вона є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом (стаття 23 Цивільного кодексу України).

Указом Президента України від 28 грудня 2004 року схвалена Концепція забезпечення захисту законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим злочином, як свідчать результати аналізу законодавства та практики його застосування, залишається надзвичайно актуальною.

За статистичними даними, тільки протягом 2003 року від злочинів потерпіло 352 тис. громадян. Сума збитків, завданих при цьому громадянам, становила близько 100 млн. гривень. І хоч у багатьох випадках потерпілі можуть за рішенням суду отримати відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим злочином, проте в повному обсязі це рідко здійснюється на практиці, а у випадках, коли особу, яка вчинила злочин, не встановлено або вона переховується чи є неплатоспроможною, – взагалі не здійснюється.

З метою ефективного захисту законних прав та інтересів потерпілих потрібно запровадити основні принципи, що застосовуються у практиці світової спільноти, зокрема щодо:

- справедливого поводження з потерпілими – повага до їх честі і гідності, виявлення співчуття до них, нейтралізація негативних наслідків злочину, підвищення рівня безпеки особи, суспільства та держави;
- інформованості – усі потерпілі мають право на одержання інформації щодо розгляду справи і прийняття рішення. У процесі розслідування має забезпечуватися право потерпілих на ознайомлення з матеріалами справи. Після постановлення судом вироку потерпілі вправі бути поінформовані про будь-які заходи, що застосовуються до засуджених (амністія, помилування) мати можливість висловити свою позицію з цього приводу;
- забезпечення відшкодування шкоди – потерпілі повинні мати право на відшкодування заподіяної вчиненим злочином майнової та моральної шкоди. Особа, яка скоїла злочин, зобов'язана відшкодувати заподіяну злочином шкоду також і у разі звільнення її від кримінальної відповідальності;
- надання безоплатної правової допомоги потерпілим – насамперед потерпілим від тяжких та особливо тяжких злочинів, а також малозабезпеченим особам та особам, які не можуть самостійно реалізувати свої права та захистити законні інтереси;
- надання потерпілим соціальної допомоги – потерпілі повинні мати доступ до спеціальних систем підтримки (медичної, соціальної, психологічної допомоги).

Основними напрямками забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих є:

- впровадження міжнародних принципів захисту законних прав та інтересів потерпілих, визначених Декларацією Основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою та Європейською Конвенцією щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів;
- впровадження у новому Кримінально-процесуальному кодексі України норм, які передбачають розширення процесуальних прав потерпілих відповідно до Рекомендації комітету Міністерств Ради Європи щодо становища потерпілого в рамках кримінального права та процесу;
- розроблення механізму реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди;
- встановлення відповідного бюджетного призначення у загальному фонді державного бюджету;
- розроблення та законодавче закріплення умов та порядку компенсаційної підтримки потерпілих за рахунок різноманітних форм обов'язкового та добровільного страхування;
- активізація роботи щодо профілактики віктимної поведінки населення.

Передбачається поетапна реалізація Концепції. На першому етапі (2004 – 2006 роки) здійснюється вивчення світового досвіду з питань захисту прав та законних інтересів потерпілих;

Розроблення нового і вдосконалення чинного законодавства з питань захисту законних прав та інтересів потерпілих;

Розроблення механізму реалізації прав потерпілих;

Підготовка методичних рекомендацій з питань організації надання допомоги потерпілим;

Здійснення практичних заходів, спрямованих на підвищення у населення рівня віктимологічних знань. На другому етапі (з 2006 року) відбуватиметься: впровадження в практику механізму відшкодування потерпілим шкоди, заподіяної злочином; створення сприятливих умов для діяльності громадських організацій і благодійних фондів у сфері надання допомоги потерпілим; встановлення обсягів відповідного бюджетного призначення у загальному фонді державного бюджету; забезпечення участі України і у відповідних заходах із впровадження міжнародних принципів захисту потерпілих у рамках ініціатив ООН, Ради Європи, Європейського Союзу.

Кабінет Міністрів України розпорядженням від 20 квітня 2005 року №110-р затвердив План заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005–2006 роки. В

рамках реалізації цього плану передбачається вивчити досвід європейських держав щодо ратифікації та реалізації Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (п.2), провести аналіз законодавства іноземних держав з питань забезпечення безпеки осіб, які потерпіли від злочинів та подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо удосконалення законодавства України у цій сфері (п.3 Плану).

Заслужовують на увагу також окремі процесуальні положення, зокрема:

1. Іноді зустрічаються кримінальні справи, пов'язані з торгівлею людьми, процесуальні документи в яких складені з неприпустимою деталізацією. У відповідності з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 р. №5 (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12)²⁹, судам необхідно підвищити вимогливість до органів розслідування за складання обвинувальних висновків у точній відповідності з вимогами ст. 223 КПК України.

Рекомендувати судам, зокрема, кримінальні справи, обвинувальні висновки у яких складено з недопустимою натуралізацією опису злочинних дій, що виключає можливість їх публічного оголошення, зі стадії віддання до суду відповідно до вимог ст. 230 КПК України повертати прокурору для складання нового обвинувального висновку (п.4).

2. У відповідності з постановою Пленуму Верховного Суду України “Про процесуальне законодавство, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ” від 27 грудня 1985 р. №11, представники (у тому числі законні) неповнолітнього підсудного, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача відповідно до статей 49–51, 441 КПК України є учасниками судового розгляду. При цьому, якщо законний представник неповнолітнього підсудного може бути допитаний як свідок, то представник потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача допиту як свідки не підлягають. При необхідності допиту такої особи як свідка вона на підставі статті 63 КПК України має бути усунута від виконання повноважень представника (п.5)³⁰.

3. У відповідності з Законом “Про доступ до судових рішень” від 22 грудня 2005 р., кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному цим законом. Це право забезпечується офіційним оприлюдненням

²⁹ Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму верховного суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку” від 29 червня 1990 р. №5 (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12) // Постанови Пленуму верховного суду України 1972-2002 Київ: “Видавництво А.С.К.”, 2003. С.499.

³⁰ Постанова Пленуму верховного Суду України “Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ” від 27 грудня 1985 р. №11 (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. №3, від 13 січня 1995 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12) // Постанови Пленуму верховного суду України 1972-2002 Київ: “Видавництво А.С.К.”, 2003. С.491.

судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України. Судові рішення можуть офіційно опубліковуватися в скороченому обсязі, якщо це виправдано метою видання. Але у текстах судових рішень, що відкриті для загального доступу через оприлюднення не можуть бути розголошені відомості, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу. Такі відомості замінюються літерними або цифровими позначеннями. До зазначених відомостей належать імена (ім'я, по-батькові, прізвище) фізичних осіб, адреси місця проживання або перебування фізичних осіб, номери телефонів чи інших засобів зв'язку, адреси електронної пошти, ідентифікаційні номери (коди), реєстраційні номери транспортних засобів, інша інформація, що дає можливість ідентифікувати фізичну особу³¹.

У відповідності до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1990 р. №5 (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12) “Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку³², вирок, постановлений іменем України, є найважливішим актом правосуддя і до його постановлення належить підходити з винятковою відповідальністю, суворо додержуючись вимог статей 321–339 КПК України. Зважаючи на те, що наспіх, непослідовно, неохайно написаний вирок може викликати сумніви в його законності, обґрунтованості і справедливості, судді повинні постійно вдосконалювати стиль написання вироку, який повинен бути викладений офіційно-діловою мовою, юридично грамотно, з коротким, точним і ясним описом справи, результатів дослідження доказів і висновків суду (п.13).

Вживання таких висловів як “угода консумації”, “угода конвів'яліте”, за умовами яких потерпіла не повинна була надавати сексуальні послуги” не є правовими поняттями та не досить зрозумілими з правової точки зору. Тому у вирок доцільно вказувати зміст вербування (умовляння, підкуп, введення в оману), розкриття змісту роботи, яку пропонують потерпілій (надання сексуальних послуг, хатня робота, догляд за дітьми, людьми похилого віку, сільсько-господарська робота тощо). Якщо за змістом доцільно використати слово, вживане потерпілими, то варто розкрити його зміст (консумація – це спілкування, розмова з клієнтом, метою якої є замовлення клієнтом алкогольних напоїв (не передбачається надання сексуальних послуг).

4. На виконання Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 року, для

³¹ Закон України “Про доступ до судових рішень” від 22 грудня 2005 року.

³² Постанова Пленуму Верховного Суду України “Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку” від 29 червня 1990 р. №5 (зі змінами, внесеними постановами від 4 червня 1993 р. №3 та від 3 грудня 1997 р. №12) // Постанови Пленуму Верховного суду України 1972-2002 Київ: “Видавництво А.С.К.”, 2003. С.500-501.

усунення причин порушення прав людини необхідно вносити пропозиції щодо приведення судової практики у відповідність з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 14)³³. У зв'язку з цим доцільно під час розгляду кримінальних справ, пов'язаних з торгівлею людьми, ретельно досліджувати міжнародні правові акти, які, зокрема, стосуються прав потерпілої, а у вирокі обґрунтовувати прийняте рішення положеннями, які є стандартами дотримання прав людини (наприклад, право на справедливий сатисфакцію).

---

³³ Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 р. //

VII. ЯКЕ Ж ПОКАРАННЯ ПРИЗНАЧАЄТЬСЯ СУДАМИ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 149 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ?

Як свідчить практика, часто при призначенні покарання судді застосовують статтю 75 Кримінального кодексу України “Звільнення від відбування покарання з випробуванням”. Якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п’яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов’язки. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного до трьох років.

Окрім цього у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на засудженого такі обов’язки:

- 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;
- 2) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;
- 3) повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- 4) періодично з’являтися для реєстрації в органи кримінально-виконавчої системи;
- 5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров’я інших осіб (стаття 76 КК України).

Так, у 2005 році судами України при призначенні покарання особам, які вчинили злочин, передбачений статтею 149 КК України, також застосовувалася відстрочка відбування покарання:

- за частиною 1 статті 149 КК України застосована стаття 75 КК України до 3 осіб;

- за частиною 2 статті 149 КК України застосована стаття 75 КК України до 42 осіб;
- за частиною 3 статті 149 КК України застосована стаття 75 КК України до 17 осіб.

Так, Верховний Суд України Ухвалою від 17 лютого 2003 року розглянув у судовому засіданні кримінальну справу за касаційним поданням заступника прокурора Запорізької області на ухвалу апеляційного суду Запорізької області від 11 червня 2003 року щодо Л. та В. Вироком Бердянського міського суду від 20 березня 2003 року Л. та В. були засуджені за статтею 124-1 ч. 2 КК України (в редакції 1960 року) на 5 років позбавлення волі без конфіскації майна, та за частиною 2 статті 358 КК України на 1 рік позбавлення волі. На підставі ст. 42 КК України 1960 року остаточне покарання визначене у вигляді 5 років позбавлення волі кожному.

Ухвалою апеляційного суду Запорізької області від 11 червня 2003 року вирок змінено, до засуджених застосовано ст. 75 КК України та звільнено їх від відбування покарання з іспитовим строком 2 роки.

Засуджені вчинили злочин за таких обставин. У жовтні 1999 року Л. за попередньою змовою з іншою особою розробив план злочинної діяльності, згідно з яким Л. повинний був підібрати в Україні жінок і під приводом їхнього працевлаштування за кордоном у сфері торгівлі і побутового обслуговування умовити їх поїхати в Туреччину, при необхідності надати їм матеріальну допомогу для можливих витрат на виготовлення необхідних документів, проїзд і проживання, а в дійсності, при прибутті до Туреччини продати жінок, з метою їхньої наступної сексуальної експлуатації, одержавши при цьому по 300 доларів США за кожно з проданих жінок.

Наприкінці жовтня 1999 року у м. Бердянську Л. звернувся до свого знайомого В. з проханням посприяти в підшукуванні жінок, які б погодились виїхати за кордон на роботу, і допомогти оформити для них закордонні паспорти, виклавши йому при тому суть раніше розробленого плану. В., який раніше працював у сфері туристичного бізнесу, будучи упевненим у тому, що зможе знайти жінок, які бажають працевлаштуватися за кордоном, і яких можна обманним шляхом перемістити в Туреччину для сексуальної експлуатації, погодився з пропозицією Л. та запропонував допомогу в оформленні для них закордонних паспортів.

У такий спосіб Л. втягнув у злочинну діяльність В., пообіцявши що за кожно жінку, відправлену ними в Туреччину для зайняття проституцією, вони одержать по 300 доларів США винагороди.

Протягом листопада-грудня 1999 р. Л. і В. у різних кафе м. Бердянська познайомились з Ч., С., І., Я., Ф., яких схилили до виїзду у Туреччину, приховавши справжню мету такого виїзду.

Знаючи, що у С., Ч., І. відсутні закордонні паспорти, Л. оплатив їхнє фотографування, і передав ці фотографії для оформлення паспортів В.

В., скориставшись тим, що раніше у відділі паспортної реєстраційної і міграційної роботи міського відділу Управління МВС України незаконно одержував паспорти на ім'я Б., Л., К., що є документами, виданими державними установами і надають певні права, підробив їх, вклеївши у вказані паспорти фотографії Ч., а потім повторно – С. та І. з метою наступного використання цих підроблених паспортів при перетині кордону України.

У грудні 1999 р. Л. за свої кошти перевіз С., Ф., Ч. і Я. з м. Бердянська до м. Одеси, де передав іншій особі, а пізніше, цього ж таки дня В. перевіз до м. Одеси І., передавши через неї Л. пакет з підробленими закордонними паспортами, які 20 грудня 1999 року Л. видав жінкам. Того ж дня інша особа відповідно до домовленості виплатила Л. фактично за продаж жінок 900 доларів США, половину з яких Л. віддав В. Далі інша особа перевезла за свій рахунок вказаних жінок у Туреччину, де продали турецьким сутенерам, які заволоділи паспортами жінок та змусили їх займатися проституцією.

У касаційному поданні заступник прокурора області просив ухвалу апеляційного суду, якою пом'якшено засудженням покарання, скасувати. Крім того, посиляється на те, що апеляційним судом необґрунтовано залишене без задоволення подання прокурора в частині, що стосувалася призначення Л. покарання на підставі статті 42 ч.3 КК України 1960 р.

Колегія суддів Верховного Суду України прийняла рішення щодо задоволення подання, оскільки, як видно із вироку, суд першої інстанції, визнавши Л. і В. винними у вчиненні злочинів, у тому числі й злочину, передбаченого ч. 2 статті 124-1 КК України 1960 року, який законом віднесено до тяжких, та призначаючи їм покарання, врахував ступінь тяжкості ними скоєного, позитивні дані про особу кожного до вчинення злочину та наявність на утриманні неповнолітніх дітей.

З урахуванням зазначеного, суд призначив обом засудженим мінімальне покарання, встановлене в санкції зазначеного кримінального закону.

Апеляційний суд, як убачається з його ухвали, приймаючи рішення про необхідність звільнення обох засуджених на підставі статті 75 КК України від відбування покарання з іспитовим строком, послався на ті ж обставини й дані, які вже були враховані судом першої інстанції і дали йому підстави для призначення засудженим мінімального покарання, встановленого в санкції зазначеного закону. Суд апеляційної інстанції послався також на те, що під час досудового слідства засуджені вже знаходилися в слідчому ізоляторі, що зазначені події мали місце у 1999 р.

Отже, суд апеляційної інстанції на порушення вимог ст. 377 Кримінально-процесуального кодексу України та всупереч положенням ст. 75 Кримінального кодексу України по суті не навів в ухвалі мотивів на обґрунтування висновку про можливість виправлення Л. і В., які вчинили тяжкий злочин, без відбування покарання.

З урахуванням цих обставин та характеру вчиненого злочину рішенням суду апеляційної інстанції про звільнення Л. і В. від відбування покарання з випробуванням не можна визнати такими, що відповідає вимогам закону ст. 65 КК України про те, що при призначенні покарання повинні враховуватись ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Крім того, апеляційний суд на порушення вимог ч. 2 статті 75 Кримінального кодексу України та положень статті 76 Кримінального кодексу України, звільняючи осіб від покарання з випробуванням, не прийняв рішення про покладення на них передбачених законом обв'язків.

Окрім цього, залишаючи без задоволення апеляцію прокурора, в якій поряд з іншими порушувалося питання про скасування вироку щодо Л. через неправильне застосування кримінального закону при призначенні йому покарання (за доводами апеляції суд першої інстанції мав призначити покарання на підставі ч. 3 статті 42 КК України 1960 р.), суд апеляційної інстанції не навів в ухвалі жодних підстав, через які апеляцію у цій частині визнано необґрунтованою.

За таких обставин ухвала апеляційного суду була скасована, а справа – направлена на новий апеляційний розгляд.

Варто відмітити часте застосування судами при призначенні покарання статті 69 КК України, яка передбачає призначення покарання більш м'якого, ніж передбачено законом. За наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного, суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті особливої частини КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. У цьому випадку суд не має права призначити покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої для даного виду покарання.

Наприклад, як було встановлено судом, підсудні А., Б., С. у складі організованої групи вчинили злочин, передбачений ч.3 статті 149 КК України за таких обставин. А. і Б. створили фірму, яка не мала дозволу на зайняття працевлаштуванням за кордоном, та підшукували людей начебто для працевлаштування в Чехії, оформлювали необхідні документи для переміщення лю-

дей через державний кордон. В Чехії цих осіб планувалося експлуатувати одним з членів організованої групи та передавати для трудової експлуатації третім особам.

У такий спосіб було продано до Чехії дев'ять чоловіків. За показаннями яких, вони нещадно експлуатувалися на тяжких роботах, були позбавлені права спілкуватися з оточуючими, не мали документів, не мали можливості повідомити про своє тяжке становище рідних. На протест одного з потерпілих, який вимагав виплатити кошти та повернути його додому, злочинці "погодились", вони запропонували йому взяти свої речі та відвезти до міста Брно. Замість цього його привезли до лісу, били, погрожували вбивством, при цьому говорили, що вони його купили і він є їхньою власністю. Перелякавшись за своє життя, потерпілий погодився на подальшу свою експлуатацію, Але згодом втік, жив два тижні в лісі. Потім завдяки чеху доїхав до Консульства України в Брно, де йому були виготовлені документи для повернення в Україну.

Решта потерпілих звільнилися від рабства іншим способом. "Перед Великodem 27.03 2003 року вони попросили своїх господарів по 500 корун для святкування. За всі отримані кошти вони купили мобільний телефон, дзвонили за оголошеннями, врешті решт натрапити на таксиста, який розмовляв поросійськи. Завдяки йому вони організували втечу. При цьому, довівши у процесі судового слідства обставини вчинення злочину членами організованої злочинної групи, суд визнав одного з підсудних винним вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 статті 149 Кримінального кодексу України, застосував статтю 69 КК України, призначивши покарання у вигляді **одного року 24 днів позбавлення волі (тобто призначивши більш м'яке покарання, ніж передбачено законом). А двом іншим підсудним суд призначив покарання з застосуванням 69 КК України у вигляді трьох років позбавлення волі , але на підставі ст. ст. 75,76 КК України звільнень їх від відбування покарання строком на два роки.**

Іноді злочинні дії помилково кваліфікують за ч. 2 статті 302 та за ч. 3 статті 302. Частина 2 статті 302 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти, вчинені з меною наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк.

Частина 3 статті 302, передбачає відповідальність за ці ж самі дії, вчинені із залученням неповнолітнього у вигляді позбавлення волі на строк від двох до семи років.

Так, П. створила шлюбну агенцію метою якої, було надання сексуальних послуг особам чоловічої статі. Сформувавши банк даних молодих жінок та неповнолітніх, вона надавала цю інформацію своїм клієнтам,

за що отримувала гроші. Дівчата за надання сексуальних послуг отримували винагороду. Дії П. правоохоронними органами були кваліфіковані за частиною 2 статті 149 КК України “Торгівля людьми”, ч.2. статті 302 КК України, ч.3 статті 302 КК України, ч. 1 статті 156 КК України. При винесенні вироку ч. 2 статті 302 була виключена, оскільки дії підсудної повністю охоплюються диспозицією ч. 3 статті 302 КК України.

До того ж, якщо ці дії проявилися у примушенні чи втягненні неповнолітнього в заняття проституцією, все вчинене має кваліфікуватися за сукупністю злочинів за ч.3 ст. 302 та ч. 3 ст. 303 КК України.

Стаття 156 КК України “Розбещення неповнолітніх”, передбачає відповідальність за вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, тому з обвинувачень судами виключається неправильна кваліфікація правоохоронними органами цієї статті у зв’язку з досягненням потерпілою 16-річного віку.

Правильно застосовується стаття 155 КК України “Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості” на підставі висновків судово-медичної експертизи, за висновками якої потерпіла не досягала статевої зрілості. “Потерпевшая внешне выглядит моложе своего возраста, имеет хрупкое телосложение, что давало подсудимому основание полагать, что она несовершеннолетняя”.

Суди апеляційної інстанції змінюють вирoki, виключаючи з них укавання на винуватість підсудних у вчиненні торгівлі людьми за деякими епізодами, оскільки за ним є невідомі постанови органів дізнання про відсутність в діях складу злочину.

Адвокати в апеляційних скаргах клопочуть про відміну вироку та закриття провадження в справі у зв’язку з відсутністю в діях засуджених складу злочину, оскільки вони не посягали на волю потерпілих, які добровільно надавали сексуальні послуги. Так, адвокат зазначає: “Отсутствует в действиях осужденной субъективная сторона преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины, т.е. умысел на сексуальную эксплуатацию девушек, поскольку таковая при добровольном поведении девушек отсутствует, что осознавалось осужденной”.

Адвокати в авторському варіанті трактують положення про звідництво, тобто розуміють його не в правовому полі. Так, адвокат клопочучи про виключення з обвинувачення підсудного статті 302 ч. 3 “звідництво з залученням неповнолітньої”, вказав, що “половое сношение в естественной форме само по себе не может быть признано развратом, сводничество для таких отношений не может быть признано сводничеством для разврата, в связи с чем в действиях осужденной отсутствует состав преступления”. При цьому варто зазначити, що кримінальне право України

чітко визначає, що звітництво для розпусти – це посередництво в розпусті, яке полягає в сприянні добровільному сексуальному спілкуванню незнайомих між собою особам. Воно може проявлятися в підшукуванні осіб, згодних займатися розпустою, схиланні до заняття розпустою з іншими особами тощо. Розпуста – безладні статеві зносини, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, проституція тощо. Тому така позиція адвокатів є неприпустимою, помилковою, та свідчить про недостатню фахову кваліфікацію.

Викликає занепокоєння той факт, що особи, які за своєю посадою повинні охороняти інтереси та права дитини вчиняють злочини, які пов'язані з торгівлею людьми. Так, К., обвинувачувалася в тому, що вона працюючи на посаді методиста по охороні дитинства відділу освіти районної державної адміністрації, в функціональні обов'язки якої, згідно з п.2.2. посадової інструкції методиста з охорони дитинства відділу освіти, входило надання допомоги опіки і піклування дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, неповнолітнім, які не мають належних умов для виховання в сім'ях, отримавши повідомлення про позбавлення батьківських прав А. щодо малолітньої Н., яка на той момент знаходилась в дитячому відділенні лікарні, в порушення вимог ст.ст. 214, 216 та 224 Сімейного кодексу України, а також Постанови Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 року №1377 “Про затвердження порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення” в установлений строк – 7 днів з моменту надходження повідомлення про дитину, позбавлену батьківського піклування, без рішення суду незаконно передала малолітню громадянку І. та Р., які на момент передачі знаходилися в громадянському шлюбі. Своїми діями К. вчинила злочин, передбачений ч. 1 статті 169 КК України, тобто незаконну посередницьку діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян. Це діяння карається штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років. Від відділу освіти було подано клопотання про передачу підсудної на поруки трудовому колективу і закриття кримінальної справи. Прокурор це клопотання підтримав. Суд справу закрав.

На нашу думку, особа, яка є державним службовцем, що вчинила злочин, яким порушила своє професійне призначення – захист прав дитини, не може бути передана на поруки колективу, а до того ж продовжувати виконувати свої обов'язки на цій посаді. За умови, вчинення такого злочину, особа повинна бути на певний строк позбавлена права займати посади у сфері захисту прав дитини чи освіти. Тому кримінальне законодавство потребує доповнення у цій статті.

При застосуванні Закону “Про амністію” також варто враховувати не тільки тяжкість вчиненого злочину, але й його соціальні наслідки, та вжива-

ти заходи які б мали виконувати функцію індивідуальної та загальної превенції (наступного вчинення злочину особою, яка його вчинила чи іншими особами). Так, Л., працюючи інспектором відділу освіти міськвиконкому, при підготовці документів в суд на усиновлення дітей, умисно внесла неправдиві свідчення в висновок виконкому міськради про доцільність усиновлення, на підставі яких судом було прийняте рішення про передачу указаних дітей на виховання в сім'ї іноземців. Ці дії органами досудового слідства були кваліфіковані як незаконні дії по усиновленню вчинені щодо кількох дітей з використанням службового становища, за що передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років. (ч.2 статті 169 КК України). На підставі Закону "Про амністію" Л. звільнена від кримінальної відповідальності.

На нашу думку дії особи варто було кваліфікувати за сукупністю 366 "Службове підроблення", тобто внесення службовою особою до офіційних документів неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів, що до речі, передбачає окрім штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років, **позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років**.

У тому випадку, коли службове підроблення є основною ознакою іншого злочину або створює спеціальний склад злочину (наприклад, підлог виборчих документів) відповідальність настає лише за такі злочини. В випадку застосування ст. 169 КК України доцільним є призначення покарання за сукупністю злочинів з статтею 366 Кримінального кодексу України "Службове підроблення".

Міркуючи з приводу цієї справи виникає питання, чи досягнута мета кримінального судочинства, чи встановлена істина, чи покарана винувата особа, чи вчинені заходи які б упередили в майбутньому вчинення подібних злочинних дій цією особою? Слушно з'являється відповідь – ні. Оскільки, особа, яка має вищу педагогічну освіту, очолює посаду інспектора відділу освіти міськвиконкому, має достатній досвід роботи, підроблює документи, свідомо порушує встановлений порядок усиновлення в дійсності не несе жодної відповідальності, та продовжує виконувати свої обов'язки.

Це явище є соціальним, моральним злочином. Захищати права дитини може лише гідна того людина, а не та, яка скривджує її права і навіть, зраджує, вчиняючи злочин.

Незважаючи на активні дії законодавців щодо прийняття нормативних актів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми, роз'ясненнями соціальної загрози цього явища, навіть у 2005 році, був прийнятий вирок яким торгівля людьми була кваліфікована як звітництво (стаття 210 за КК України 1960 року). Так, громадяни К.,Е.,Н. на прохання громадянина Болгарії підшукати дівчат для

роботи офіціантками у його кафе в Польщі, підбирали за винагороду молодих жінок, яким відповідно виготовляли закордонні паспорти (створювали фінансову залежність) та переправляли автомобілями до Польщі, де потерпілі надавали сексуальні послуги клієнтам готелю. Проаналізувавши фабулу справи, можна стверджувати про наявність таких елементів, як вербування (пропонування заробітної плати у вигляді 300 доларів США), введення в оману (праця в кафе офіціанткою), створення фінансової залежності (боргу) – фотографування, сплата послуг за виготовлення закордонних паспортів, тимчасове утримання до відправки в своєму житлі, перевезення через кордон на своєму автомобілі, відібрання паспортів, передача іншій особі за винагороду. Таким чином, дії злочинців варто було кваліфікувати як торгівля людьми (вирок не оскаржено).

VIII. СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТА ВИКОРИСТАННЯ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

З метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи необхідно призначати судові експертизи. Так, однією з таких експертиз має бути судово-психологічна. Психологічна експертиза встановлює ті особливості психічної діяльності та такі їх прояви в поведінці особи, які мають юридичне значення та викликають певні правові наслідки.

Психологічна експертиза призначається на стадії досудового та судового слідства. Предметом експертизи є психічно здорові особи (підозрювані, обвинувачені, свідки, потерпілі, позивачі, відповідачі: малолітні, неповнолітні, дорослого та похилого віку).

Психологічна експертиза також може бути часткою комплексного експертного дослідження, якщо у слідства чи суду виникають питання, вирішення яких потребує синтезування знань з різних галузей науки (психолого-психіатрична, психолого-медико-психіатрична, медико-психологічна тощо).

Головним завданням психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи:

- індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості, мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки;
- емоційних реакцій та станів;
- закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

При проведенні судових експертиз використовуються загальновідомі у науковій практиці психологічні методики та їх авторські модифікації, що пройшли апробацію та відбираються з урахуванням специфіки судових експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою.

На вирішення психологічної експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

Які індивідуально-психологічні особливості має підекспертна особа?

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину чи злочинної діяльності (зазначається, що саме має значення для суду чи слідства: підвищена агресивність, підкореність, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера)? Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами, що досліджуються у справі?

Чи могли індивідуально психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час скоєння нею протиправних дій (або злочину)?

Який індивідуально-рольовий статус має підекспертна особа у злочинній групі (лідер, підвладний, ведений тощо) і чи це зумовлено його індивідуально-психологічними властивостями та особливостями соціально-психологічної структури злочинної групи (злочинного угруповання)?

Які особливості мають психологічні чинники сексуально-насиленої поведінки підекспертного? (З слідчої практики диктофонний запис розпорядження власника будинку розпусти: “Будемо грати у футбол: Ніна буде м'ячем, не погодиться – зламайте ногу”).

Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі? (бере відповідальність на себе, приховуючи співучасників, відмовляється від показань під впливом погрози тощо). Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох з них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини? Так, неповнолітня, 14-річна молдованка (переправлена до Туреччини через Україну) стала жертвою торгівлі людьми за таких обставин. Її сім'я з метою покращення житлових умов отримала кредит для придбання квартири. Щоб впоратися з обтяжливими для сім'ї платежами мати змушена була поїхати на заробітки до Італії, але з невідомих причин зникла (не надсилала грошей, не телефонувала). Батько, на утриманні якого залишилися двоє дітей, почав зловживати алкоголем, знущався над семирічним сином та донькою. Не витримавши психологічного приниження та фізичного насилля дівчинка тривалий час жила у своїх подруг, а згодом стала жертвою торгівців людьми.

Чи має підекспертна особа зміни в емоційному стані, індивідуально-психологічних проявах, які перешкоджають активному функціонуванню її як особистості і виникли внаслідок впливу певних обставин?

Чи є ситуація, що досліджується за справою психотравмувальною для N?

Якщо так, то чи завдані страждання N (моральна шкода)?

Чи спричинені N страждання за умов ситуації, що досліджуються у справі? Якщо завдані страждання (моральна шкода), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання N (моральна шкода)?

Чи спроможна підекспертна особа, з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність погроза, омана тощо), усвідомлювати реальний зміст власних дій та в повній мірі свідомо керувати ними і передбачати їх наслідки? Так, суд, призначаючи покарання підсудній, винуватість якої була доведена щодо вчинення злочину передбаченого ч.3 статті 149 КК України, застосував статтю 69 КК України “Призначення більш м’якого покарання, ніж передбачене законом” та статтю 75 КК України “Звільнення від відбування покарання з випробуванням”, вказавши у вирoku, що підсудна “женщина молодого віку, котрому присуще не критическое отношение к своим поступкам и их последствиям, с несформировавшейся до конца ценностной ориентацией”. Суд в цьому випадку мав би для об’єктивності призначити судово-психологічну експертизу та послатися на її висновки.

Видатний психолог Штерн В. вважав, що з часом інститут психологічної експертизи ліквідують, оскільки судді ґрунтовно оволодіють науково-психологічними знаннями та зможуть самостійно давати точну оцінку показанням свідків, а при необхідності – піддавати їх певним дослідженням³⁴. Але у відповідності з вимогами чинного законодавства, у випадку необхідності застосування спеціальних знань, суддя зобов’язаний призначити експертизу, навіть, якщо він сам має певну фахову підготовку (наприклад, має освіту психолога).

Чи здатна підекспертна особа, з урахуванням її емоційного стану, індивідуально-психологічних особливостей та рівня розумового розвитку правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, і давати про них відповідні показання?

Потерпілі в результаті психологічної травми можуть вчинити самогубство, тому можна поставити питання: Чи виник емоційний стан підекспертної особи в період, який передував самогубству, унаслідок дій обвинуваченого (насильство, дії, які кваліфікуються як погрози, жорстоке ставлення чи систематичне приниження людської гідності тощо)?

---

³⁴ Штерн В. Изучение свидетельских показаний. // Проблемы психологии. Ложь и свидетельские показания. – М., 1907. Вып. 1. – С. 51.

ІХ. УДОСКОНАЛЕННЯ ПАСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ЯК ЗАХІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Перед вченими і практиками України сьогодні постає питання втілення в життя дієвої системи заходів попередження злочинності. При цьому, в першу чергу, необхідно враховувати свій власний досвід та досвід інших держав.

За влучним визначенням професора Александрова О. І.: “Преступность – это массовое решение людьми своих проблем с нарушением уголовного запрета”³⁵. Проблема безробіття, гендерної нерівності, насилля в сім’ї, наявності безпритульних та бездоглядних громадян, дітей позбавлених батьківського піклування примушує громадян України шукати шляхи працевлаштування за кордоном, користуватися послугами сумнівних шлюбних організацій, а часто несвідомо ставати жертвами злочинців (незаконне усиновлення з метою подальшої експлуатації або вилучення органів).

Очевидно, що з огляду на аналіз лише цієї проблеми постає питання про удосконалення паспортної системи, запровадження видачі паспортів, які мають вищий ступінь захисту. “Паспортна система – система державного обліку, контролю і регулювання пересування населення за допомогою паспортів. Її основними функціями є: видача паспортів, реєстрація, що дає змогу вести відповідний статистичний та персональний облік; забезпечення реалізації людиною і громадянином їх прав і свобод та обов’язків перед державою і суспільством; посилення охорони громадського порядку та забезпечення національної безпеки.

Паспорт (франц. passeport, первісно – дозвіл на відплиття, від pass – прохід і port – гавань) – офіційний документ, який посвідчує особу власника та підтверджує його громадянство. Існування паспорту зафіксовано в римській імперії. В Єгипті, який римляни ізолювали від світу, для виїзду морем необхідно було отримати дозвіл, паспорт і документи про сплату мита. За виїзд навіть при наявності дозволу, але без паспорту винний сплачував третину майна, а якщо він вивозив рабів без відповідних документів, у нього конфісковувалось все майно. Паспорт був і в римських легіонерів: дві з’єднані бронзові пластинки, запис на яких був завірений військовою печаткою. Нормативно паспорт увів до своєї правової системи відповідним рішенням 1414 англійський парламент. Підписував його сам король. Найдавніший паспорт, який зберігся, датований 1641 р.

---

³⁵ Александров А.И. Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности. М., 2003. С.179.

У Німеччині в 15 сторіччі паспорт запроваджується, щоб відрізнити чесних подорожніх (торговців і ремісників) від численних розбійників та злидарів, які мандрували Європою. У 17 сторіччі з'явилися паспорти (Militarpass) – для протидії дезертирству; чумні (Pestpass) – для мандрівників із країн, де спалахувала ця страшна хвороба; особливі для євреїв, учнів-ремісників тощо.

Перші заходи паспортизації у Росії стали виявлятися у “Смутні часи” у вигляді “проїзних грамот”. Указом царя Петра I від 30 X. (10.XI) 1719 р. “проїзні грамоти” запроваджені як загальне правило. Особи, котрі не мали такої грамоти, визначалися як “недобрі люди” або навіть “зłodії”. В губерніях Російської імперії за Миколи I з'явилися циркуляри про вдосконалення порядку видачі паспорта зразка 1826 року у вигляді паперової стрічки.

Плата за паспорт для виїзду за кордон, який, за розпорядженням імператорського уряду від 1(13).V. 1844 р., видавався російським підданам обох статей по досягненні ними 25-літнього віку (виняток встановлювався для тих, хто від'їжджав закордон лікуватися, отримувати спадщину, вдосконалюватись в мистецтві, вищих ремеслах і торгівлі, а також для поїздки з батьками, вихователями і дружин з чоловіками).

Зі встановленням Радянської влади Декретом ВЦВК і РНК РСРР від 25 VI 1919 р. запроваджувалась обов'язкова видача трудових книжок, які фактично були паспортом. Декретом ВЦВК і РНК РРСФР “Про посвідчення особи” від 20.VII. 1923 р. трудові книжки скасовувалися і громадяни за необхідністю могли отримати посвідчення особи, але це було їх правом, а не обов'язком. Згідно з постановою ЦВК та РНК СРСР “Про встановлення єдиної паспортної системи в Союзі РСР і обов'язкової прописки паспортів” від 27.XII.1932 всі громадяни СРСР віком від 16 років, зобов'язані були мати паспорти (селяни не входили до переліку власників паспортів). З 1976 року було запроваджено паспорт нового зразка, який повинні були малим всі радянські громадяни, що досягли 16-літнього віку³⁶.

Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 року, передбачила **посилення прикордонного контролю стосовно осіб, які можуть стати жертвами торгівлі людьми, забезпечити облаштування пунктів пропуску через державний кордон автоматизованими комплексами прикордонного контролю**, а також необхідними інформаційними матеріалами щодо запобігання торгівлі людьми (п.23). Одним з завдань Держкомкордон, МВС, СБУ визначалось забезпечити регулярне інформування правоохоронних органів про факти затримання осіб під час

³⁶ С.Б.Чехович Паспорт //Юридична енциклопедія Том 4. Київ: Видавництво “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана 2002. С.448-449.

незаконного перетинання державного кордону за **підробленими документами**, а також депортації осіб, які постраждали внаслідок торгівлі людьми (п.24).

У відповідності з Конвенцією Ради Європи про протидію торгівлі людьми (Варшава, 16.05 2005 року), “Кожна сторона вживає такі заходи, які можуть бути необхідні для того, щоб:

- a) забезпечити таку якість проїзних і посвідчувальних документів, виданих нею, що ними не можна легко зловживати і їх не можна легко підробити або незаконно змінити, дублювати або давати; і
- b) забезпечити достовірність і безпеку проїзних і посвідчувальних документів, виданих Стороною або за її дорученням і запобігти їх незаконному створенню і виданню” (стаття 8).

У відповідності з Законом України “Про боротьбу з тероризмом”, суб’єкти, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, зобов’язані сприяти забезпеченню **ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею документів, що посвідчують особу, та проїзних документів з метою запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню** (п.3 статті 8)³⁷.

Під час судового розгляду кримінальних справ, пов’язаних з торгівлею людьми, виявляється, що злочинці, маючи свідоцтва про народження та знаючи дійсний вік потерпілих (неповнолітні), дуже легко отримують у паспортній системі МВС України паспорти на вигадані анкетні дані (неповнолітнім змінюють рік народження), за якими потерпілі переправляються в країни СНД, зокрема до РФ (м. Москва). Так, у справі по обвинуваченню М., П., Р. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 статті 149 Кримінального кодексу України, розглянутій Корольовським районним судом, м. Житомира, потерпіла показала, що злочинці “владнали всі питання з документами та перетинанням кордону”, а саме, неповнолітнім були видані паспорти зі зміненими даними. Перед кордоном особа, яка переправляла живий товар до Російської Федерації попередила потерпілих про те, що коли їх будуть запитувати прикордонники з ким вони їдуть, то щоб вони казали, що С. їхня родичка, але їх ніхто при перетині кордону з прикордонників нічого не питав, і вони безперешкодно прибули в Москву”.

Вироком Малинівського районного суду м. Одеси засуджений С., який створив злочинне об’єднання для незаконного переміщення осіб через державний кордон з метою торгівлі. Члени злочинної групи здійснювали підбір

---

³⁷ Закон України “ Про боротьбу з тероризмом” від 20 березня 2003 року № 638-IV // “Голос України”, 2003 №77 від 22.04.2003 (із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 31 травня 2005 року №2600-IV від 15 грудня 2005 року №3200-IV).

людей на території Республіки Молдова, “за підробними документами переправляли їх через державний кордон Молдови в Україну до м. Києва, де організатор злочинної групи надавав кошти для перетинання кордону, підробні паспорти на установчі анкетні інших осіб та забезпечував переправку живого товару до Ізраїлю. Потерпілим рекомендувалося ретельно вивчати нові анкетні дані свого паспорту та легенду про мету в'їзду до країни. Так, неповнолітній Д. був виготовлений паспорт громадянки Молдови на ім'я Л., за яким вона прибула до Києва. Особа, матеріали по відношенню якої виділені у окреме провадження, незаконно придбала паспорт на ім'я громадянки Російської Федерації та підбила його, переклеївши в ньому фотографію громадянки Молдови. Таким чином неповнолітня з Республіки Молдова за цим підробним паспортом громадянки РФ, виготовленим в Україні, безперешкодно придбала квитки на рейс “Одеса-Тель-Авів” та прибула до Ізраїлю. І лише міграційними службами в аеропорту Бен-Гуріон була виявлена підробка, паспорт вилучено, а затримана повернена в Україну.

Вироком Ленінського районного суду м. Севастополя була засуджена С., яка переправляла неповнолітніх без документів до Російської Федерації з метою їх сексуальної експлуатації, “була досягнута домовленість з провідниками поїзду Севастополь – Москва, якому в плату за проїзд були передані кошти по 40 доларів за кожен”.

Так, у вироку зазначається, “В связи с тем, что Р. и Л. ранее были депортированы из Турции и им был запрещен въезд в эту страну, а М. являлась несовершеннолетней, а следовательно заграничные паспорта в установленном официальном порядке оформить и получить не представлялось возможным, то они были обеспечены поддельными паспортами, т.е. оформленными на другие фамилии. В законно полученные загранпаспорта были переклеены фотографии потерпевших, по которым они были переправлены в Турцию”. “С помощью ножа (кухонного) или ножниц Р. снимала защитную пленку, которая покрывала лист паспорта с фотографией, за тем при помощи ножа отрывалась фотография, а на ее место клеилась новая фотография. После чего защитная пленка повторно наклеивалась на паспорт. На момент подделки на столе находилось около десяти паспортов”.

Необхідно посилити контроль за діяльністю фірм, які займаються працевлаштуванням за кордоном. Так, вироком Київського районного суду м. Харкова була засуджена Д., яка працюючи танцівницею в нічних клубах м. Нікосія о. Кіпр, переконалася у прибутковості нелегального бізнесу, пов'язаного з торгівлею жінками. Повернувшись з республіки Кіпр, та користуючись тим, що багато молодих жінок не можуть працевлаштуватися, запропонувала свої послуги працевлаштувати їх танцівницями, усвідомлюючи, що вони не маючи засобів до існування, знаходячись в матеріально залежному стані вимушені будуть надавати сексуальні послуги за винагороду клієнтам нічного клубу “Корнет”. Отримавши згоду потерпілих, засуджена надала копію закордонного паспорта мешканцю м. Ніко-

сія Костасу, який у відповідності з домовленістю оформив робочу візу для виїзду за межі України та забронював авіаквитки на рейс “Київ- Варнака”.

Як свідчить судова практика неповнолітніх переправляють торговці в Об’єднані Арабські Емірати за фальшивими паспортами (наприклад, неповнолітня Світлана Григорівна виїжджає як повнолітня Айша Аюмовна), під час обшуку у м. Дубаї у квартирі, де примусово утримувалися жертви торгівлі людьми було вилучено декілька десятків фальшивих паспортів на громадян України, за якими потерпілі перетнули кордон.

Як свідчить історія, “подделкой документов не гнушались даже честные люди”. За аналізом судової практики, можна зробити висновок про те, що співробітники паспортної служби сприяють інколи керівникам злочинних груп, які спеціалізуються на торгівлі живим товаром, у отриманні документів за фіктивними анкетними даними. Так, вироком Слов’янського міського суду Донецької області засуджена громадянка Ч. за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 статті 364 КК України “Зловживання владою або службовим становищем” та ч. 2 ст. 366 КК України “Службове підроблення”, яка працюючи на посаді старшого паспортиста відділення паспортної, реєстраційної та міграційної роботи МВС на прохання “торгівців людьми” з використанням свого службового становища, в порушення п.п. 52,58 наказу Міністерства внутрішніх справ №66-ДСГ від 03.02.1992 року “Про затвердження тимчасової інструкції про порядок документування та прописки громадян України” поставила штамп прописки та вказала вигадану адресу без домової книги та заяви мешканців, поставила дату та свій підпис. На підставі цих документів потерпілі отримали закордонні паспорти та були направлені до Греції для подальшого продажу з метою сексуальної експлуатації.

За даними узагальнення судової практики, приблизно 30 % осіб, які були повернуті з-за кордону після сексуальної експлуатації, знову повертаються закордон, не влаштувавши своє життя на батьківщині. Навіть ті особи, які були депортовані або засуджені в Туреччині за зайняття проституцією, повертаються туди за паспортами, виданими зі зміненими анкетними даними.

При вчиненні злочинів, засуджений Жовтневим районним судом м. Луганська використовував легальні можливості Луганського представництва відомої туристичної фірми для термінового оформлення закордонних паспортів, усвідомлюючи з якою метою відправляв потерпілих закордон.

Запровадження нових паспортів для громадян Євросоюзу стало одним з головних питань на засіданні міністрів юстиції країн ЄС у Люксембурзі. Міністри дійшли згоди, що у закордонному паспорті громадянина повинна бути цифрова фотографія власника. Тобто електронний чіп, на якому зберігаються опрацьовані дані про характерні риси обличчя власника паспорту (наприклад, довжина носа, форма підборіддя тощо). Спеціальні прилади зчитуватимуть ці дані й порівнюватимуть з даними пред’явника паспорта. Деякі країни Євро-

пейського союзу наполягають на внесенні до чіпа в закордонному паспорті ще й даних про відбиток пальця.

На виконання цього рішення скоро почнуть видавати нові закордонні паспорти з чіпом, на які занесені біометричні дані власника в Австрії. Таким чином створюється єдиний стандарт. Такі паспорти вже діють в Бельгії, Швеції, Великобританії, Німеччині та Франції. Поки паспортний чіп міститиме традиційні дані – персональні відомості, фотографію і підпис³⁸.

В паспортно-візовому відділі Федеральної міграційної служби Москви почалась видача перших закордонних паспортів Російської Федерації нового покоління. В паспортах нового зразку свідчення про власника, а також його цифрова фотографія будуть дублюватися на електронному чіпі. У ході видачі перших біометричних паспортів буде продемонстровано спеціальне обладнання, на якому громадянин Росії, який отримав паспорт, зможе перевірити правильність та повноту даних, записаних в електронний паспорт. В аеропорту “Шереметьєво” і “Домодедово” уже створено три пункти пропуску для власників нових паспортів. Документи старого зразка будуть діяти до закінчення указанного у них терміну.

Введення більш досконалих паспортів, використання голографічного захисту для документів, що посвідчують особу стане перешкодою для вчинення тяжких злочинів. У відповідності з Постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 року №895 покладені функції з реалізації державної політики у сфері розроблення та виробництва голографічних захисних елементів. Державного контролю та координації діяльності державних органів у цій сфері, встановлення порядку виробництва, обліку та проведення сертифікаційних випробувань зазначених елементів, їх закупівлі для державних потреб – на міністерство фінансів; з реалізації державної політики у сфері використання, ввезення голографічних захисних елементів, державного контролю та координації діяльності державних органів у цій сфері, встановлення порядку їх впровадження – на Службу безпеки³⁹.

Таким чином, з метою протидії “білому рабству” необхідно посилити контроль за видачею документів, що посвідчують особу, удосконалити паспортну систему (запровадити міжнародні стандарти, що ставляться до закордонних паспортів), посилити відповідальність посадових осіб за вчинення злочинів, пов’язаних з службовим підробленням, провести спеціалізовані семінари з співробітниками МВС, Прикордонної служби з метою підвищення обізнаності чинного законодавства та усвідомлення ними соціальних наслідків порушення вимог закону.

³⁸ <http://www.k1.tv/daily/news/2816/?print=1>.

³⁹ Постанова кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. №895 “Питання голографічного захисту документів і товарів” //

Х. ДОПИТ ПОТЕРПІЛОЇ (ПОТЕРПІЛОГО) ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Жертви торгівлі людьми по-різному ставляться до свого процесуального положення – потерпілі. Це обумовлюється такими факторами: умовами виховання, місцевістю проживання, типом темпераменту, відношенням членів сім'ї, відношенням близького оточення, результативністю реабілітації, наявністю тиску членів злочинних угруповань, забезпеченням безпеки, якістю надання юридичної допомоги, тривалістю розслідування, відношенням до потерпілого співробітників правоохоронних органів та суду.

Класифікація потерпілих. Як свідчить слідча та судова практика потерпілі, як правило, поділяються на дві основні групи:

1. Жертва, яка не визнає себе потерпілою
2. Жертва, яка визнає себе потерпілою.

Перша група поділяється в свою чергу на підгрупи:

1.1. – не визнає активно, про це дає показання на стадії досудового слідства, про це свідчить у суді, заявляє цивільний позов, а потім від нього відмовляється, наполягаючи на тому, що не є потерпілою.

Активність жертви торгівлі людьми пояснюється такими обставинами:

1.1.1. – акцент вини відкрито переносить на себе, свідомо визнає себе винуватою у тому, що сталося, картає за свою попередню поведінку, усвідомлено не бажає покарання злочинцем (подеколи умовляє потерпілих вчинити так само), не зважає на рекомендації фахівців;

1.1.2. – акцент вини приховано переносить на себе, визнає себе вербально винуватою під тиском злочинців, побоюючись за себе і сім'ю;

1.1.3. – акцент вини переносить на себе від нерозуміння сутності вчиненого щодо неї злочину, від недостатньої правової обізнаності, від пересічного тлумачення її статусу та можливості притягнення до відповідальності.

1.2. – жертва не визнає себе потерпілою пасивно – не звертається в правоохоронні органи з заявою про вчинений злочин щодо неї або щодо її знайомих, не заявляє цивільний позов про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, часто не з'являється на виклики органів досудового слідства та суду, не користується правом заявлення цивільного позову в порядку цивільного судочинства після набрання чинності вироку у кримінальній справі, на стадії

судового слідства інколи відмовляється давати показання, посилаючись на свідчення, дані на стадії досудового слідства.

Причинами є ті ж самі обставини, що обумовлюють активну поведінку.

2.1.- жертва визнає себе потерпілою активно, звертається в правоохоронні органи України чи держави-перебування, співпрацює з правоохоронними органами в викритті злочинців, дає свідчення, заявляє цивільний позов, на судовому слідстві не змінює показань.

2.2. – жертва визнає себе потерпілою, але соромиться розголосу обставин справи, не може чітко дати показання, не розуміючи тяжкості вчиненого щодо неї злочину, не може обґрунтувати цивільний позов (не знає в чому ж саме полягає моральна травма та матеріальна шкода), в суді, коли справа слухається у відкритому судовому засіданні, відмовляється давати показання, може відмовитися від цивільного позову.

Таке розмаїття поведінки потерпілої дає підстави для усвідомлення того, що під час розслідування кримінальної справи та допиту потерпілої у суді варто, зважаючи на обставини, психологічні характеристики потерпілої обирати найбільш доцільну тактику та лінію поведінки з метою отримання повної та достовірної інформації.

Інколи зустрічається така прикра, помилкова позиція правоохоронців та суддів (що, вірогідно, можна віднести до ознак професійної деформації), мовляв, жертва торгівлі людьми не може вже нічого соромитися після того, що вона пережила. Мабуть цим пояснюється невелика кількість закритих судових процесів у справах про торгівлю людьми. Тут доречно згадати приклад Чезаре Ломброзо, який в книзі “Жінка, злочиниця та повія” вказував, що професійна натурниця, яка оголеною відверто позувала учням художньої Академії раптом побачивши, що за нею у бінокль хтось спостерігає з даху, знімає прожогом накинула на себе покривало і вибігла з зали. Ось та межа поведінки: до порушення кримінальної справи – це жертва, яка змушена коритися після психологічного зламу умовам за яких, можна вижити та сподіватися на порятунок (проституція, консумація, ретельний запис клієнтів та отриманих коштів), після порушення кримінальної справи – це потерпіла, людина, яка, по-перше, зазнала уразливого стану на батьківщині, по-друге, морально та фізично скривджена злочинцями, потребує допомоги та захисту.

Приниження себе потерпілою базується на помилковій самооцінці, в основі якої лежить неусвідомлене намагання покарати саму себе. На допиті такі потерпілі виглядають так, ніби з них викачали все повітря – починають неглибоко та часто дихати. Входять з опущеними плечима, низько опустивши голову. Зовні такі потерпілі створюють враження людей, які нібито заслуговують на неповагу, глум. Вони відмовляються скористатись правами, які їм роз’яснюють, ознайомитися з чимось для них новим.

Тому необхідно усвідомити цю межу, яку перейшла людина, що звернулася за захистом до держави.

Найбільш інформативним джерелом отримання інформації є допит. Як до нього підготуватися, як його провести, у присутності кого, як викликати потерпілу на допит, де його провести, які питання поставити? На ці та інші питання необхідно відповісти собі під час підготовки до слідчої дії.

Алгоритм дій, на нашу думку, повинен бути таким.

1. Отримання офіційних та незалежних характеристик потерпілої (офіційних – за місцем проживання, навчання, роботи; незалежних – від знайомих потерпілої, її вчителів тощо). Як виявляється, найбільш ефективними, неупередженими та повними є другі. В них може бути відображена індивідуально-психологічна характеристика потерпілої, причини раптової зміни поведінки, згоди на виїзд за кордон).

2. Викликати на допит бажано по телефону, а не повісткою (з метою обмеження розголосу інформації про кримінальну справу). Як свідчить практика, інколи дільничні інспектори викликають через сусідів, яким повідомляється суть справи, після чого потерпіла взагалі відмовляється від допиту.

3. Місцем допиту може бути як службовий кабінет, так й інше місце, де потерпіла зможе відверто розповісти про події злочину (вдома у потерпілої, де вона відчуває себе у безпеці, за умови її підтримки і розуміння членами сім'ї, у протилежному випадку – на нейтральній території).

4. Жертва торгівлі людьми є складною потерпілою, їй важко говорити про себе як предмет злочину (на відміну від крадіжки якоїсь речі). Аналізуючи протоколи допиту з цієї категорії справ доходиш висновку, що це сповідь, яка дається досить важко. За умови талановитого фахівця (слідчого), який майстерно скерує цей процес, можна отримати досить цінну інформацію та переконати потерпілу у її повній безпеці та конфіденційності свідчень. Спочатку варто надати можливість вільної розповіді, що переконає потерпілу у відсутності тиску та щирій зацікавленості в наданні їй допомоги. Потім поставити основні та додаткові питання, допомогти пригадати окремі факти, що мають значення для справи. Обережно поставити контрольні запитання.

Персональні дані про особу безперечно, є важливими, але як їх отримати? Чи можна поставити потерпілій такі питання: – Чи займалися Ви проституцією до того як стали жертвою торгівців людьми? Які доходи Ви мали? Як довго Ви цим займалися? Чи зазнавали ви тоді приниження та фізичних страждань? Звернувшись з цивільним позовом про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, чим ви це обґрунтовуєте, чи не тим що Вам не доплачували за Вашу роботу?

Неприпустима деталізація з'ясування попереднього способу життя жінки є порушенням прав людини, прав потерпілого, нехтуванням моральних принципів слідчої тактики. Відомий російський юрист А.Ф. Коні зазначав, що немає значення для вирішення справи, у якому одязі потерпіла “в бархате или ситце”.

ХІ. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА В СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

У промовах адвокатів щодо обґрунтування виплати матеріальної або моральної шкоди потерпілим іноді допускаються такі вирази: “Хоча потерпіла раніше займалася проституцією (вона була проституткою) це не дає права розцінювати її дії як провокацію до торгівлі людьми”. За метою обґрунтування позиції адвоката це положення є абсолютно правильним, але в кримінальному процесі не можливо щодо свідків, чи потерпілих вживати вислови, терміни, які ставлять під правовий сумнів поведінку особи. Тобто не можна називати дії потерпілої такими, які є злочином або адміністративним проступком. Проституція каралась в Україні як злочин, після відміни кримінальної відповідальності за це, передбачаються адміністративні санкції. Оскільки потерпіла від торгівлі людьми не підлягає будь-якій відповідальності, то і процедуру захисту доцільно вести грамотно з правової точки зору та етично з огляду моралі.

А.Ф.Коні, видатний юрист, писав: “Современные молодые ораторы без стеснения говорят о свидетельницах: содержанка, любовница, проститутка, забывая, что произнесенные слова составляют уголовный проступок, и что, свобода судебной речи не есть право безнаказанного оскорбления женщин”⁴⁰.

---

⁴⁰ Сергеич П. Искусство речи на суде. Госюриздат.1960. С.50.

АХТИРСЬКА Н. М., ОГУРЕЦЬКИЙ В. П., ФРИЧ Т. В.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ

через призму судової практики

І ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

АХТИРСЬКА Н. М., ОГУРЕЦЬКИЙ В. П., ФРИЧ Т. В.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ І ПРОФІЛАКТИКА ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ

Київ 2008

Авторський колектив:

Ахтирська Наталія Миколаївна, перший проректор – проректор з навчальної та наукової роботи Академії суддів України, к.ю.н., доцент

Огурецький Василь Петрович, заступник голови палати у кримінальних справах Апеляційного суду Донецької області

Фрич Тетяна Вікторівна, заступник голови суду Дарницького району м. Києва

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Опубліковано Координатором проектів ОБСЄ в Україні
вул. Стрілецька, 16
Київ, 01034, Україна
www.osce.org/ukraine

© 2008 Академія суддів України, ОБСЄ

Всі права захищені. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися та використовуватися для освітніх і інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

Дизайн: Степаненко Т. В.

Надруковано в Україні: 2008 р., ТОВ «Студія Колаж»

ОБСЄ, інститути ОБСЄ, Координатор проектів ОБСЄ в Україні, а також Академія суддів України не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами або організаціями в цьому матеріалі.

Зміст

Про що свідчить судова статистика?.....	7
Що утворює передумови для уразливого стану потерпілих від торгівлі людьми?.....	12
Призначення покарання.....	30
Доцільність посилання на бланкетні (відсилочні) норми права...	31
Облік громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину.....	41
Облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні.....	46
Інформування кандидатів в усиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновлені.....	52
Знайомство та встановлення контакту з дитиною.....	58
Підготовка документів для подання до суду.....	61
Права і обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів..	66
Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами.....	68
Усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя.....	70
Здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей....	73
Висновки та рекомендації.....	78

*Мы стоим лишь того, чего
стоят наши тревоги и печали*

Морис Меттерлинка

Про що свідчить судова статистика?

Кримінальний кодекс України передбачив статтею 149 кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Так, відповідно до частини 1 статті 149 КК України, торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Частина 2 статті 149 КК України передбачає: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або погрозою застосування такого насильства, караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

За частиною 3 статті 149 КК України: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

Під експлуатацією людини у цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

У статтях 149 та 303 Кримінального кодексу України **під уразливим станом особи** слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або

керувати ними, приймати за своєю волею рішення, чинити опір насильницьким чи іншим діям, збіг тяжких особистих сімейних або інших обставин.

Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за статтею 149 Кримінального кодексу України має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Відповідно до статті 1 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституцією третіми особами від 2 грудня 1949 року, сторони зобов'язані карати кожного, «хто для похоті іншої особи: 1) зводить, схиляє або вчиняє з метою проституції іншу особу, навіть за її згоди; 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть зі згоди цієї особи».

Існує широкий діапазон оцінок характеру та масштабів сучасного рабства. За оцінками Міжнародної організації праці – інституції ООН, що опікується стандартами праці, працевлаштування та соціальним захистом, 12,3 мільйонів людей на даний час знаходяться у стані примусової праці, праці в рахунок боргу, примусової праці та сексуальної експлуатації; за іншими оцінками, таких людей – від 4 до 27 мільйонів. Щороку приблизно 800 тисяч осіб (чоловіків, жінок, дітей) продаються і переправляються через кордон, але ця цифра не враховує мільйони жертв у всьому світі, які були продані на території своєї країни

В огляді доповіді Державного Департаменту США про торгівлю людьми від 4 червня 2008 року зазначається, що Україна є країною походження, транзиту та призначення для чоловіків, жінок і дітей, які вивозяться за кордон з метою комерційної сексуальної експлуатації та примусової праці. Українських жінок перевозять до Росії, Польщі, Туреччини, Ізраїлю, Іспанії, Лівану, Угорщини, Словаччини, Кіпру, Великобританії, Нідерландів, Сербії, Аргентини, Норвегії та Бахрейну. Більшість українських жертв торгівлі людьми з метою трудової експлуатації складають чоловіки, яких піддавали експлуатації в Росії, Чеській Республіці та Польщі, де вони працювали переважно на виробництвах і будівництві, в сільському господарстві та в якості моряків. Також з'явилися ознаки того, що Україна є країною призначення для людей із сусідніх країн, яких

продають з метою трудової і сексуальної експлуатації. Крім того, торгівля людьми відбувається на території України; чоловіки і жінки продаються всередині країни з метою сексуальної експлуатації та примусового жебрацтва. Діти з України стають жертвами торгівлі людьми як в межах країни, так і за кордоном, і використовуються для комерційної сексуальної експлуатації, примусового жебрацтва та рабської праці у суспільному господарстві. Відповідно до дослідження Міжнародної організації з міграції, оприлюдненого у грудні 2006 року, починаючи з 1991 року приблизно 117 тисяч українців були примусово залучені до експлуатації в Європі, на Близькому Сході та в Росії.

Влада України не повною мірою дотримується мінімальних стандартів щодо викоринення торгівлі людьми, проте докладє до цього великих зусиль. При тому, що було мало підтверджень діяльності, спрямованої на подолання причетності державних службовців до торгівлі людьми та конкретних кроків Уряду щодо захисту та надання допомоги потерпілим, місцева влада продемонструвала певний прогрес у допомозі потерпілим. Влада також зробила скромний, але важливий крок у призначенні покарань засудженим торгівцям людьми, переслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, навчанні суддів та проведенні превентивних кампаній. У якості рекомендацій для України зазначено: продовжувати вживати заходів для забезпечення засудження торгівців людьми до значних термінів ув'язнення; вжити заходів до подолання причетності державних службовців до торгівлі людьми; продовжувати проводити спеціалізовані навчання для прокурорів і суддів; збільшити фінансування, що спрямовується на захист і допомогу потерпілим від торгівлі людьми та вжити заходів до зменшення попиту на комерційний секс.

Відповідно до Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 року № 410, однією з проблем, що стоять сьогодні перед Україною та світовою спільнотою, є торгівля людьми. Незважаючи на здійснення певних заходів щодо протидії торгівлі людьми, проблема залишається актуальною. Це негативне явище може виявлятися у різних формах – від викрадення людей до їх продажу з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи. Жертви торгівлі людьми використовуються для примусової праці, у порнобізнесі, як донори для трансплантації тканин і органів тощо.

Ситуація, що склалася, потребує консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також міжнародних і громадських організацій.

У межах заходів виконання Державної програми протидії торгівлі людьми, Академія суддів України проводить спеціалізовані семінари з підвищення кваліфікації суддів щодо особливостей розгляду вказаної категорії справ на підставі вивчення та узагальнення судової практики.

Як свідчить статистика, на 1 січня 2007 року залишок нерозглянутих кримінальних справ за статтею 149 КК України складав 52 справи:

Автономна Республіка Крим – 2;
Волинська область – 1;
Дніпропетровська область – 5;
Донецька область – 9;
Житомирська область – 5;
Київська область – 1;
Луганська область – 6;
Львівська область – 1;
Миколаївська область – 2;
Одеська область – 2;
Полтавська область – 2;
Рівненська область – 1;
Сумська область – 1;
Харківська область – 1;
Херсонська область – 6;
Хмельницька область – 1;
Чернівецька область – 1;
м. Севастополь – 5.

Надійшло у суди протягом 2007 року 100 справ:

Автономна Республіка Крим – 6;
Вінницька область – 2;
Волинська область – 1;
Дніпропетровська область – 8;
Донецька область – 7;
Житомирська область – 3;
Закарпатська область – 1;
Запорізька область – 3;
Івано-Франківська область – 1;
Київська область – 1;

Кіровоградська область – 3;
Луганська область – 17;
Миколаївська область – 3;
Одеська область – 4;
Полтавська область – 5;
Рівненська область – 1;
Сумська область – 2;
Тернопільська область – 1;
Харківська область – 7;
Херсонська область – 8;
Хмельницька область – 2;
Черкаська область – 4;
Чернігівська область – 3;
м. Київ – 2;
м. Севастополь – 5.

Усього в 2007 році у судах України знаходилися кримінальні справи по статті 149 КК України щодо 247 осіб, у тому числі за вчинення злочинів у складі організованої групи або злочинної організації щодо 54 осіб.

Розглянуто судами у 2007 році 95 справ вказаної категорії, у тому числі з постановленням вироку 83 справи, закриттям провадження у справ – 1; поверненням на додаткове розслідування – 6 справ; направленням за підсудністю 5 справ.

У 2007 році було засуджено за статтею 149 КК України 128 осіб, у тому числі у складі організованої групи чи злочинної організації – 26; виправдано – 1; справи закрито щодо 2 осіб; щодо 12 осіб справи направлені на додаткове розслідування, щодо 11 осіб справи направлені за підсудністю.

Що утворює передумови для уразливого стану потерпілих від торгівлі людьми?

У Києві презентовано два дослідження – «Оцінка соціально-економічних результатів та потенціалу України», які вказують на загрозову демографічну ситуацію в Україні, низький рівень економічного та соціального добробуту.

Дослідження проводилися у рамках одного проекту і представлені у вигляді двох звітів, один з яких підготовлений Мінекономіки, Мінфіном та НБУ, а інший – Міжнародним центром перспективних досліджень. Ці дослідження готувалися протягом двох років за участю посольства Канади в Україні у партнерстві з Міжнародним центром перспективних досліджень, консультативною радою Канади, дипломатичною академією України, Міністерством економіки та Міністерством фінансів України та Держкомітетом статистики. Зокрема дослідження, виконані представниками громадянського суспільства та урядовими установами, є ключовими результатами проекту «Розробка спроможності до аналізу соціально-економічних результатів та потенціалу України», який фінансується канадським агентством міжнародного розвитку.

Це одні з перших досліджень, виконаних в Україні, які ґрунтуються на ретельних та політично нейтральних аналітичних методологіях, що можуть бути використані для визначення стратегічних пріоритетів, розробки політики в Україні до 2050 року.

Зокрема, на презентації посол Канади в Україні зауважила, що дослідження мають фактологічну інформацію, яка сприятиме ухваленню правильних державних рішень. Цілями дослідження автори ставили таке: оцінити якість життя в Україні у порівнянні з іншими країнами; оцінити потенційний ВВП України та визначити найбільш гострі проблеми України та відповідні політичні пріоритети для їх вирішення.

Зокрема, відповідно до результатів дослідження, Україна посіла 57 місце із 63 за якістю життя, також якість життя в Україні є однією з найгірших серед європейських країн. Крім того, дослідження вказує, що Україна має один з найнижчих у світі рівень народжуваності. Також щодня в Україні стає на 35 ВІЛ-інфікованих більше тощо.

Останні європейські дослідження рейтингу європейських країн за рівнем ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності послуг в різних країнах Україна опинилась на третьому місці з кінця (третьа серед найбідніших). Найбагатшою країною Європи визнали Люксембург. Друге та третє місце посіли Норвегія та Ірландія. Найбіднішою країною визнана Молдова, де ВВП на душу населення складає 2,56 тисяч доларів США. Автори рейтингу зазначають, що це єдина країна у світі, де грошові перекази оstarбайтерів складають 35% ВВП.

Високий рівень безробіття провокує сподівання на вдаль працевлаштування за кордоном. У зв'язку з цим Постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2007 року № 219 був затверджений Порядок реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних.

До державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні можуть звернутися всі незайняті громадяни, які бажають працювати, а також зайняті громадяни, які бажають змінити професію або місце роботи, влаштуватися на роботу за сумісництвом чи у вільний від навчання час.

Незайняті громадяни (зокрема особи, що доглядають за інвалідом I-ої групи або дитиною-інвалідом віком до 18 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, інваліди та пенсіонери), які звертаються до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, підлягають реєстрації.

Новелою є те, що дитина, яка досягла 15 років і звернулася до державної служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, як виняток, може бути зареєстрована як така, що шукає роботу, за згодою одного з батьків або осіб, що їх замінюють.

Жебрацтво. Скільки їх доводилося бачити на вулицях великих і малих міст, у тролейбусах, метро, у парках. За статистикою, яка ведеться в обласних службах у справах неповнолітніх, лише у Черкаській області зафіксовано 320 безпритульних дітей, що систематично займаються бродяжництвом та жебрацтвом. Усього встановлено 1479 неблагополучних сімей. Соціальні причини жебрацтва зрозумілі. Однак, як виявляється, є ще деякі обставини, які спонукають людей, зокрема,

дітей, жебракувати. Нещодавно прокуратура Придніпровського району міста Черкас порушила кримінальну справу щодо 37-річної матері, яка змушувала свого 13-річного сина-інваліда, травмованого під час ДТП, просити милостиню. Тривалий час хлопець систематично випрошував у перехожих гроші та інші матеріальні цінності. Кошти, одержані від жебракування, мати витратила на продукти харчування, цигарки тощо. Правоохоронці встановили, що 13-річна дитина не мала навіть свідоцтва про народження і не навчалася в школі. Його лікуванням мати також не займалась¹.

Демографічна ситуація. Українці живуть на 11 років менше від європейців та на 15 років менше за японців. Такі дані були представлені під час «круглого столу» з питань демографічного майбутнього України. Це явище сприяє пошуку кращого влаштування за кордоном.

Купівельна спроможність українців виявилась на передостанньому місці в Європі (останнє за Молдовою). Найбагатші європейці живуть у Швейцарії та Ліхтенштейні.

Потерпілими від торгівлі людьми найчастіше стають жінки. Це пояснюється тим, що жінки складають 60% населення планети, а представляють лише 40% працюючого населення, тендерна нерівність зберігається.

Кількість безробітних жінок у світі за 10 років збільшилась з 70 млн до 81 млн. Рівень жіночого безробіття складає 6,4%, а чоловіків – 5,7%.

Несумлінні шлюбні агенції, вербуючи жертв торгівлі людьми, користуються демографічною ситуацією. Так, лише в Криму продовжує зростати чисельність жінок відносно чоловіків. На 1000 кримчанок припадає 844 кримчанина, у містах це співвідношення нижче, ніж у сільській місцевості.

Трансплантація органів і торгівля людьми з метою трансплантації органів є нагальними питаннями сьогодення. Так, на 1 вересня 2008 року лише у Західній Європі зафіксовано близько 120 тисяч пацієнтів, що потребують нирку, та 40 тисяч осіб мають потребу у печінці. Дефіцит органів для трансплантації формує тіньовий ринок людських органів.

¹ Кирей В. Милостиня. Що за нею? / «Урядовий кур'єр» №48, 17 березня 2007 року. – С. 9.

Так, львів'янин Володимир повернувся додому з Іспанії в домо-вині. Але ця трагедія – подвійна, бо дружина запідозрила наругу і на-полягла на судово-медичній експертизі. Висновки іспанських фахівців не збігаються з дослідженням української сторони. Потерпілій повідо-мили, що їй 49-річний чоловік упав з риштування, і смерть настала вна-слідок зупинки серцево-дихальної ситсеми. Зроблений у Львові розтин показав, що в тілі померлого немає серця і обох нирок. Жінка вважає, що органи видалили з метою подальшої трансплантації, і звернулась по захист. Начальник Львівського регіонального відділення Інтерполу припускає, що органи могли бути видалені з метою гістологічних дослі-джень. У самій Іспанії чимало громадян дають згоду на посмертне до-норство. Чи міг українець підтримати цю традицію?²

Наступна причина має більш глобальний характер. Це від-верта пропаганда аморальності, яка проводиться засобами масової ін-формації. Сексуальне насильство, вбивства, педофілія, садизм, журна-лістські розслідування на теми: де купити кохання на одну ніч, як маніяк вистежував жертву, технологічні подробиці процесу вбивства – такими темами переобтяжена преса та телеефір. Перегляд таких матеріалів призводить до того, що в осіб з нездоровою психікою створюється уява вседозволеності та безкарності, а у декого подібна інформація викли-кає гнів, який переростає в погроми та злочини. Так, у передмісті Мос-кви влітку 2008 року був скоєний напад на повій (брошена граната), серед потерпілих і громадянки України.

Наявність чорного ринку людських органів. Так, в Сербії роз-почато розслідування справи про викрадення влітку 1999 року 300 ко-совських сербів та транспортування їх до Албанії для підпільної тор-гівлі людськими органами. Підставою стала книга екс-прокурора Гааг-ського трибуналу Карлі дель Понте «Охота: я і воєнні злочинці», в якій повідомляється історія майже дев'ятирічної давності, відповідно до якої за сприяння албанської мафії отримувачами органів були клініки Захід-ної Європи.

Випадки порушення правил трансплантації спостерігаються і в судовій практиці України.

² Теленчі О. Розтин показав, що в тілі померлого немає серця і нирок / «Голос України» № 47 (4047) 17 березня 2007 рік. – С.5.

Так, вироком Дарницького районного суду м. Києва була розглянута кримінальна справа по обвинуваченню громадянки Ш. в скоєнні злочину, передбаченого ст. 15 та ч. 4 ст. 149 КК України. Громадянка Ш. у травні 2006 року разом зі своєю матір'ю та двома дітьми Т. та В. приїхали з місця свого тимчасового проживання м. Х на проживання до селища М. Під час проживання у вказаному населеному пункті у Ш. виник злочинний намір щодо незаконного збагачення шляхом продажу нирки свого малолітнього сина 2003 року народження.

Реалізуючи злочинний намір, Ш., будучи обізнаною у відмінному стані здоров'я свого малолітнього сина, який проходив періодичне обстеження з часу народження до 2005 року у клініці з метою перевірки стану здоров'я та збору необхідної для демонстрації під час продажу органу людини медичної документації (результати обстеження, аналізи тощо), організувала обстеження свого сина у дитячій поліклініці за місцем проживання. Пересвідчившись у тому, що її син здоровий, Ш. через не встановлену слідством особу на ім'я М., який займався розміщенням оголошень через мережу Інтернет на сайті «www.doski.ru», в розділі «Медицина – органи продаж/куплю» розмістила оголошення із змістом «Продам детскую почку, (1+) группа крови, цена договорная» (вказавши мобільний телефон для звернень).

Ознайомившись із вищевказаним оголошенням, журналістка студії «Пілот» «Нового каналу», в межах журналістського розслідування з метою підготовки авторського сюжету весною 2007 року, перевіряючи його достовірність, зателефонувала по вказаному в оголошення телефоні. Ш. повідомила журналістці про дійсність свого наміру і вони домовилися про зустріч.

Продовжуючи реалізацію свого злочинного наміру, направленою на незаконний продаж органу людини, Ш. згідно з попередньою домовленістю зустрілась із журналісткою в кафе, де продемонструвала медичну документацію свого сина і підтвердила свій намір про продаж його нирки за 50 000 доларів США.

Журналістка після того як пересвідчилась в у дійсності намірів Ш. повідомила про злочин, що готується, працівників міліції. В серпні 2007 року Ш. з метою продажу нирки свого сина разом з останнім приїхала на проживання до м. Києва.

Ш. домовилась із журналісткою про зустріч, на якій мав бути присутнім покупець органу. Пересвідчившись у злочинному намірі Ш., з метою забезпечення безпеки життя та здоров'я дитини, а саме перешкоджанню можливості Ш. здійснити незаконну операцію щодо видалення та подальшого продажу нирки сина невідомим особам, працівниками міліції було прийняте рішення про інсценування придбання органу людини.

Під час зустрічі з працівником ДБЗПТЛ МВС України С., який виступав під виглядом уявного покупця нирки, Ш. погодилась на продаж органу її сина за 225 00 грн та проведення операції по видаленню нирки у клініці, вказаній покупцем. 01.10.2007 року Ш., діючи згідно зі своїм злочинним наміром прибула до спеціалізованої медично-санітарної частини МОЗ України, де підтвердила свій злочинний намір. Отримавши грошові кошти у сумі 225 000 грн від С., Ш. під час залишення кабінету зазначеного медичного закладу була затримана працівниками міліції. Таким чином, своїми умисними діями, які виразилися у незаконній торгівлі органами людини, які не були доведені до кінця з причин, що не залежали від неї, Ш. вчинила злочин, передбачений статтями 15, 143 ч. 4 КК України.

У судовому засіданні підсудна Ш. свою провину в інкримінованому злочині визнала повністю, в скоєному розкалася.

При призначенні покарання підсудній Ш. суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винної та обставини справи в тому числі, її щире каяття як пом'якшувальну відповідальність обставину, як обтяжуючу відповідальність підсудної обставину суд визнавав вчинення злочину щодо малолітнього, крім того суд враховує те, що підсудна не була зайнята суспільно-корисною працею, раніше притягувалася до кримінальної відповідальності, не мала постійного місця проживання.

Суд визнав Ш. винною в скоєнні злочину, передбаченого статтями 15, 143 КК України та призначив їй покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі.

Суд окремою постановою прореагував на те, що діти засудженої фактично знаходяться без належної опіки, тому необхідним визнано місця їх перебування та встановлення опіки над ними.

Вирок був оскаржений засудженою до Апеляційного суду м. Києва. У скарзі Ш., не оспарюючи доведеність винуватості та юридичну кваліфікацію дій, просить вирок суду змінити та пом'якшити покарання, застосувавши статті 69, 75, 79 КК України. Засуджена посилалась на те, що має на утриманні двох неповнолітніх дітей та матір 1940 року народження, яка є інвалідом 2 групи, її стан здоров'я незадовільний, щиро розкаюється у скоєному, активно сприяла слідству, за місцем проживання характеризується позитивно. На її думку, обставини судом були враховані не повною мірою, а тому призначене покарання є надто суворим.

Заслухавши доповідь судді, засуджену Ш., яка підтримала свою апеляцію, прокурора, який визнав вирок законним та справедливим, вивчивши матеріали справи та доводи апеляції, колегія суддів визначила, що апеляція засудженої задоволенню не підлягає. Вирок Дарницького суду м. Києва від 25 грудня 2007 року відносно громадянки Ш. залишений без змін.

На нашу думку, на часі внесення змін до чинного Кримінального кодексу України щодо протидії незаконній діяльності, пов'язаній із трансплантацією органів або інших анатомічних матеріалів людини. Так, за проектом Закону України, який був поданий 31 березня 2006 року Міністерством внутрішніх справ України для проведення правової експертизи Міністерству юстиції України, відповідальність за торгівлю органами або іншими анатомічними матеріалами, за винятком випадків, установлених законом, – карається позбавленням волі строком від п'яти до десяти років з конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Аналіз винесених судом вироків і постанов дозволяє дійти висновку, що у судів виникають труднощі при застосуванні ст. 149 КК як у редакції, що діяла до 10 лютого 2006 року, так і у чинній редакції.

Верховний Суд України розглянув у судовому засіданні 15 травня 2008 року кримінальну справу за касаційним поданням заступника прокурора Херсонської області на вирок Суворовського районного суду м. Херсона від 12 вересня 2007 року щодо С.

Цим вироком С., 1965 року народження, засуджений за ч. 2 статті 149 КК України до позбавлення волі строком на 5 років без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України С. звільнено від відбування пока-

рання з випробуванням, з іспитовим строком 2 роки, з покладенням обов'язків, передбачених ст. 76 КК України.

Цивільні позови по справі вирішено відповідно до вимог ст. 328 КПК України. В апеляційному порядку справа щодо С. не переглядалась. Згідно з вироком суду, С. було визнано винним та засуджено за те, що він у жовтні 2003 року шляхом обману, використовуючи важке матеріальне становище К., надавши їй завідомо неправдиві відомості щодо місця, виду та умов праці, запевнив її у безпеці та вигідних умовах роботи продавцем у м. Анталія, де передав сутенерам, які під погрозою застосування фізичного насильства протягом двох місяців примушували К. надавати послуги сексуального характеру. За вказаною угодою С. отримував грошову винагороду. При цьому потерпіла, позбавлена документів і коштів, не могла виїхати з Турецької Республіки.

У січні 2007 року шляхом обману, не надаючи інформації щодо сексуальної експлуатації в майбутньому, використовуючи важке матеріальне становище Р., надавши їй неправдиві відомості щодо місця, виду і умов праці, запевнив її у безпеці та вигідних умовах праці в якості офіціантки у м. Анталія Турецької Республіки, підготував документи останньої та привіз її до м. Анталії, де відібрав особисті документи, а потерпілу, утримуючи на арендованих ним квартирах, під погрозою застосування фізичного насильства, протягом місяця примушував надавати послуги сексуального характеру.

У касаційному поданні прокурора порушується питання про скасування вироку суду у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону та істотними порушеннями кримінально-процесуального закону.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, думку прокурора, перевіrivши доводи касаційного подання та перевіrivши матеріали справи, колегія суддів визнала касаційне подання таким, що підлягає задоволенню.

Відповідно до вимог ст. 398 КПК України підставами для скасування чи зміни вироку, ухвали чи постанови є, зокрема, істотне порушення кримінально-процесуального закону, неправильне застосування кримінального закону, невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого, невідповідність висновків суду, викладених у вироку, фактичним обставинам справи.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 334 КПК України мотивувальна частина обвинувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним.

Зокрема судом було встановлено і в мотивувальній частині вироку визнано доведеним, що засудженим С. з використанням обману були завербовані, переміщені через кордон та передані за грошову винагороду потерпілі К. та Р. з метою сексуальної експлуатації.

Проте, як вбачається з вироку, в порушення вимог ст. 334 КПК України, мотивувальна частина вироку містить суперечності, оскільки суд, кваліфікуючи дії засудженого за ч. 2 ст. 149 КК України, не зазначив таких кваліфікуючих ознак, як вербування, переміщення, вчинені з метою експлуатації з використанням обману.

Крім того, судом неправомірні дії засудженого були кваліфіковані за ч. 2 ст. 149 КК України як продаж людей, пов'язаний з законним переміщенням за їх згоди через державний кордон України з метою сексуальної експлуатації, вчинений повторно.

У той же час у ст. 149 КК України після набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» від 12.01.2006 року передбачено відповідальність за торгівлю людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Отже, суд допустив істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, а також неправильно застосував кримінальний закон, що є безумовними підставами для скасування вироку.

Суд зазначив, що при новому розгляді справи суду необхідно усунути зазначені порушення закону та прийняти належне рішення. Касаційне подання заступника прокурора Херсонської області було задоволено, а справу направлено на новий судовий розгляд.

Як вбачається з деяких справ, у суддів виникли питання щодо застосування ст. 149 КК у новій редакції до діянь, вчинених до 10 лютого 2006 року. Так, з постанови Костянтинівського міськрайонного суду від

1 червня 2006 року вбачається, що суд за клопотанням прокурора звільнив В. та Б. від кримінальної відповідальності на підставі статей 5, 44 КК України і закрити у відношенні них справу за ч. 3 ст. 149, ст. 15, ч. 3 ст. 149 КК.

Суд у постанові послався на те, що ст.149 КК у новій редакції не передбачає кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з незаконним переміщенням людей **з їх згоди** через державний кордон України, а вводить кримінальну відповідальність за такі дії, якщо мали місце обман, шантаж чи уразливий стан.

Суд дійшов висновку, що законодавець скасував кримінальну відповідальність за дії по переміщенню людей через кордон з метою сексуальної експлуатації, якщо ці дії вчинялись за згодою потерпілого.

Аналогічне рішення було прийнято Ворошиловським районним судом м. Донецька 7 липня 2006 року по справі по обвинуваченню Г. за ч. 2 ст. 149 КК. Вказані справи на апеляційний розгляд не надходили.

Вважаємо, що такі рішення судів є помилковими, оскільки Закон № 3316-IV від 12.01.2006 р. не усунув кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або за іншу незаконну угоду щодо людини, а тому вимоги ст. 5 КК України не можуть бути застосовані.

Як показує аналіз вироків по справах про злочини, передбачені ст.149 КК, вчинені після 10 лютого 2006 року, суди не враховують особливості об'єктивної і суб'єктивної сторони вказаного складу злочину, як вони викладені у диспозиції ч. 1 ст. 149 КК.

Так, вироком Центрально-Міського районного суду м. Горлівки Донецької області від 25 грудня 2006 року М. визнано винною у вчиненні злочину за таких обставин: М., знаходячись у квітні 2006 року у м. Москві Російської Федерації, вступила у злочинний зговір з невстановленою особою на ім'я Олександр, за яким вона мала у Донецькій області підшукувати дівчат, згодних виїхати у м. Москву для надання сексуальних послуг. При цьому М. мала отримувати за кожну передану дівчину по 150 доларів США. 6 серпня 2006 року М., діючи за попередньою змовою у групі з іншою особою – мешканцем м. Горлівки, у районі торгового будинку «Веста» у м. Горлівці зустрілася з громадянками К. та А., яким запропонувала виїхати у м.Москву для надання сексуальних послуг чоловікам за винагороду, при цьому повідомила умови такої діяльності, умо-

ви проживання і отримання винагороди. Таким чином М. завербувала К. і А. 10 серпня 2006 року засуджена придбала К. і А. квитки на потяг сполученням «Анапа–Москва» з посадкою на станції «Микитівка». Довести свій умисел на переміщення К. і А. у м. Москву М. не змогла з причин, що не залежали від її волі, оскільки вона була затримана робітниками міліції на залізничному вокзалі.

Суд кваліфікував дії М. за ч.2 ст.149 КК як вербування з метою експлуатації людини відносно кількох осіб за попередньою змовою групою осіб, а також за ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст. 149 КК як замах на переміщення з метою експлуатації людини відносно кількох осіб за попередньою змовою групою осіб, яке не було доведено до кінця з причин, які не залежали від її волі. Звертає на себе увагу те, що суд на порушення вимог ст. 334 КК у мотивувальній частині вироку при формулюванні обвинувачення, визнаного судом доведеним, а також при кваліфікації дій засудженої не вказав, чи мало місце використання обману, шантажу чи уразливого стану.

До того ж ці обставини, передбачені ч.1, або інші форми використання стану потерпілих, або впливу на потерпілих, передбачені ч. 2 та ч. 3 ст. 149 КК (використання службового становища, матеріальної або іншої залежності, насильство тощо) у випадках, коли жертвою торгівлі людьми є повнолітня особа, підлягають обов'язковому дослідженню і доведенню як кваліфікуючі ознаки злочину.

У вироку Центрально-Міського районного суду м. Горлівки від 29 червня 2006 року, яким було засуджено за ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст.149 КК Наджогу С.О., суд у якості кваліфікуючої ознаки помилково вказав використання безпорадного стану осіб (у вироку російською мовою вказано «беспомощное состояние»), у той час як у ч.1 ст.149 КК передбачено використання уразливого стану – російською мовою – «уязвимого состояния».

В обох вищенаведених вироках Центрально-Міського районного суду м. Горлівки вбачається зайвою кваліфікація дій засуджених за ст. 15 ч. 2 ст. 149 КК як замах. З вироків вбачається, що дії як з вербування, так і з переміщення осіб охоплювались єдиним умислом. Оскільки одна зі злочинних дій – вербування є закінченою, дії винних належало кваліфікувати тільки як закінчений злочин – за ч. 2 ст. 149 КК.

Ухвалою колегії суддів судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Донецької області від 29 січня 2007 року було скасовано

вирок Єнакіївського міського суду Донецької області від 23 жовтня 2006 року, яким С. та П. були засуджені за ч.3 ст.149 КК, а справа направлена на новий судовий розгляд.

Однією з підстав скасування вироку стало те, що суд визнав встановленим, що засуджені при вербуванні осіб для сексуальної експлуатації використовували обман і уразливий стан, проте у вирокі не вказано, у чому виявилось використання обману.

Оскільки в більшості кримінальних справ за ст.149 КК вербування і переміщення осіб здійснювалось за згодою потерпілих, не всі суди давали правильну оцінку фактичним обставинам і не враховували, що за ст.149 КК має наставати відповідальність навіть у випадку, коли повнолітній потерпілий дав згоду на вчинення відносно нього таких дій, якщо мало місце використання обману, шантажу чи уразливого стану, службового становища, матеріальної або іншої залежності, застосування насильства або погрози насильства.

Як вказувалось вище, суди мають враховувати положення Протоколу Організації Об'єднаних Націй про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, визначенні у підпункті (b) ст. 3 Протоколу, де зазначено: «Згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться у підпункті «а» цієї статті не береться до уваги, якщо було використано будь-який із заходів впливу, зазначених у підпункті (a).

Тим більше це стосується випадків, коли жертвами торгівлі людьми стають неповнолітні. Так це положення закріплено у примітці 2 до ст. 149 КК «Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності». Суди мають враховувати і положення підпунктів (c) і (d) ст. 3 Протоколу Організації Об'єднаних Націй про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, у якому зазначається: «Вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини з метою експлуатації вважається «торгівлею людьми» навіть у тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням якого-небудь із заходів впливу, зазначених у підпункті «а» цієї статті».

«Дитина» означає будь-яку особу, що не досягла 18-річного віку».

Проте у судовій практиці є випадки, коли суд прямо ігнорує вказані положення законодавства.

Так, вироком суду від 26 травня 2006 року І. визнаний винним в тому, що, входячи до складу організованої злочинної групи, 11 липня 2005 року в приміщенні клубу «Ігрові автомати» в м. Шахтарську, виконуючи покладену на нього в групі роль по знаходженню дівчат для надання сексуальних послуг у м. Москві, познайомився з неповнолітньою С. Увійшовши до неї у довіру, він пообіцяв потерпілій сприяти її вступу в Щукинське театральне училище в м. Москві після того, як вона стане у цьому місті займатися наданням сексуальних послуг різним особам за плату. 12 липня 2005 року засуджений перевіз потерпілу до м. Донецька, звідки поїздом «Донецьк–Москва» доставив її до м. Москви. В м. Москві відповідно до раніше обумовленого плану І. передав С. іншим учасникам злочинної групи, які розмістили її у заздалегідь підготовленій квартирі, здійснювали її охорону і на автомобілі ГАЗ «Соболь» доставляли її до міста збору осіб, що займаються проституцією.

Таким чином, обвинувачення, визнане судом доведеним і викладене у вирокі, містить усі об'єктивні і суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК. Як видно з матеріалів справи, прокурор у суді змінив обвинувачення і кваліфікував дії І. за ч. 3 ст. 303 КК – втягнення особи в зайняття проституцією. Як вбачається з протоколу судового засідання, потерпіла і її законний представник заявили про те, що будуть підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Суд на порушення вимог ст. 277 КПК, порушуючи права потерпілої, не продовжив розгляд справи у раніше пред'явленому обсязі. З вступної частини вироку вбачається, що суд, всупереч позиції потерпілої і її законного представника, продовжив розгляд справи за ч.3 ст. 303 КК, вказавши, що саме за цим кримінальним законом обвинувачується І.

Відповідно у вирокі суд не навів мотивів перекваліфікації дій підсудного за ч. 3 ст. 149 КК, а тільки констатував правильність кваліфікації дій за ч. 3 ст. 303 КК.

Відповідно судом не було дано ніякої оцінки тій частині обвинувачення, згідно з якою І. 11 липня 2005 року ще на території залізничного вокзалу м. Донецька, почувши від неповнолітньої С. про відмову їхати з ним до м. Москви, застосував до неї насильство, побив її, і під погро-

зою подальшої фізичної розправи вимусив сісти у потяг і супроводив її через кордон до м. Москви. У вагоні він, придушуючи спробу потерпілої вийти, знову жорстоко побив її і подавив волю до супротиву. У м. Москві І. забрав у потерпілої її паспорт і передав С. іншим учасникам організованої злочинної групи, одержавши грошову винагороду у сумі 9000 російських рублів. До жовтня 2005 року інші члени організованої злочинної групи примушували потерпілу надавати сексуальні послуги чоловікам під їх контролем. Щодня відвозили її до метро «Красносельськое» по вул. Русаковській. При цьому інші учасники організованої злочинної групи, пригнічуючи опір неповнолітньої С., не бажаючи надавати іншим чоловікам послуги сексуального характеру, били її, незаконно позбавляли свободи, утримуючи у ванній кімнаті протягом 5 днів без їжі в умовах темряви, не давали грошових коштів, поставивши її в повну залежність від членів злочинної групи.

Мають місце інші випадки у судовій практиці, коли суди перекваліфікують дії підсудних з ст. 149 КК на ст. 302 КК (створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти) або на ст. 303 КК (сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією). Таке рішення прийнято судом, наприклад, у справі по обвинуваченню Г. та В.

Суди при цьому не враховують, що злочин, передбачений ст. 149 КК і злочини, передбачені статтями 302, 303 КК, мають різні об'єкти – відповідно воля честь і гідність особи в одному випадку, громадська безпека і моральність в іншому. Вказані склади злочину суттєво відрізняються за суб'єктивною і об'єктивною стороною. За змістом ст. 149 КК особа, яка стала жертвою торгівлі людьми, іншої незаконної угоди, інших незаконних дій з метою експлуатації, є потерпілою. Незважаючи на те, що Законом України від 12.01.2006 р. (набрав чинності з 10 лютого 2006 року) кримінальна відповідальність за систематичне заняття проституцією скасована (ст. 303 КК викладена у новій редакції), залишається чинною ст. 181¹ КпАП України, яка передбачає адміністративну відповідальність за заняття проституцією. При безпідставній перекваліфікації дій з ст. 149 КК на статті 302, 303 КК суд фактично визнає потерпілу правопорушником.

Міжнародні організації, громадські організації, що сприяють боротьбі з торгівлею люди, пропонують враховувати певні ознаки, які дозволяють ідентифікувати потерпілих від експлуатації. Суди при розгляді конкретних справ можуть враховувати ці рекомендації при оцінці фактичних обставин злочину.

Ознаки, що можуть бути використані для ідентифікації жертви торгівлі людьми з метою **сексуальної експлуатації**:

- жінки зазнають форм сексуального або іншого насильства;
- паспорти знаходяться у володінні експлуататорів;
- жінок дуже часто контролюють, зазвичай за мобільними телефонами;
- експлуататорів повідомляють про повний розмір заробітку жінки;
- жінок карають, якщо вони намагаються приховати частину заробітку. Експлуататори отримують 50% або більше з доходу жінки. Крім того, жінки повинні оплачувати за підтримку з боку злочинних елементів;
- жінки не можуть приймати рішення щодо своїх робочих умов, робочих годин тощо. Жінки не можуть відмовити клієнту, або відмовитися від незахищеного статевого акту;
- вони повинні просити у клієнта фіксований розмір платні, який встановлює експлуататор;
- вони повинні виконувати певну мінімальну кількість статевих актів незалежно від стану свого здоров'я;
- жінки не можуть самостійно вирішити про своє повернення до своєї країни. Інколи їм погрожують, якщо вони хочуть поїхати. Тимчасові повернення організовує торговець під своїм суворим наглядом та контролем;
- експлуататори використовують кримінальну популярність групи для того, щоб тероризувати потерпілих;
- жінки не володіють мовою країни свого перебування, та є соціально ізольованими;
- жінки та їхні родини знаходяться в становищі надзвичайної бідності. Вони повинні повертати значну частину своїх грошей, яку, як каже торговець, він заплатив за подорож та/або нелегальний в'їзд. Зазвичай розмір суми є точно встановленим, або ж експлуататори кажуть, що їхні витрати зросли та відповідно зросла і заборгованість.

Ознаки, що стосуються торгівлі з метою **експлуатації дітей**:

- діти без супроводу дорослих займаються (нелегальною) роботою та іншими видами діяльності, та віддають зароблені кошти іншим особам;
- діти без супроводу залишають свій притулок, який їм був наданий державою або неурядовими громадськими організаціями;
- дітей знаходять з фальшивими документами, що посвідчують особу;

- дітей знаходять в місцях, де вони працюють і одночасно проживають;
- діти працюють впродовж довгого робочого часу щоденно;
- діти не ходять регулярно до школи.

Ознаки, які можуть допомогти в ототожненні випадків **примусової праці**:

- робітнику забороняється вільно залишати місце роботи;
- особисті документи/паспорт без достатніх підстав залишаються у роботодавця;
- робітник зазнає або піддавався фізичному або сексуальному насильству;
- він/вона утримується під контролем через погрози видачі органам влади (часто застосовується до нелегальних мігрантів або нерегулярних робітників);
- особа відчуває себе зв'язаною перед роботодавцем через боргові зобов'язання (часто розмір таких зобов'язань не визначений конкретними сумами);
- компенсація, що виплачується за надані послуги, нижча від законодавчо встановленого мінімального розміру оплати праці;
- робочі години не відповідають виплачуваній компенсації.

Суттєвими ознаками **побутового рабства** є наступне:

- спільне проживання;
- зневажливе ставлення з боку роботодавця до робочого часу працівника та до щоденних/щотижневих перерв на регулярній основі;
- скоєння принизливих актів або прояв расистського ставлення проти домашніх робітників;
- він/вона зазнає фізичного або сексуального насильства;
- йому/їй забороняють вільно залишати місце проживання / роботи;
- не дозволяється обговорювати умови роботи;
- грошова винагорода або заробітна плата не виплачується або є недостатньою для домашнього робітника, щоб вести незалежне життя;
- особа відчуває себе зв'язаною з роботодавцем фінансовими борговими зобов'язаннями, наприклад, від неї вимагають оплатити проїзні витрати; часто розмір таких зобов'язань не визначений конкретними сумами.

Аналіз кримінальних справ дозволяє зробити висновок, що як органи досудового слідства, так і суди допускають порушення прав потерпілих. У першу чергу не враховується те, що особи, які є жертвами торгівлі, інших незаконних угод щодо людини, мають визнаватися потерпілими і їм протягом усього провадження по справі має бути надана можливість скористатися правами, передбаченими ст. 49 КПК, а у судовому засіданні також правами, передбаченими ст. 267 КПК, а також заявити позов відповідно до вимог статей 28, 50 КПК.

Так, у справі по обвинуваченню Д. за ч. 2 ст. 149 КК було завербовано і переміщено у Туреччину 6 молодих жінок з метою сексуальної експлуатації. Усі вони були допитані на досудовому слідстві і вказані у додатку до обвинувального висновку як свідки. Аналогічне становище по справі по обвинуваченню В. та Б. за ч. 3 ст. 149 у справі по обвинуваченню Г. за ч. 2 ст. 149 КК, по справі по обвинуваченню Є. та І. за ч. 2 ст. 149 КК.

Як роз'яснено у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих у кримінальному судочинстві», при попередньому розгляді справи суддя відповідно до ст. 237 КПК повинен з'ясувати, чи всі особи, яким злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими. Якщо хтось із цих осіб не визнаний потерпілим на стадії дізнання і досудового слідства, за наявності відповідного клопотання суддя своєю постановою має визнати таку особу потерпілим, повідомити її про це та надати можливість ознайомитися з матеріалами справи. Таке ж рішення він постановляє і тоді, коли є необхідність замінити особу, яка необґрунтовано була визнана потерпілим, представником потерпілого, цивільним позивачем, на належну. У випадках, коли визнання особи потерпілим може призвести до збільшення обсягу обвинувачення підсудного або зміни кримінально-правової кваліфікації діяння, суддя чи суд із дотриманням вимог ст. 246 або ст. 281 КПК має повернути справу на додаткове розслідування. Таке ж рішення суддя чи суд повинен прийняти і в тому разі, коли органи дізнання чи досудового слідства істотно обмежили законні права потерпілого (наприклад, обирати представника, порушувати клопотання, заявляти відводи, подавати докази, знайомитися з усіма матеріалами справи тощо) і поновити ці права на стадії судового розгляду справи неможливо».

Суди по вказаних справах не врахували роз'яснення Пленума Верховного Суду України, не визнали осіб, які є жертвами торгівлі, інших незаконних угод щодо людини, потерпілими, не прийняли заходів до поновлення і дотримання їх прав, що призвело до суттєвого порушення прав потерпілих.

Відповідно до вимог ст. 20 КПК України закритий судовий розгляд допускається за вмотивованою ухвалою суду в справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, в справах про статеві злочини, а також **в інших справах з метою запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі**, та у разі коли цього потребують інтереси безпеки осіб, взятих під захист. Суди не враховують вказані положення кримінально-процесуального закону. По справах, які були вивчені у порядку аналізу судової практики, потерпілі допитувалися про обставини їх сексуальної експлуатації. Ці відомості мають розглядатися як відомості про інтимні сторони їх життя. Проте ні по одній справі, навіть тоді, коли йшлося про сексуальну експлуатацію неповнолітньої, судами не проводився закритий судовий розгляд.

Призначення покарання

Вивчення практики призначення судами покарань за ст.149 КК дозволяє зробити висновок, що суди не в повній мірі враховують тяжкість злочинів. Як вказано вище, усі вироки винесені за вчинення злочинів за ч.2 та за ч.3 ст.149 КК, які законодавцем віднесені до категорії особливо тяжких.

Проте суди, призначивши покарання у вигляді позбавлення волі, часто застосовували вимоги ст. 75 КК і звільняли засуджених від відбування покарання з випробуванням.

Вироком 24 липня 2006 року Д. була засуджена за ч. 2 ст. 149 КК до 5 років 6 місяців позбавлення волі, за ст. 15 ч. 2 ст. 149 КК до 5 років позбавлення волі, на підставі ст.70 КК до 5 років 6 місяців позбавлення волі, на підставі ст.71 КК за сукупністю вироків до призначеного покарання частково була приєднана невідбута частина покарання за вироком від 23.01.2003 р. (судимість за аналогічний злочин за ч. 2 ст.124¹ КК 1960 р.) і остаточно призначено 6 років позбавлення волі. На підставі ч. 2 ст. 84 КК суд звільнив Д. від відбування покарання у зв'язку з тяжкою хворобою.

З матеріалів справи видно, що вирок суду від 5 квітня 2005 року по цій же справі був скасований ухвалою колегії суддів судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду від 14 липня 2005 року саме у зв'язку з незаконним застосуванням ст. 84 КК і безпідставним звільненням Д. від відбування покарання. Суд знову помилково застосував вимоги ст.84 КК, не звернувши уваги на те, що на підставі ч. 2 вказаної статті може бути звільнена від покарання тільки та особа, яка захворіла на тяжку хворобу **після** вчинення злочину або постановлення вироку. З висновку судово-медичної експертизи, на яку послався суд, видно, що захворюваннями, на які страждає Д. і які суд визнав такими, що перешкоджають відбуванню покарання, засуджена хворіє з 2002 року, а злочини вчиняла у 2003 році.

Практику призначення судами надмірно м'якого покарання і звільнення від відбування покарання осіб засуджених за особливо тяжкі злочини, не можна визнати правильною.

Доцільність посилання на бланкетні (відсилочні) норми права

Викликає занепокоєння торгівля людьми завуальована під посередництво в усиновленні, що викликає ускладнення під час кваліфікації злочинів на стадії досудового слідства та суду. Так, громадянка Ц., розлучена, виховувала малолітню дитину. З часом уклала шлюб з іноземцем, громадянином В'єтнаму. Від шлюбу народила троє дітей, остання дитина не була зареєстрована. Через нетривалий час саме ця малолітня дитина була передана в іншу сім'ю іноземців до Києва, за словами батьків, начебто для подальшого усиновлення, але без оформлення документів, тобто без правових підстав до цього. Як встановило слідство, сім'я громадянки України та в'єтнамця через певний час отримала від так званих потенційних усиновителів гроші у сумі три тисячі доларів США. За показаннями «усиновлювачів», сплачені гроші є гуманітарною допомогою в'єтнамської діаспори багатодітній сім'ї, а не сплатою за куплену дитину.

Виникає низка питань: як можна вести мову про посередництво в усиновленні, коли дитина не була зареєстрована, не була поставлена на облік як така, що позбавлена батьківського піклування? На яких правових підставах була передана незареєстрована дитина чужій родині? Чому гуманітарна допомога діаспори була надана не зразу після народження дитини, лише після факту передачі дитини у чужу родину? З якого часу за національними традиціями сім'я вважається багатодітною? Чому час матеріальної допомоги співпав з фактом передачі дитини? Чому гуманітарна допомога поступила в сім'ю на трьох дітей після вилучення четвертого? (останнє питання вважається риторичним).

З цією метою варто детально ознайомитися з Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей». Ця постанова набирає чинності з 1 грудня 2008 року та визнає такими, що втратили чинність:

- Постанову Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 р. № 1377 «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення» (Офіційний вісник України, 2003 р., № 36, ст. 1944);

- пункт 3 змін, що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 р. № 367 (Офіційний вісник України, 2006 р., № 13, ст. 873);
- пункт 4 змін, що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1134 (Офіційний вісник України, 2007 р., № 71, ст. 2673);
- Постанову Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2007 р. № 1213 «Про внесення змін до Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення» (Офіційний вісник України, 2007 р., № 78, ст. 2895).

Відповідно до цього Порядку, усиновлення дітей є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. Не допускається провадження діяльності з добору та передачі для усиновлення дітей від імені та в інтересах громадян, які бажають усиновити дитину, отримання та передача будь-яких відомостей про дитину, документів щодо неї іншими особами. Забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків.

Облік дітей, які можуть бути усиновлені, здійснюється службами у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, Міністерством молоді, сім'ї та ґендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

На облік беруться:

1. Діти-сироти;
2. Діти, позбавлені батьківського піклування;
3. Діти, батьки яких дали згоду на усиновлення.

Дитина береться на облік за наявності таких документів:

- для дитини–сироти – свідоцтва про смерть батьків або довідки органів реєстрації актів цивільного стану про реєстрацію смерті батьків;

для дитини, батьки якої:

- позбавлені батьківських прав, або визнані безвісно відсутніми, або визнані недієздатними, – рішення суду;
- оголошені померлими, – свідоцтва про смерть батьків, виданого органами реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду, або довідки органів реєстрації актів цивільного стану про реєстрацію смерті батьків;
- невідомі, для підкинутої, знайденої дитини – акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовились забрати батьки чи інші родичі, про підкинуту чи знайдену дитину, складеного за формою, затвердженою МОЗ та МВС, і довідки, виданої органом реєстрації актів цивільного стану, яка підтверджує, що запис про батьків дитини у Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки і піклування;
- для дитини, яку не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, – акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовились забрати батьки чи інші родичі, про підкинуту чи знайдену дитину, складеного за формою, затвердженою МОЗ та МВС, із зазначенням документів, на підставі яких записані відомості про матір дитини, довідки органу реєстрації актів цивільного стану про внесення запису про батьків дитини у Книгу реєстрації актів про народження, а також письмової згоди матері (батьків) на усиновлення, засвідченої нотаріусом, або рішення суду про позбавлення матері (батьків) батьківських прав, або довідки, виданої органами МВС про те, що місце проживання (перебування) матері (батьків) невідоме;
- для дитини, батьки якої дали згоду на усиновлення, – письмової згоди батьків на усиновлення дитини, засвідченої нотаріусом.

Для взяття дитини на облік необхідні документи щодо обох батьків.

Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їх письмової згоди, додається письмова згода їх батьків, засвідчена нотаріусом.

У разі, коли дитину виховувала одинока матір, до документів, зазначених у пункті 5 цього Порядку, додається довідка з органу реєстрації актів цивільного стану щодо запису відомостей про батька дитини.

Якщо дитина, яка може бути усиновлена, перебуває під опікою (піклуванням) і опікун (піклувальник) дав згоду на її усиновлення, до документів, зазначених у пункті 5 цього Порядку, додається письмова згода опікуна (піклувальника).

За наявності документів, зазначених у пунктах 5 і 6 цього Порядку, дитина береться на місцевий облік із занесенням даних про неї до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, беруться на місцевий облік службою у справах дітей за місцем їх походження протягом п'яти робочих днів після прийняття районною, районною у містах Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті ради рішення про надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Діти, батьки яких дали згоду на усиновлення, беруться на місцевий облік службою у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини протягом п'яти робочих днів після надання батьками згоди на усиновлення.

Дата взяття дитини на місцевий облік зазначається в Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені.

У день взяття дитини на місцевий облік служба у справах дітей складає обліково-статистичну картку – соціальний паспорт дитини в Єдиному електрон-ному банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів (далі – Єдиний банк даних) та анкету дитини, яка може бути усиновлена (далі – анкета).

Порядок ведення Єдиного банку даних та форми документів, які в ньому зберігаються, затверджуються Мінсім'ямолодьспортом.

У разі, коли протягом місяця після взяття дитини на місцевий облік ніхто не виявив бажання її усиновити або взяти під опіку чи піклування, з Єдиного банку даних роздруковуються три примірники анкети, які підпи-

сують начальник (заступник начальника) служби у справах дітей, голова (заступник голови) районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради.

За наявності у дитини братів (сестер) у правому верхньому куті першої сторінки анкети проставляється штамп «Має братів (сестер)».

До кожного примірника анкети додаються копії свідоцтва про народження дитини, рішення районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, документів, зазначених у пунктах 5 і 6 цього Порядку, висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, складений за формою згідно з додатком 2, витяг з історії розвитку дитини та її фотокартка на повний зріст розміром 9 x 13 см.

Два примірники анкети разом з документами передаються відповідно до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрацій.

Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій протягом п'яти робочих днів перевіряють правильність оформлення анкети разом з документами, беруть дітей, які можуть бути усиновлені, на регіональний облік, заносять відомості про них до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені.

Дата взяття дитини на регіональний облік зазначається в Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а також в анкеті разом з регіональним обліковим номером.

У разі потреби в уточненні відомостей про дитину надсилається запит до служби у справах дітей за місцем складення анкети. У таких випадках строк взяття дитини на регіональний облік продовжується, але не більш як на 10 робочих днів.

Якщо на підставі поданих документів встановлено, що дитина не може бути усиновлена, два примірники анкети разом з документами повертаються службі у справах дітей, яка їх склала, з відповідними роз'ясненнями.

Служба у справах дітей районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради після надходження анкети, повернутої їй відповідно до пунктів 10 і 14 цього Порядку, анулює анкету, про що складається відповідний акт.

Інформація про анулювання анкети заноситься до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та Єдиного банку даних.

У разі, коли протягом місяця перебування дитини на регіональному обліку ніхто не виявив бажання її усиновити або взяти під опіку чи піклування, один примірник анкети разом з документами, підписаний міністром (заступником міністра) молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, начальником (заступником начальника) служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, Головою (заступником Голови) Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головою (заступником голови) обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, передається до Департаменту.

Департамент протягом п'яти робочих днів перевіряє правильність оформлення анкети разом з документами, бере дитину, яка може бути усиновлена, на централізований облік і заносить відомості про неї до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені.

Дата взяття дитини на централізований облік зазначається в Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а також в анкеті разом з централізованим обліковим номером.

У разі потреби в уточненні відомостей про дитину Департамент надсилає запити до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій або служби у справах дітей, де дитина перебуває на місцевому обліку. У таких випадках строк взяття дитини на централізований облік подовжується, але не більш як на 20 робочих днів.

Якщо на підставі поданих документів встановлено, що дитина не може бути усиновлена, анкета разом з документами повертається відповідно до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації з відповідними роз'ясненнями.

Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації після надходження анкети, повернутої їм відповідно до пункту 13 цього Порядку, знімають дитину з регіонального обліку, про що робиться відповідний запис у Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та повертають два примірники анкети службі у справах дітей, яка їх склала, для анулювання.

У разі зміни місця проживання (перебування), форми влаштування, статусу дитини, яка може бути усиновлена, служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини протягом п'яти робочих днів письмово повідомляє про це службу у справах дітей, де дитина перебуває на місцевому обліку, а також Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації (якщо дитина перебуває на регіональному обліку) та Департамент (якщо дитина перебуває на централізованому обліку). До повідомлення додаються копії документів про зміну місця проживання (перебування), форми влаштування, статусу дитини, засвідчені в установленому порядку.

Зазначену інформацію про дитину служба у справах дітей за місцем взяття дитини на місцевий облік протягом доби після її надходження вносить до Єдиного банку даних.

Після закінчення річного строку перебування дитини на місцевому обліку служба у справах дітей за місцем взяття дитини на такий облік протягом п'яти робочих днів надсилає до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації та Департаменту уточнену інформацію про дитину: висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, відомості про місце її проживання (перебування) та нову фотокартку дитини.

У подальшому висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, відомості про місце проживання (перебування) та її нові фотокартки подаються щороку до досягнення дитиною семи років, а також після досягнення десяти, тринадцяти та шістнадцяти років. У разі істотних змін у стані здоров'я або зовнішності дитини необхідна інформація чи фотокартка дитини подаються невідкладно. До Єдиного банку даних уточнена інформація про дитину вноситься постійно.

Діти знімаються з місцевого, регіонального та централізованого обліку в разі:

1. Усиновлення;
2. Поновлення батьківських прав батька, матері;
3. Поновлення дієздатності батька, матері;
4. Встановлення, визнання батьківства;
5. Установлення опіки чи піклування, якщо відсутня згода опікуна чи піклувальника на усиновлення;
6. Відкликання батьками згоди на усиновлення;
7. Скасування рішень суду про позбавлення батьківських прав, визнання батьків недієздатними, безвісно відсутніми, оголошення батьків померлими;
8. Набуття дитиною чи надання їй повної цивільної дієздатності;
9. Досягнення повноліття;
10. Смерті.

Анкети дітей, знятих з обліку з підстав, передбачених підпунктами 1–7 цього пункту, зберігаються службами у справах дітей та Департаментом до досягнення дитиною вісімнадцяти років, після чого знищуються із складенням відповідного акта.

Анкети дітей, знятих з обліку з підстав, передбачених підпунктами 8–10 цього пункту, знищуються після зняття дитини з обліку, про що складається відповідний акт.

Діти поновлюються на місцевому, регіональному та централізованому обліку в разі:

1. Визнання усиновлення недійсним;
2. Скасування усиновлення;
3. Припинення опіки, піклування або звільнення опікуна, піклувальника від виконання повноважень;
4. Надання опікуном, піклувальником згоди на усиновлення дитини;
5. Смерті опікуна, піклувальника.

Поновлення дитини на місцевому, регіональному та централізованому обліку здійснюється з дати настання зазначених обставин.

Підставою для поновлення дитини на місцевому, регіональному та централізованому обліку є записи про взяття та зняття дитини з обліку у Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені.

До строку перебування дитини на місцевому, регіональному та централізованому обліку включається час, протягом якого дитина перебувала на відповідному обліку до її поновлення.

У разі настання обставин, передбачених підпунктами 1–5 пункту 18 цього Порядку, служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини з'ясовує, де дитина перебувала на місцевому обліку, та інформує відповідну службу у справах дітей про необхідність поновлення дитини на місцевому обліку.

Служба у справах дітей за місцем перебування дитини на місцевому обліку протягом п'яти робочих днів вносить відомості про дитину до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені, з приміткою «Дитина поновлена на обліку», складає обліково-статистичну картку – соціальний паспорт дитини в Єдиному банку даних.

Після закінчення місячного строку перебування дитини на місцевому обліку (з урахуванням часу перебування дитини на місцевому обліку до зняття з нього) з Єдиного банку даних роздруковуються два примірники анкети, які оформлюються відповідно до пункту 9 цього Порядку і невідкладно передаються відповідно до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації для поновлення дитини на регіональному обліку або взяття її на такий облік. До анкети додаються копії документів, на підставі яких здійснено поновлення дитини на обліку, повідомлення про поновлення дитини на місцевому обліку із зазначенням періоду її перебування на такому обліку до поновлення на ньому.

Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій поновлюють дитину в установленому порядку на регіональному обліку відповідно до пункту 10 цього Порядку. Про поновлення дитини на регіональному обліку в Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені, робиться примітка «Дитина поновлена на обліку».

Після закінчення місячного строку перебування дитини на регіональному обліку (з урахуванням часу перебування дитини на регіональному обліку до її зняття з такого обліку) один примірник анкети разом з документами, підписаний міністром (заступником міністра) молоді,

сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, начальником (заступником начальника) служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, Головою (заступником Голови) Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головою (заступником голови) обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, передається до Департаменту для поновлення дитини на централізованому обліку або взяття її на такий облік. До анкети додається повідомлення про поновлення дитини на регіональному обліку із зазначенням періоду її перебування на такому обліку до поновлення на ньому.

Департамент поновлює дитину на централізованому обліку відповідно до пункту 13 цього Порядку. Про поновлення дитини на централізованому обліку в Книзі обліку дітей, які можуть бути усиновлені, робиться примітка «Дитина поновлена на обліку».

У разі відсутності інформації про перебування дитини на місцевому обліку служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, щодо якої настали обставини, передбачені підпунктами 1–5 пункту 18 цього Порядку, вживає заходів до взяття дитини на місцевий облік відповідно до пункту 7 цього Порядку.

Облік громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину

Облік громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину, здійснює служба у справах дітей за місцем проживання таких громадян.

Громадяни України, які бажають усиновити дитину, звертаються з письмовою заявою про взяття їх на облік кандидатів в усиновлювачі до служби у справах дітей за місцем проживання. Заява може бути написана в присутності працівника служби у справах дітей та засвідчена ним. У разі, коли одне з подружжя не може особисто з'явитись до служби у справах дітей для написання заяви, його заяву, засвідчену нотаріально, може подати дружина (чоловік).

До заяви додаються такі документи:

1. Копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;
2. Довідка про заробітну плату за останні шість місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органами державної податкової служби;
3. Копія свідоцтва про шлюб, укладений в органах реєстрації актів цивільного стану, якщо заявники перебувають у шлюбі;
4. Висновок про стан здоров'я кожного заявника, складений за формою згідно з додатком 3;
5. Засвідчена нотаріально письмова згода другого з подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством;
6. Довідка про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання заявника;
7. Копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням.

Копії документів, зазначених у підпунктах 1, 3 і 7 цього пункту, засвідчуються працівником служби у справах дітей, який здійснює приймання документів.

У разі усиновлення дитини одним із подружжя висновок про стан здоров'я та довідка про наявність чи відсутність судимості подаються кожним з подружжя.

Заява вважається поданою, якщо до неї додані всі документи, зазначені в цьому пункті. Витребування у заявників документів, не зазначених у цьому пункті, не допускається.

Строк дії документів становить один рік з дня їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством.

Під час приймання документів заявникам роз'яснюються порядок та умови усиновлення, права і обов'язки кандидатів в усиновлювачі, усиновлювачів, правові наслідки усиновлення.

Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після надходження заяви та інших документів:

- перевіряє документи на відповідність вимогам законодавства;
- проводить бесіду із заявниками, з'ясовує мотиви усиновлення, ставлення до виховання дітей. У разі, коли усиновлення здійснюється одним із подружжя, з'ясовуються причини, з яких другий з подружжя не бажає бути усиновлювачем, та його ставлення до намірів дружини (чоловіка) усиновити дитину;
- складає акт обстеження житлово-побутових умов заявників;
- розглядає питання про можливість заявників бути усиновлювачами та готує відповідний висновок, і в разі надання позитивного висновку ставить заявників на облік кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі, яка ведеться за формою згідно з додатком 4, та Єдиного банку даних.

Громадяни України, які бажають усиновити дитину, можуть за бажанням або за рекомендацією служби у справах дітей пройти курс підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Заявникам може бути відмовлено у взятті на облік кандидатів в усиновлювачі, якщо:

- подані документи не відповідають вимогам, визначеним у пункті 22 цього Порядку;
- у поданих документах є виправлення або дописки, не завірені в установленому порядку;
- заявники (один з них) страждають на захворювання, яке внесене до затвердженого МОЗ переліку хвороб, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем;

- різниця у віці між дитиною, яку бажають усиновити, та заявниками становить менш як п'ятнадцять або більш як сорок п'ять років;
- житлове приміщення заявників перебуває в незадовільному санітарно-гігієнічному стані;
- у житловому приміщенні заявників неможливо влаштувати місце для занять і окреме спальне місце для дитини;
- під час обстеження житлово-побутових умов заявників та бесіди з ними виявлені обставини чи умови, які можуть мати негативні наслідки для виховання і розвитку дитини.

Про відмову у взятті на облік кандидатів в усиновлювачі заявникам надається обґрунтована відповідь у письмовій формі.

Висновок про можливість бути усиновлювачами оформляється згідно з визначеними Департаментом вимогами на бланку служби у справах дітей, підписується її керівником, засвідчується печаткою та видається кандидатам в усиновлювачі.

Разом з висновком повертаються пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою та завірені підписом керівника (заступника керівника) служби у справах дітей документи, подані кандидатами в усиновлювачі, із зазначенням служби у справах дітей, в якій вони перебувають на обліку, та облікового номера.

Строк дії висновку про можливість бути усиновлювачами становить 18 місяців від дати видачі.

У разі, коли протягом дії висновку закінчився строк дії документів (одного з них), зазначених у пункті 22 цього Порядку, кандидати в усиновлювачі поновлюють їх та додають до документів, повернутих службою у справах дітей.

Якщо протягом строку дії висновку кандидати в усиновлювачі не здійснили усиновлення, вони можуть звернутися до служби у справах дітей за місцем обліку із заявою про продовження строку дії висновку про можливість бути усиновлювачами. У такому разі служба у справах дітей за місцем обліку кандидатів в усиновлювачі перевіряє документи, складає акт обстеження житлово-побутових умов заявників та готує довідку про продовження строку дії висновку або в разі виявлення обставин, що унеможливають усиновлення, відмовляє у продовженні зазначеного строку. Поновлені документи, подані кандидатами в уси-

новлювачі, пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою та завірені підписом керівника (заступника керівника) служби у справах дітей, видаються заявникам.

Служба у справах дітей за місцем взяття на облік кандидатів в усиновлювачі формує їх особову справу, в якій зберігаються:

- заява про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі;
- копія паспорта чи іншого документа, що посвідчує особу;
- копія свідоцтва про шлюб, якщо кандидати в усиновлювачі перебувають у шлюбі;
- копія акта обстеження житлово-побутових умов зазначених кандидатів;
- копія висновку про можливість бути усиновлювачами;
- копія довідки про продовження строку дії висновку про можливість бути усиновлювачами;
- реєстраційна картка кандидатів в усиновлювачі, роздрукована з Єдиного банку даних, із зазначенням строку дії документів, поданих кандидатами в усиновлювачі.

Кандидати в усиновлювачі знімаються з обліку в разі:

1. Усиновлення дитини;
2. Закінчення строку дії висновку про можливість бути усиновлювачем, якщо такі кандидати не звернулися із заявою про продовження його дії;
3. Подання кандидатами в усиновлювачі письмової заяви про зняття з обліку;
4. З'ясування або виникнення обставин, що унеможливають усиновлення.

Служба у справах дітей письмово повідомляє кандидатів в усиновлювачі про зняття їх з обліку з підстав, передбачених підпунктами 2–4 цього пункту.

Інформація про зняття кандидатів в усиновлювачі з обліку заноситься до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі та Єдиного банку даних.

Після зняття з обліку кандидатів в усиновлювачі до їх особової справи додається копія рішення суду про усиновлення дитини чи інший документ, на підставі якого проведено зняття з обліку.

Після усиновлення дитини особова справа кандидатів в усиновлювачі зберігається службою у справах дітей за місцем обліку кандидатів до досягнення усиновленою дитиною вісімнадцяти років, після чого знищується із складенням відповідного акта.

Особова справа кандидатів в усиновлювачі зберігається службою у справах дітей за місцем обліку кандидатів в усиновлювачі протягом року, після чого знищується із складенням відповідного акта.

Ведення обліку іноземців та осіб без громадянства, які перебувають у шлюбі з громадянами України і постійно проживають на території України, та усиновлення ними дитини здійснюється в порядку, встановленому для громадян України, які постійно проживають на території України.

Облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні

Облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні, здійснює Департамент.

Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ визначає Мінсім'ямолодьспорт.

Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні, подають до Департаменту справу, яка складається з таких документів:

1. Заява про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі, засвідчена нотаріально;
2. Копія паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, у двох примірниках;
3. Висновок компетентного органу країни проживання, який підтверджує можливість заявників бути усиновлювачами. У висновку зазначаються адреса, житлово-побутові умови (кількість спальних кімнат, наявність умов для проживання дитини), біографічні дані, склад сім'ї (кількість осіб, які проживають разом із заявником, ступінь родинного зв'язку, наявність власних дітей), ставлення заявників до усиновлення. Висновок повинен містити рекомендації щодо кількості, віку та стану здоров'я дітей, яких можуть усиновити заявники.

Якщо висновок видано недержавним органом, до нього додається копія ліцензії на провадження таким органом діяльності, пов'язаної з усиновленням;

4. Дозвіл компетентного органу країни проживання заявників на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини;
5. Зобов'язання заявника (у двох примірниках):
  - поставити дитину на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України (із зазначенням найменування установи, представництва, його адреси) протягом місяця після в'їзду до країни проживання;

- забезпечити право усиновленої дитини зберігати громадянство України до досягнення нею 18 років;
  - подавати консульській установі чи дипломатичному представництву України не менш як один раз на рік протягом перших трьох років після усиновлення та в подальшому один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років звіт про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини за формою згідно з додатком 5;
  - надавати можливість представникові консульської установи чи дипломатичного представництва України спілкуватися з дитиною;
  - повідомляти консульську установу чи дипломатичне представництво України про зміну місця проживання усиновленої дитини;
6. Засвідчена нотаріально письмова згода другого з подружжя на усиновлення дитини (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством;
  7. Довідка про заробітну плату за останні шість місяців або копія декларації про доходи за попередній календарний рік, засвідчена органом, який її видав або нотаріально;
  8. Засвідчена нотаріально копія документа про шлюб, зареєстрований в компетентних органах країни (у двох примірниках);
  9. Висновок про стан здоров'я кожного заявника, складений за формою згідно з додатком 3;
  10. Довідка про наявність чи відсутність судимості для кожного заявника, видана компетентним органом країни проживання;
  11. Засвідчена нотаріально копія документа, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням, із зазначенням його загальної і житлової площі та кількості спальних кімнат.

У разі усиновлення дитини одним із подружжя висновок про стан здоров'я та довідка про наявність чи відсутність судимості подаються кожним з подружжя.

Нотаріально засвідчені заяви про розмір заробітної плати чи інших доходів заявників, наявність у них майна чи права користування майном, інші заяви не заміняють документів, зазначених у цьому пункті.

Справа приймається Департаментом, якщо в ній є всі документи, зазначені у цьому пункті.

Кожен документ (крім копії паспорта або іншого документа, що посвідчує особу), а також будь-яка заява, звернення громадян України, які проживають за межами України, та іноземців з питань, що стосуються усиновлення, підлягають легалізації у відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, і подаються до Департаменту разом з їх перекладом на українську мову, що засвідчується в установленому порядку.

Заяви і звернення іноземців, які на законних підставах перебувають на території України, складаються українською мовою та засвідчуються нотаріусом.

Заяви, звернення, які оформлені з порушенням вимог цього пункту, розгляду не підлягають.

Строк дії документів, зазначених у пункті 33 цього Порядку становить один рік від дати їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством країни (про що зазначається в документі), в якій вони видані.

На день подання документів Департаменту строк їх подальшої дії повинен становити не менш як шість місяців.

У разі, коли строк дії документів за законодавством країни, яка їх видала, становить менш як шість місяців, на день подання до Департаменту вони повинні бути дійсними.

Департамент протягом 20 робочих днів перевіряє документи, зазначені у пункті 33 цього Порядку, на відповідність вимогам законодавства і в разі відповідності законодавству бере заявників на облік кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі, яка ведеться за формою згідно з додатком 6, та Єдиного банку даних.

Про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі заявники повідомляються письмово.

Громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям може бути відмовлено у взятті на облік кандидатів в усиновлювачі, якщо:

- подані документи не відповідають вимогам;

- у документах або їх перекладі є виправлення, дописки, не завірені в установленому порядку;
- переклад не відповідає змісту оригіналу документа;
- заявники (один з них) страждають на захворювання, яке внесене до затвердженого МОЗ переліку хвороб, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем;
- різниця у віці між дитиною та заявниками становить менш як п'ятнадцять або більш як сорок п'ять років;
- серед дітей, які більше року перебувають на централізованому обліку, якщо інше не передбачене законодавством, немає дітей, які за віком та станом здоров'я відповідали б рекомендаціям, що містяться у висновку, передбаченому підпунктом 3 пункту 33 цього Порядку.

Письмова відмова у взятті на облік кандидатів в усиновлювачі з обґрунтуванням причин видається або надсилається заявникам разом з поданими ними документами.

Документи, подані кандидатами в усиновлювачі, формуються в особову справу кандидатів в усиновлювачі, в якій зберігаються:

- оригінали документів, зазначених у пункті 33 цього Порядку (до повернення їх кандидатам в усиновлювачі);
- копія повідомлення про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі та призначення дати ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені;
- копія направлення для знайомства з дитиною;
- копії документів дитини, на підставі яких Департамент надав згоду на усиновлення;
- копія згоди Департаменту на усиновлення дитини;
- копія документа про шлюб;
- копії паспортів або інших документів, що посвідчують особу кандидатів в усиновлювачі, особу представника кандидатів в усиновлювачі;
- копія доручення на представлення інтересів кандидатів в усиновлювачі;
- реєстраційна картка кандидатів в усиновлювачі, роздрукована з Єдиного банку даних, із зазначенням строку дії документів, поданих кандидатами в усиновлювачі.

Дата ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, визначається Департаментом, про що кандидати в усиновлювачі повідомляються письмово.

Для ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, у першочерговому порядку запрошуються кандидати в усиновлювачі, які:

- є родичами дитини;
- бажають усиновити дитину, яка є братом, сестрою раніше усиновленої ними дитини;
- бажають усиновити дитину, яка страждає на хворобу, внесену до затвердженого МОЗ переліку захворювань, які дають право на усиновлення дитини без дотримання строків її перебування на обліку в Департаменті.

У разі, коли кандидати в усиновлювачі з поважних причин у визначений день не з'явилися для ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, їм може бути призначено іншу дату прийому в Департаменті за умови, що строк дії документів, які зберігаються в їх особовій справі, на момент ознайомлення з інформацією становитиме не менш як один місяць.

Для визначення нової дати прийому в Департаменті кандидати в усиновлювачі подають письмову заяву, до якої додаються документи, що підтверджують наявність поважних причин, які унеможливають їх прибуття у визначений день.

Кандидати в усиновлювачі знімаються з обліку в разі:

1. Усиновлення дитини;
2. Закінчення строку дії документів (одного з них), зазначених у пункті 33 цього Порядку;
3. Неприбуття без поважних причин у визначений день до Департаменту для ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, або повторного неприбуття у визначений день;
4. Неповорнення документів у разі відмови від усиновлення дитини;
5. Коли після триразового ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, кандидати в усиновлювачі не виявили бажання усиновити дитину з числа тих дітей, про яких їм була надана інформація;
6. Надходження від МВС інформації або виникнення інших обставин, що унеможливають усиновлення;

7. Подання кандидатами в усиновлювачі письмової заяви про зняття з обліку.

Про зняття з обліку з підстав, зазначених у підпунктах 2–6 цього пункту, кандидати в усиновлювачі повідомляються письмово.

Інформація про зняття кандидатів в усиновлювачі з обліку заноситься до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі та Єдиного банку даних.

Кандидати в усиновлювачі, зняті з обліку із зазначених у підпунктах 2–7 цього пункту підстав, можуть протягом року з дня зняття з обліку отримати в Департаменті документи, зазначені у підпунктах 2–11 пункту 33 цього Порядку.

Після зняття з обліку кандидатів в усиновлювачі до їх особової справи додаються копія анкети усиновленої дитини, а також копія рішення суду про усиновлення дитини чи інший документ, на підставі якого проведено зняття з обліку.

Після усиновлення дитини особова справа кандидатів в усиновлювачі зберігається в Департаменті протягом 10 років, після чого передається в державний архів.

Особова справа кандидатів в усиновлювачі, знятих з обліку, зберігається в Департаменті протягом року, після чого знищується із складенням відповідного акта.

Облік іноземців та осіб без громадянства, які бажають усиновити дитину, що є іноземцем або особою без громадянства і проживає в Україні, здійснюється в порядку, встановленому цією постановою для громадян України, які проживають за межами України, та іноземців.

Інформування кандидатів в усиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновлені

Ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, та видача їм направлень для знайомства з дитиною здійснюються службами у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, Міністерством молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та Департаментом відповідно за місцем, де дитина перебуває на місцевому, регіональному або централізованому обліку.

З метою заохочення громадян до усиновлення повідомлення про дітей можуть розміщуватися в засобах масової інформації, на офіційних веб-сайтах районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та Департаменту.

Інформація про дітей, яка розміщується відповідно до пункту 46 цього Порядку, може містити фотокартку дитини, відомості про її ім'я, вік, форму влаштування (без зазначення назви та адреси закладу, в якому перебуває дитина, прізвища, імені, по батькові, адреси прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників), наявність або відсутність братів, сестер, їх вік та форму влаштування, особливі потреби дитини, а також контактні телефони та адресу служби у справах дітей, Департаменту, де можна отримати направлення для знайомства з дитиною.

Кандидати в усиновлювачі мають право звернутися до будь-якої служби у справах дітей для отримання інформації про дітей, які можуть бути усиновлені.

Перелік служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій із зазначенням їх адреси та контактних телефонів, а також Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим та Департаменту надається кандидатам в усиновлювачі службами у справах дітей за місцем їх обліку.

Перелік служб у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад із зазначенням їх адреси та контактних телефонів надається кандидатам в усиновлювачі Міністерством молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, до яких звернулись кандидати в усиновлювачі.

Служба у справах дітей за місцем обліку кандидатів в усиновлювачі після взяття їх на облік ознайомлює кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які перебувають на місцевому обліку, та видає їм направлення для знайомства з дитиною до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини.

Кандидати в усиновлювачі, які за результатами ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на місцевому обліку, не виявили бажання отримати направлення для знайомства з дитиною, можуть звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку, або за їх бажанням до Департаменту для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на централізованому обліку.

Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації ознайомлює кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку та видає їм направлення для знайомства з дитиною до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини.

Кандидати в усиновлювачі, які за результатами ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку, не виявили бажання отримати направлення для знайомства з дитиною, можуть звернутися до Департаменту для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на централізованому обліку. За бажанням їм також може бути призначена дата наступного ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку.

Під час ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, служби у справах дітей район-

них, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах рад, Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій зобов'язані надати кандидатам в усиновлювачі інформацію про всіх дітей відповідного віку, які перебувають на місцевому чи регіональному обліку.

Департамент ознайомлює кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які перебувають на централізованому обліку, та видає їм направлення для знайомства з дитиною до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини. За бажанням кандидатів в усиновлювачі (крім громадян України, які проживають за межами України, іноземців та осіб без громадянства) Департамент може видати їм направлення до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій для ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на регіональному обліку, або призначити дату наступного ознайомлення з інформацією про дітей, які перебувають на централізованому обліку.

Ознайомлення громадян України, які проживають за межами України, іноземців, осіб без громадянства – кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, та видачу їм направлень для знайомства з дитиною здійснює виключно Департамент.

Іноземцям, особам без громадянства – кандидатам в усиновлювачі надається інформація про дітей, які проживають (перебувають) в дитячих або інших закладах незалежно від форми власності та підпорядкування закладу та більше року перебувають на централізованому обліку, якщо інше не передбачено законодавством (крім усиновлення родичами).

Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці – кандидати в усиновлювачі мають право тричі (з урахуванням повторних прийомів) ознайомитися з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, за умови, що на дату прийому в Департаменті строк подальшої дії їх документів становитиме не менш як місяць.

Інформація про дітей, які можуть бути усиновлені, надається особисто кандидатам в усиновлювачі під час прийому в службі у справах ді-

тей районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, Міністерстві молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службі у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації та Департаменті.

У разі, коли кандидати в усиновлювачі не володіють українською або іншою мовою, прийнятною для сторін, спілкування з ними здійснюється за участю працівника центрального чи місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, який володіє відповідною мовою.

Якщо центральний чи місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування не може забезпечити спілкування з кандидатами в усиновлювачі прийнятною для них мовою, за бажанням кандидатів в усиновлювачі для здійснення усного перекладу може бути залучена особа із знанням відповідної мови, що підтверджується документом про повну вищу освіту.

Кандидатам в усиновлювачі надаються такі відомості про дитину, яка може бути усиновленою:

- ім'я, вік, стать;
- правові підстави для усиновлення;
- стан здоров'я відповідно до висновку про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини;
- форма влаштування дитини (без зазначення назви та адреси закладу, в якому перебуває дитина, прізвища, імені, по батькові, адреси проживання прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників);
- відомості про наявність або відсутність братів, сестер, їх вік та форма влаштування.

Кандидатам в усиновлювачі, які бажають усиновити кількох дітей, надається інформація про дітей, які мають братів і сестер.

Ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, супроводжується показом фотографії дитини.

Після ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, кандидатам в усиновлювачі, які виявили намір особисто позна-

йомитись з дитиною, видається направлення до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини для організації знайомства з нею.

Строк дії направлення становить 10 робочих днів від дати видачі. У разі потреби строк дії направлення може бути продовжений органом, який його видав, але не більш як на 10 робочих днів.

Направлення видається особисто кандидатам в усиновлювачі під розписку.

Громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям – кандидатам в усиновлювачі, які перебувають на обліку в Департаменті, разом з направленням видаються документи, подані кандидатами в усиновлювачі, прошнуровані, скріплені печаткою та завірнені підписом директора (заступника директора) Департаменту, із зазначенням дати взяття кандидатів на облік та облікового номера.

Якщо дитину всиновлюють прийомні батьки, батьки-вихователі, опікун, піклувальник, в сім'ї яких виховується дитина, або родичі дитини, направлення для знайомства з дитиною не видається.

Громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям – кандидатам в усиновлювачі, які за результатами ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, не виявили бажання отримати направлення для знайомства з дитиною, Департамент призначає дату повторного прийому для ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені. Дата повторного прийому повідомляється кандидатам в усиновлювачі під розписку.

Організація знайомства кандидатів в усиновлювачі з дитиною покладається на служби у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів районних, районних у містах рад за місцем проживання (перебування) дитини.

У разі, коли направлення для знайомства з дитиною видані одночасно декільком кандидатам в усиновлювачі за місцем перебування дитини на місцевому, регіональному та централізованому обліку, служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини організовує знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною в порядку їх звернення. Кожний наступний кандидат в усиновлювачі має право на знайом-

ство з дитиною після того, як попередній кандидат відмовиться від її усиновлення. Строк дії направлення кожного наступного кандидата в усиновлювачі продовжується, але не більш як на 10 днів від дати його знайомства з дитиною.

Якщо направлення для знайомства з дитиною видано одночасно громадянам України та іноземцям або особам без громадянства, перевага надається громадянам України за умови, що іноземці, особи без громадянства – кандидати в усиновлювачі ще не познайомилися з дитиною та не встановили з нею контакт.

Знайомство та встановлення контакту з дитиною

Кандидати в усиновлювачі знайомляться з дитиною за місцем її проживання (перебування) у присутності представника служби у справах дітей, працівників дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина; прийомних батьків; батьків-вихователів; опікунів; піклувальників. За бажанням прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною може здійснюватися у приміщенні служби у справах дітей або на іншій території за погодженням із зазначеною службою.

Про знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною складається акт. Працівники дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина, прийомні батьки, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники зобов'язані ознайомити кандидатів в усиновлювачі з документами, які містяться в особовій справі дитини, медичною карткою дитини, надати кандидатам в усиновлювачі інформацію про історію життя дитини, особливості її розвитку, поведінки, здібності, риси характеру, рекомендації щодо форм і методів спілкування з дитиною, догляду за нею після усиновлення, а також сприяти встановленню контакту між дитиною та кандидатами в усиновлювачі.

Після знайомства з дитиною для встановлення з нею контакту кандидати в усиновлювачі мають право щодня протягом строку дії направлення відвідувати дитину за місцем її проживання (перебування) та спілкуватися з нею у час, визначений керівником закладу, прийомними батьками, батьками-вихователями, опікунами, піклувальниками, але не менш як три години на день. Після встановлення контакту з дитиною та подання до служби у справах дітей заяви про бажання її усиновити, кандидати в усиновлювачі мають право продовжувати щоденне спілкування з дитиною до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Спілкування кандидатів в усиновлювачі з дитиною відбувається у спеціально відведеному для цього приміщенні або на подвір'ї закладу, якщо це дозволяють погодні умови. Якщо дитина проживає в сім'ї, спілкування з нею може здійснюватись в житловому приміщенні за згодою на це прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників або на іншій території за домовленістю між кандидатами в усиновлювачі та особами, які виховують дитину.

Особи, які бажають усиновити дитину, допускаються до закладу, в якому проживають (перебувають) діти, які можуть бути усиновлені, якщо такі особи є кандидатами в усиновлювачі та мають направлення служби у справах дітей або Департаменту для знайомства з дитиною.

Під час перебування кандидатів в усиновлювачі в дитячому або іншому закладі за направленням не допускається їх знайомство з іншими дітьми, які проживають (перебувають) у цьому закладі, отримання інформації про них, здійснення їх відео- та фотозйомки.

Не допускається надання кандидатам в усиновлювачі недостовірної інформації про дитину, ненадання інформації, порушення процедури знайомства та встановлення контакту з дитиною, створення перешкод для знайомства кандидатів в усиновлювачі з дитиною, здійснення впливу на дитину під час прийняття нею рішення щодо усиновлення.

У разі, коли до закінчення строку дії направлення кандидати в усиновлювачі не подали до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини заяву про бажання усиновити дитину, вважається, що вони відмовилися від усиновлення.

Служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини у триденний строк надсилає органу, який видав направлення, повідомлення про відмову кандидатів в усиновлювачі від усиновлення дитини за формою згідно з додатком 9. Зазначене повідомлення додається до особової справи кандидатів в усиновлювачі.

Кандидати в усиновлювачі – громадяни України, які відмовились від усиновлення дитини, можуть звернутися до служби у справах дітей, яка видала їм направлення, чи Департаменту для повторного ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, та отримання нового направлення для знайомства з дитиною. Дата повторного ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, узгоджується заявниками із службою у справах дітей чи Департаментом.

Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці – кандидати в усиновлювачі, які відмовились від усиновлення дитини, можуть звернутись до Департаменту з особистою письмовою заявою про повторне ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені.

До заяви додається повідомлення служби у справах дітей про відмову кандидатів в усиновлювачі від усиновлення дитини та видані разом з направленням документи, подані кандидатами в усиновлювачі.

Заява про повторне ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, розглядається Департаментом протягом 10 робочих днів.

У разі позитивного вирішення питання призначається дата повторного ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, про що кандидати в усиновлювачі повідомляються під розписку.

Якщо кандидати в усиновлювачі не з'явилися до Департаменту для ознайомлення з результатами розгляду своєї заяви, рішення про призначення дати ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, скасовується і повторні заяви залишаються без розгляду.

Громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям – кандидатам в усиновлювачі може бути відмовлено у повторному ознайомленні з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, у разі:

- неповернення виданих разом з направленням документів, поданих кандидатами в усиновлювачі;
- відсутності повідомлення служби у справах дітей про відмову кандидатів в усиновлювачі від усиновлення дитини;
- відмови кандидатів в усиновлювачі від ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, у визначений Департаментом день;
- коли після триразового ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, кандидати в усиновлювачі не виявили бажання усиновити дитину з числа тих дітей, про яких їм була надана інформація;
- закінчення строку дії документів (одного з них) або в разі, коли строк дії документів (одного з них) становить менш як один місяць.

Підготовка документів для подання до суду

Після знайомства та встановлення контакту з дитиною кандидати в усиновлювачі звертаються до служби у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини із заявою про бажання усиновити дитину, яка складається українською мовою.

Заява громадян України, які проживають за межами України, та іноземців засвідчується нотаріусом.

Служба у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини протягом 10 робочих днів від дня надходження заяви кандидатів в усиновлювачі:

- з'ясовує, чи згодна дитина на усиновлення, відповідно до пункту 72 цього Порядку;
- готує проект висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини відповідно до пункту 75 цього Порядку.

Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Згода дитини на усиновлення надається письмово або усно залежно від віку та стану здоров'я дитини.

Для з'ясування, чи згодна дитина на усиновлення, представник служби у справах дітей у присутності представника дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина, чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників проводить бесіду з дитиною. Якщо дитина усвідомлює факт усиновлення, представник служби у справах дітей роз'яснює дитині його правові наслідки.

Письмова згода дитини на усиновлення засвідчується представником служби у справах дітей.

Якщо дитина у зв'язку з її віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення, усиновлення проводиться без її згоди.

Про надання дитиною усної згоди на усиновлення або здійснення усиновлення без згоди дитини зазначається у висновку про доцільність

усиновлення та відповідність його інтересам дитини. При цьому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові представника служби у справах дітей, який проводив бесіду з дитиною, та представника дитячого закладу чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників, у присутності яких дитина надала згоду на усиновлення, або наводяться причини, з яких усиновлення здійснюється без згоди дитини.

Керівник дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина чи особа, у якої проживає дитина, за запитом служби у справах дітей, до якої звернулися кандидати в усиновлювачі із заявою про бажання усиновити дитину, подає цій службі такі документи:

- копію свідоцтва про народження дитини;
- документи, які підтверджують, що дитина може бути усиновленою, відповідно до пункту 5 цього Порядку;
- повідомлення закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина, про згоду на її усиновлення. За наявності засвідченої нотаріусом згоди батьків на усиновлення дитини, згода закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому виховується дитина, не надається;
- висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини;
- акт про знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною.

Копії документів, зазначених у цьому пункті, засвідчуються підписом керівника та скріплюються печаткою закладу.

У разі усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України, та іноземцями зазначені документи подаються у двох примірниках, один з яких для подання до Департаменту, другий – до суду.

Роз'єднання братів і сестер, що перебувають на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, не допускається.

В окремих випадках, за умови, що вичерпані усі можливості влаштування братів і сестер на виховання в одну сім'ю, районна, районна у містах Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за місцем перебування дитини на місцевому обліку може надати згоду на роз'єднання братів і сестер при усиновленні в разі:

- коли один з братів, сестер страждає на тяжке захворювання, що вимагає спеціального догляду за дитиною;
- усиновлення дитини, яка виховується в дитячому або іншому закладі, в той час, як її брати, сестри проживають в сім'ях громадян України;
- наявності інших обставин, що унеможливляють влаштування дітей на виховання в одну сім'ю.

Роз'єднання братів і сестер у зв'язку з відмовою кандидатів в усиновлювачі від усиновлення будь-кого з них не допускається.

Повідомлення про згоду на роз'єднання братів і сестер при усиновленні оформляється на бланку районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, підписується головою (заступником голови), скріплюється печаткою та надсилається в службу у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, яку бажають усиновити, для врахування під час підготовки проекту висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

У повідомленні про згоду на роз'єднання братів і сестер при усиновленні зазначаються причини її надання та заходи, які були вжиті відповідною районною, районною у містах Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті ради для забезпечення спільного проживання і виховання братів і сестер.

Для підготовки проекту висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини служба у справах дітей аналізує документи, зазначені у пункті 73 цього Порядку, документи, подані кандидатами в усиновлювачі, враховує наявність чи відсутність згоди дитини на усиновлення, згоди районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради на роз'єднання братів і сестер при усиновленні.

Висновок оформляється на бланку районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, підписується головою (заступником голови) та скріплюється печаткою.

Висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини видається особисто кандидатам в усиновлювачі під

розписку: громадянам України для подання його до суду, а громадянам України, які проживають за межами України, іноземцям та особам без громадянства – до Департаменту. До висновку додаються документи, зазначені у пункті 73 цього Порядку, згода дитини на усиновлення, згода районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради на роз'єднання братів і сестер при усиновленні.

Якщо протягом місяця після подання заяви про усиновлення дитини до служби у справах дітей кандидати в усиновлювачі без поважних причин не з'явилися для отримання висновку або протягом місяця від дати його отримання не звернулись до суду із заявою про усиновлення дитини, вважається, що вони відмовились від усиновлення.

У службі у справах дітей за місцем усиновлення дитини залишаються на зберігання направлення для знайомства з дитиною, копії письмової згоди дитини на усиновлення, повідомлення про згоду районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради на роз'єднання братів і сестер при усиновленні, висновку районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Копії зазначених документів зберігаються службою у справах дітей за місцем усиновлення дитини до досягнення нею вісімнадцяти років, після чого знищуються із складенням відповідного акта.

Для отримання письмової згоди Департаменту на усиновлення дитини громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці подають до Департаменту відповідну заяву, висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини, документи, зазначені у пункті 73 цього Порядку, копію письмової згоди дитини на усиновлення, повідомлення про згоду районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради на роз'єднання братів і сестер при усиновленні.

Заява складається українською мовою та засвідчується нотаріусом. У заяві зазначається прізвище, ім'я, по батькові, адреса проживання кандидатів в усиновлювачі, обліковий номер кандидатів у Департаменті, прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання (перебування) дитини, яку бажають усиновити, повна назва суду, в якому буде

слухатися справа про усиновлення, а також зазначається, що кандидати в усиновлювачі ознайомлені із станом здоров'я дитини та правовими наслідками усиновлення.

Заява кандидатів в усиновлювачі про надання згоди на усиновлення дитини та додані до неї документи розглядаються Департаментом протягом п'яти робочих днів. У разі потреби в уточненні відомостей, які містяться у поданих документах, або перевірці нововиявлених обставин строк розгляду заяви може бути продовжено, але не більш як на 20 робочих днів.

Письмову згоду на усиновлення дитини підписує та скріплює печаткою директор (заступник директора) Департаменту.

У разі відмови в наданні згоди на усиновлення дитини Департамент надає заявникам обґрунтовану відповідь у письмовій формі.

Кандидатам в усиновлювачі може бути відмовлено у наданні згоди на усиновлення дитини у разі, коли:

- стали відомі обставини, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем, або з'ясувалось, що у дитини є родичі, які висловили бажання її усиновити;
- кандидати в усиновлювачі отримали направлення для знайомства з двома і більше дітьми, які є братами і сестрами, але без поважних причин відмовилися від усиновлення будь-кого з них.

Для прийняття рішення про усиновлення кандидати в усиновлювачі звертаються із заявою про усиновлення дитини до суду за місцем проживання (перебування) дитини.

Усиновлення дітей проводиться на підставі рішення суду.

Права і обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів

Кандидати в усиновлювачі мають право:

- ознайомитися з особою справою, медичною картою дитини та отримати про дитину інформацію згідно з пунктами 57 і 67 цього Порядку;
- провести додаткове медичне обстеження дитини виключно у державному або комунальному закладі охорони здоров'я в присутності представника служби у справах дітей та дитячого або іншого закладу, в якому проживає (перебуває) дитина, чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікуна, піклувальника.

Кандидати в усиновлювачі зобов'язані виконувати:

- вимоги законодавства України з питань усиновлення;
- рекомендації фахівців (психолога, педагога, соціального працівника) під час встановлення контакту з дитиною.

Усиновлювачі зобов'язані:

- особисто забрати дитину із закладу чи сім'ї, в якій вона виховується, в присутності представника служби у справах дітей після пред'явлення копії рішення суду про усиновлення;
- протягом місяця після усиновлення дитини поставити її на консульський облік в консульській установі чи дипломатичному представництві України в країні свого проживання (для громадян України, які проживають за межами України, та іноземців);
- надавати можливість представникам служби у справах дітей за місцем свого проживання, консульської установи чи дипломатичного представництва України в країні свого проживання спілкуватися з дитиною та здійснювати нагляд за умовами її проживання і виховання;
- подавати консульській установі чи дипломатичному представництву України звіти про умови проживання та стан здоров'я дитини щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини та в подальшому до досягнення дитиною вісімнадцяти років один раз на три роки (для громадян України, які проживають за межами України, та іноземців);
- повідомляти про зміну місця проживання усиновленої дитини службу у справах дітей, консульську установу чи дипломатичне

представництво України, які здійснюють нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами

Для усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами, громадяни України та іноземці звертаються з відповідною заявою до консульської установи чи дипломатичного представництва України в країні проживання дитини.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України протягом 20 робочих днів після надходження заяви:

- перевіряє підстави для усиновлення дитини;
- готує висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами, здійснюється за умови надання дозволу Департаментом.

Діти – громадяни України, які проживають за її межами і можуть бути усиновлені, на облік не беруться.

Для отримання дозволу Департаменту на усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за її межами, консульська установа чи дипломатичне представництво України надсилає до Департаменту документи, зазначені у підпунктах 2, 3, 5–11 пункту 33 цього Порядку, висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини, а також засвідчені в установленому порядку документи, зазначені у пункті 5 цього Порядку.

Департамент на підставі отриманих документів протягом 20 робочих днів розглядає питання про надання дозволу на усиновлення дитини.

У разі позитивного вирішення питання Департамент оформляє дозвіл на усиновлення дитини, надсилає його разом з поданими документами відповідній консульській установі чи дипломатичному представництву України.

Про відмову у видачі дозволу на усиновлення дитини Департамент інформує відповідну консульську устанovu чи дипломатичне представництво України із зазначенням причин та повертає подані документи.

Рішення про усиновлення громадянами України дитини – громадянина України, яка проживає за її межами, приймається консульською установою чи дипломатичним представництвом України на підставі документів, зазначених у підпунктах 2, 3, 5–11 пункту 33, пунктах 84 і 85 цього Порядку, та дозволу Департаменту на усиновлення.

Інформація щодо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою чи дипломатичним представництвом України, записується в Книгу обліку рішень про усиновлення дітей, яка ведеться за формою згідно з додатком 10.

Документи, на підставі яких консульська установа чи дипломатичне представництво України прийняли рішення про усиновлення дитини, зберігаються у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України протягом 10 років, після чого передаються в архів відповідно до законодавства.

У разі усиновлення іноземцями дитини – громадянина України, яка проживає за її межами, консульська установа чи дипломатичне представництво України видає їм дозвіл Департаменту на усиновлення дитини та повертає документи, зазначені у підпунктах 2, 3, 5–11 пункту 33 цього Порядку, для подання до відповідних органів держави, на території якої проживає дитина.

Усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя

Усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя здійснюється без перебування дитини на обліку.

Усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя здійснюється за місцем проживання дитини.

Для усиновлення дитини те з подружжя, хто бажає її усиновити, звертається з відповідною заявою до служби у справах дітей за місцем проживання дитини.

До заяви додаються:

1. Копія паспорта або іншого документа, що засвідчує особу;
2. Копія свідоцтва про шлюб;
3. Висновок про стан здоров'я заявника;
4. Довідка про наявність чи відсутність судимості;
5. Копія свідоцтва про народження дитини;
6. Письмова згода батьків дитини на усиновлення, засвідчена нотаріально, або згода того з подружжя, дитину якого усиновлює інший з подружжя, та документ, який засвідчує відсутність другого з батьків дитини (копія свідоцтва про смерть або довідка про смерть, видана органом реєстрації актів цивільного стану, копія рішення суду про позбавлення батьківських прав, про визнання недієздатним або безвісно відсутнім, довідка з органу реєстрації актів цивільного стану щодо запису відомостей про батька дитини тощо).

Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після надходження заяви та документів складає акт обстеження житлово-побутових умов заявника, розглядає питання про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і готує проект відповідного висновку.

Висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини оформляється на бланку районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, підписується головою (заступником голови), скріплюється печаткою та видається заявнику під розписку.

Разом з висновком заявнику повертаються пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою та завірені підписом керівника (заступника керівника) служби у справах дітей документи, подані кандидатом в усиновлювачі.

Інформація про особу, яка бажає усиновити дитину свого чоловіка (дружини), до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі не заноситься.

Усиновлення дитини іншого з подружжя іноземцем або особою без громадянства, які перебувають у шлюбі з громадянами України та постійно проживають на території України, здійснюється відповідно до пункту 91 цього Порядку.

Для усиновлення дитини – громадянина України, яка проживає за її межами, те з подружжя, хто бажає її усиновити, звертається із заявою до консульської установи чи дипломатичного представництва України в країні проживання дитини.

До заяви додаються:

1. Копія паспорта або іншого документа, що засвідчує особу;
2. Копія документа про шлюб, зареєстрований в компетентних органах країни;
3. Висновок про стан здоров'я заявника;
4. Довідка про наявність чи відсутність судимості у заявника, видана компетентним органом країни проживання;
5. Висновок компетентного органу країни проживання, який підтверджує можливість заявника бути усиновлювачем. У висновку зазначаються адреса, житлово-побутові умови, біографічні дані заявника, стосунки в сім'ї, ставлення до усиновлення. Якщо висновок видано недержавним органом, до нього додається копія ліцензії на провадження таким органом діяльності, пов'язаної з усиновленням;
6. Копія свідоцтва про народження дитини;
7. Письмова згода батьків дитини на усиновлення, засвідчена нотаріально, або згода того з подружжя, дитину якого усиновлює інший з подружжя, та документ, який засвідчує відсутність другого з батьків дитини (копія свідоцтва про смерть або довідка про смерть, видана органом реєстрації актів цивільного стану, копія рішення суду про позбавлення батьківських прав, про визнання неієздатним або безвісно відсутнім, довідка з органу реєстрації

актів цивільного стану щодо запису відомостей про батька дитини тощо).

Консульська установа чи дипломатичне представництво України протягом 20 робочих днів після надходження заяви та документів, зазначених у пункті 93 цього Порядку, розглядає питання про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і приймає рішення про усиновлення дитини, якщо усиновлювач – громадянин України.

У разі, коли усиновлення здійснюється у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, консульська установа чи дипломатична установа України готує висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і видає його заявнику для подання до відповідного органу.

Після проведення усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя дані про усиновлену дитину вносяться службою у справах дітей до Книги обліку дітей, усиновлених вітчимом або мачухою, яка ведеться за формою згідно з додатком 1¹, а консульською установою чи дипломатичним представництвом України – до Книги обліку рішень про усиновлення дітей.

Документи щодо усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя зберігаються службою у справах дітей протягом 10 років, після чого передаються в державний архів.

Документи, на підставі яких консульська установа чи дипломатичне представництво України прийняли рішення про усиновлення дитини, зберігаються відповідною консульською установою чи дипломатичним представництвом України протягом 10 років, після чого передаються в архів МЗС.

Здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей

Суд, який прийняв рішення про усиновлення дитини, видає службі у справах дітей засвідчене в установленому порядку рішення про усиновлення дитини. У разі усиновлення дитини громадянином України рішення видається у трьох примірниках, іноземцями або громадянами України, які проживають за межами України, – у чотирьох примірниках.

Служба у справах дітей протягом п'яти днів після набрання чинності рішенням суду про усиновлення дитини надсилає засвідчену в установленому порядку копію такого рішення:

- до служби у справах дітей за місцем обліку кандидатів в усиновлювачі – для здійснення нагляду за умовами проживання і виховання усиновленої дитини;
- до служби у справах дітей, де дитина перебуває на місцевому обліку, – для зняття дитини з місцевого обліку;
- до Департаменту у разі усиновлення громадянами України, які проживають за її межами, або іноземцями (рішення надсилається у двох примірниках) – для зняття з обліку дитини, кандидатів в усиновлювачі та подання рішення суду до МЗС. Рішення про усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя до Департаменту не надсилається.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України в разі усиновлення дитини – громадянина України, яка проживає за межами України, протягом 20 робочих днів від дня набрання чинності рішенням про усиновлення надсилає до МЗС засвідчену в установленому порядку копію рішення для подання Департаменту. Рішення про усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя до Департаменту не надсилається.

Служба у справах дітей за місцем взяття дитини на місцевий облік протягом п'яти робочих днів після надходження рішення суду про усиновлення дитини знімає дитину з обліку, про що заносяться відомості до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені, та до Єдиного банку даних.

Повідомлення про усиновлення дитини надсилається до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим,

служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації та Департаменту для зняття дитини відповідно з регіонального та централізованого обліку.

На підставі повідомлення служби у справах дітей про усиновлення дитини, рішення суду, консульської установи чи дипломатичного представництва України про усиновлення дитини Департамент:

- знімає дитину з централізованого обліку, про що заносяться відомості до Книги обліку дітей, які можуть бути усиновлені;
- знімає іноземців та громадян України, які проживають за її межами, з обліку кандидатів в усиновлювачі, про що заносяться відомості до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі та до Єдиного банку даних.

Департамент веде електронний реєстр дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за її межами, іноземцями та особами без громадянства, за формою, що затверджується Департаментом.

Нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів до досягнення дітьми вісімнадцяти років.

Облік усиновлених дітей, які проживають за межами України, та нагляд за дотриманням їх прав здійснюють консульські установи та дипломатичні представництва України за дорученням МЗС до досягнення дітьми вісімнадцяти років.

У разі усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини не проводиться.

Служба у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання, а в подальшому – один раз на три роки до досягнення дитиною вісімнадцяти років.

Перевірка проводиться із збереженням таємниці усиновлення. За результатами перевірки складається звіт, в якому зазначаються відомості про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, стосунки

в родині. Форма звіту про умови проживання та виховання усиновленої дитини, вимоги до його складення встановлюються Департаментом.

Звіти зберігаються службою у справах дітей за місцем проживання усиновлювачів протягом трьох років після досягнення дитиною вісімнадцяти років, після чого знищуються із складенням відповідного акта.

Відомості про усиновлену дитину та інформація про результати нагляду за умовами її проживання і виховання заносяться до Книги обліку усиновлених дітей, за умовами проживання і виховання яких здійснюється нагляд, яка ведеться за формою згідно з додатком 12.

У разі виявлення фактів порушення прав дитини служба у справах дітей протягом місяця вживає заходів щодо їх усунення.

Якщо протягом місяця не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, районна, районна у містах Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за клопотанням служби у справах дітей звертається до суду з позовом про скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним або позбавлення усиновлювачів батьківських прав.

Про зміну місця проживання усиновлювачів та дитини служба у справах дітей протягом місяця письмово повідомляє службу у справах дітей за місцем її нового проживання для організації нагляду за умовами проживання і виховання дитини. До повідомлення додається копія рішення суду про усиновлення дитини, копії звітів про результати перевірок умов проживання усиновленої дитини.

Для забезпечення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, які проживають за межами України, Департамент протягом місяця від дня надходження рішення суду про усиновлення дитини надсилає до МЗС:

- копію рішення суду про усиновлення дитини;
- письмове зобов'язання кандидатів в усиновлювачі.

На підставі рішень суду, рішень консульських установ чи дипломатичних представництв України про усиновлення дитини МЗС реєструє усиновлених дітей, які проживають за межами України. Форма реєстру затверджується МЗС.

МЗС у місячний строк після надходження документів від Департаменту надсилає до відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України доручення щодо взяття дитини на консульський облік та здійснення нагляду за дотриманням її прав.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини на підставі доручення МЗС та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо захисту прав дітей.

Під час взяття на консульський облік усиновленої дитини відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України надають усиновлювачам зразок звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини, який подається усиновлювачами, і графік подання звітів усиновлювачами до досягнення дитиною вісімнадцяти років.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України аналізує звіти усиновлювачів про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини і щороку до 1 лютого надсилає МЗС інформацію про здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, які проживають за межами України, за формою згідно з додатком 13. МЗС узагальнює подану інформацію та до 1 березня поточного року передає її до Департаменту.

Звіти усиновлювачів про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини зберігаються у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України протягом трьох років після досягнення дитиною вісімнадцяти років, після чого знищуються із складенням відповідного акта.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України, яким стало відомо про факт порушення прав усиновленої дитини, вживають заходів до захисту її прав.

У разі, коли не вдається усунути причини, що призводять до порушення прав дитини, консульська установа чи дипломатичне представництво України за місцем проживання усиновленої дитини в межах своїх повноважень сприяє вирішенню питання про скасування усиновлення або визнання його недійсним.

Після скасування усиновлення або визнання його недійсним відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України сприяє поверненню дитини в Україну.

Подальше влаштування такої дитини здійснює служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування³.

---

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» / «Урядовий кур'єр», № 209 від 7 листопада 2008 року.

Висновки та рекомендації:

1. Справи, пов'язані з торгівлею людьми необхідно розглядати в закритому судовому процесі.
2. Згода жертви на заплановану експлуатацію не декриміналізує діяння обвинуваченого (підсуддного).
3. Якщо потерпілим у справах, пов'язаних з торгівлею людьми, виступають малолітні (до 14 років), неповнолітні (до 18 років), обман, шантаж, уразливий стан доводити не потрібно.
4. Якщо є потреба допитати законного представника потерпілого неповнолітнього про обставини справи у якості свідка, то доцільно змінити його процесуальний статус на свідка, а законним представником призначити іншу особу.
5. З метою всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи допит потерпілого необхідно проводити поза візуальним контактом з підсудним з використанням процесуальних можливостей (видалення підсудного з зали судового засідання, за письмовими показаннями потерпілого тощо).
6. З метою визначення розміру моральної шкоди, завданої злочинном, необхідно призначати судово-психологічну експертизу з постановкою питання, чи є обставина, що досліджується, психотравмуючою для особи.
7. Дотримуватися етичних вимог під час ведення судового процесу (знямати питання, що не відповідають вимогам моральності).

АХТЫРСКАЯ Н.Н., ЮДЕНКО Т.Н., ЛАВРОВСКАЯ И.Б.

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАИНЕ:

*ПРИЧИНЫ, ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ БОРЬБЫ,
ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ*

КИЕВ 2009

PURL: <http://www.legal-tools.org/doc/3d7ad6/>

АХТЫРСКАЯ Н. Н., ЮДЕНКО Т. Н., ЛАВРОВСКАЯ И. Б.

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАИНЕ:

ПРИЧИНЫ, ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ БОРЬБЫ, ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ
РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

КИЕВ - 2009

Авторский коллектив:

Ахтырская Наталья Николаевна, к.ю.н., доцент, заведующая кафедрой уголовного судопроизводства, первый проректор – проректор по учебной и научной работе Академии судей Украины

Юденко Тамара Николаевна, судья палаты по уголовным делам Апелляционного суда г. Киева

Лавровская Ирина Борисовна, старший консультант управления анализа и обобщения судебной практики Верховного Суда Украины

Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе

Опубликовано Координатором проектов ОБСЕ в Украине

ул. Стрелецкая, 16

Киев, 01034, Украина

www.osce.org/ukraine

© ОБСЕ 2009

Все права защищены. Содержание этой публикации может бесплатно копироваться и использоваться для просветительских и других некоммерческих целей при условии ссылки на источник информации.

Дизайн: Н. Данилов, Р. Дробот, В. Петрунин

Напечатано в Украине: Издательство ООО «Компания Ваитэ»

ОБСЕ, институты ОБСЕ и Координатор проектов ОБСЕ в Украине не несут ответственности за содержание и взгляды, высказанные экспертами или организациями в этом материале.

СОДЕРЖАНИЕ

• Введение.....	9
• Криминологическая характеристика торговли людьми.....	12
• Правовая политика государства в сфере противодействия торговле людьми.....	20
• Причины торговли людьми и государственные меры по их устранению.....	33
• Уголовно-правовые меры борьбы с торговлей людьми.....	48
• Торговля людьми через призму судебной практики.....	58
• Защита участников уголовного судопроизводства.....	88
• Компенсация материального и морального вреда (справедливая сатисфакция).....	92
• Процессуальные вопросы применения законодательства при рассмотрении уголовных дел, связанных с торговлей людьми	104
• Наказание, назначаемое судами за совершение преступления, предусмотренного статьей 149 Уголовного кодекса Украины	106
• Судебно-психологическая экспертиза и использование ее результатов в уголовном судопроизводстве.....	116
• Усовершенствование паспортной системы как мера предупреждения торговли людьми.....	120
• Допрос потерпевших от торговли людьми.....	126
• Этические принципы судопроизводства по делам, связанным с торговлей людьми.....	130
• Конфиденциальность на стадии судебного рассмотрения дела.....	132
• Расширение прав потерпевших.....	139
• Создание специального фонда компенсации жертвам торговли людьми.....	145
• Роль прокуратуры в контроле за соблюдением прав потерпевших от торговли людьми.....	147

Академия судей Украины, выполняя возложенные на нее Законом «О судостойстве Украины» задачи повышения квалификации судей, методического обеспечения правосудия, проводит научные исследования проблем практического применения действующего законодательства. Одной из таких проблем является торговля людьми.

Государственной программой противодействия торговли людьми на период до 2010 года, утвержденной постановлением Кабинета Министров Украины №410 от 07.03.2007 г., предусмотрено систематическое проведение занятий, направленных на повышение осведомленности государственных служащих, сотрудников правоохранительных органов и судей в сфере действующего законодательства.

С этой целью Академия судей Украины в сотрудничестве с Координатором проектов ОБСЕ в Украине, начиная с 2006 года осуществила подготовку двух групп судей из разных регионов страны в качестве консультантов по особенностям рассмотрения уголовных дел, связанных с торговлей людьми. В семи ее региональных отделениях (Харьков, Донецк, Днепропетровск, Севастополь, Одесса, Черновцы, Львов) ежегодно проводятся также специализированные семинары, на которых обсуждаются вопросы практического применения действующего уголовного и уголовно-процессуального законодательства при рассмотрении дел указанной категории. В учебные программы повышения квалификации судей включены спецкурсы по судебной практике применения статьи 149 Уголовного Кодекса Украины.

А. Ф. Кони справедливо отмечал, что центром тяжести организации уголовного правосудия должен быть признан судья с теми неизбежными условиями, в которые его ставит разумное законодательство, и с теми типическими чертами, которыми его вооружает общественное правовое сознание и нравственное чувство.

Дальнейшее проведение исследований судебной практики и внедрение ее в учебный процесс Академии судей Украины будет способствовать преодолению этого кощунственного преступления против человечества.

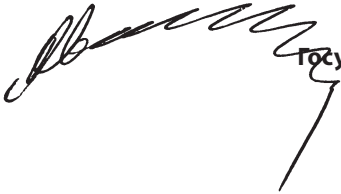
**Ректор Академии судей Украины,
Заслуженный юрист Украины И.А. Войтюк**

По мнению классиков правовой мысли, изучение судопроизводства с точки зрения судебной деятельности должно подразделяться на изучение:

- а) необходимых свойств этой деятельности, выражающейся главным образом в постановлении приговора, который содержит вывод о виновности на основании внутреннего убеждения судьи, толкование закона в приложении к данному случаю и определение меры наказания;
- б) необходимых условий этой деятельности;
- в) поведения судьи в отношении лиц, с которыми он соприкасается в результате своей деятельности.¹ Именно этим вопросам посвящено предлагаемое исследование. Торговля людьми является сложным для квалификации преступлением, имеющим различные формы и виды, обусловленные транснациональными характеристиками.

Познание причин (экономических, социальных), сущности этого преступления, его динамики, модификации с целью маскировки преступного деяния позволяет формировать внутреннее убеждение, являющееся основой вынесения справедливого приговора.

**Заместитель Председателя
Государственной судебной администрации Украины,
кандидат экономических наук, доцент,
Заслуженный экономист Украины А. Н. Лошихин**

¹ Кони А. Ф. Избранные произведения. Том первый. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 29.

ВВЕДЕНИЕ

Указом Президента Украины № 361/2006 от 10 мая 2006 года была утверждена Концепция усовершенствования правосудия для утверждения справедливого суда в Украине в соответствии с европейскими стандартами, в которой определено, что одной из задач судебной реформы является повышение профессиональной подготовки судейского корпуса, обеспечение доступного и справедливого правосудия, прозрачности в деятельности судов.

Торговля людьми – одна из архисерьезных проблем. Расследование и судебное рассмотрение уголовных дел, связанных с торговлей людьми, является крайне сложным, что обусловлено проблемами, возникающими в процессе сбора доказательств на стадии досудебного следствия и их оценки в суде.

Действие организованных преступных групп, высокий уровень конспирации, психологическое воздействие и физическое насилие, оказываемые на потерпевших, информационная обработка потенциальных жертв при вербовке для трудоустройства за границей, обширная сеть брачных агентств с сомнительными целями, заманчивая реклама блестящей легкой жизни в иной стране – это далеко не полный перечень элементов преступной мировой индустрии, угрожающей национальной безопасности каждого без исключения государства, имя которой – «торговля людьми».

По данным Государственной судебной администрации Украины, в 2004 году судами Украины было рассмотрено 67 уголовных дел по статье 149 Уголовного кодекса Украины «Торговля людьми», в 2005 – 109. В 2006 году судами Украины рассмотрено 75 уголовных дел с постановлением приговоров, по которым осуждено всего 111 лиц, 27 из которых совершили преступление в составе организованной группы или преступной организации, в отношении четырех лиц постановлены оправдательные приговоры, в отношении 12 лиц дела закрыты, в отношении 20 лиц дела направлены на дополнительное расследование.

В 2007 году в судах Украины находились уголовные дела по статье 149 УК Украины в отношении 247 лиц, в том числе за совершение преступления в составе организованной группы или преступной организации – в отношении 54 лиц.

Судами рассмотрено 95 уголовных дел указанной категории, в том числе с постановлением приговора – 83 дела, с закрытием производства по делу – 1, с возвратом на дополнительное расследование – 6 дел, с направлением по подсудности – 5.

В 2007 году по статье 149 УК Украины осуждено 128 лиц, в том числе в составе организованной преступной группы или преступной организации – 26, оправдано – 1, в отношении 2 лиц дела закрыты; в отношении 12 лиц – направлены на дополнительное расследование, в отношении 11 лиц – направлены по подсудности.

В 2008 году осуждено 57 лиц, в том числе по части 1 статьи 149 УК Украины – 3, по части 2 – 38, по части 3 – 16. Анализ указанных статистических данных уже дает основания к тому, чтобы задаться вопросом: а соответствует ли количество осужденных лиц масштабам явления, угрожающего национальной безопасности? Достаточно ли методы борьбы урегулированы на законодательном уровне? Адекватно ли наказание за указанные в диспозициях статей деяния, связанные с торговлей людьми?

Подобные вопросы ставятся юристами, психологами, социологами, гражданами каждой страны, подвергшейся опасности. Однако каждая страна имеет свои особенности: историю, культурные традиции, менталитет, свое законодательство, что обуславливает особенность ответов на эти вопросы. Но общечеловеческая угроза со стороны торговли людьми вызвала необходимость принятия целого комплекса единых правовых и принципиальных подходов в сфере предупреждения, профилактики и борьбы с торговлей людьми.

Украину не миновало данное преступное явление, что обусловлено географическим положением (транзит), экономическими проблемами в стране (выезд граждан), потребностью в дешевой рабочей силе (Украина стала страной назначения); падение моральных устоев повлекло за собой расцвет секс-индустрии и порнографии.

Средства массовой информации пестрят сообщениями подобного характера: «Сотрудниками СБУ был выявлен факт продажи молодых девушек, находившихся в сложном материальном положении, в сексуальное рабство в Турцию за 2400 долларов США», «В Херсоне женщина пыталась продать сына за 20 тысяч долларов». И даже информированность населения не срабатывает в должной степени как превентивная мера.

Что такое торговля людьми и какие особенности она приобрела в Украине? Как государство противодействует этому преступлению? Какие проблемы возникают при рассмотрении уголовных дел, связанных с торговлей людьми? На это стоит взглянуть через призму судебной практики.

Анатолий Федорович Кони метко заметил: «Судья, смотрящий на себя не как на механического применителя отвлеченных формул закона, невольно обращает взоры на жизненные условия, благодаря которым слабость вырастает в порок, нравственная шаткость переходит в преступление, бедность обращается в нищету и легкомыслие вырождается в разврат... Холодные лучи бесстрастного закона преломляются в сознании и совести судьи, как в призме, и, падая на роковую обстановку, в которой совершено преступление, теряют свое однообразие и прямолинейность, вызывая к жизни краски, изложенные действительностью, очень часто жестокою и почти всегда печальною. Для того чтобы закалить стальное копье

закона, чтобы не дать ему сломаться, нужна настойчивая и справедливая деятельность судебной власти».²

Именно поэтому мы предприняли попытку рассмотреть проблемы преодоления торговли людьми в Украине сквозь призму судебной практики.

---

2 Кони А. Ф. Избранные произведения. Том 1. Статьи и заметки. Судебные речи. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1959. – С. 194–195.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

П. Сергеич замечал, что не следует преувеличивать значение характеристики, хотя бы и самой верной.³ Это выражение, действительно, точно отражает то обстоятельство, что явления изменчивы, а значит, изменчивы и их характеристики. Однако давая их, а со временем сравнивая, мы познаем само явление, его трансформацию, саму жизнь.

Торговлей людьми чаще занимаются мужчины (62%), реже – женщины (38%).

Образование преступников-мужчин: 8% – незаконченное среднее образование, 44% – среднее образование; 20% – среднее специальное образование; 16% – незаконченное высшее образование; 11% имеют высшее образование.

Семейное положение: 35% мужчин не женаты; 57% – женаты; 2% состоят в гражданском браке; 6% разведены. Имеют детей почти 60% мужчин (своих или детей сожительниц).

Возраст преступников: 30% – до 30 лет; 39% – от 30 до 40 лет; 19% – в пределах 40–50 лет; 12% – старше 50 лет. Торговля людьми «молодеет»: до 2007 года преступниками выступали лица не моложе 20 лет, сейчас самым молодым лицом, вербовавшим школьников для выезда в г. Москву для занятия проституцией, является 17-летний гражданин Украины (он поставлял товар для своей сестры, организовавшей свой порнобизнес в РФ, получая по 150 долларов США за каждую). Самому старшему 68 лет.

Вид занятия преступников: 70% не работают, остальные – водители, менеджеры, разнорабочие, приемщики пунктов вторичного сырья, охранники детских садов, учителя средних школ, частные предприниматели, директора частных предприятий, официанты, завхозы.

В 2008 году процент неработающих осужденных возрос.

12% мужчин, осужденных за торговлю людьми, ранее имели судимость, преимущественно за корыстные преступления.

Возраст женщин, осужденных за торговлю людьми в Украине, следующий: 30% – до 30 лет, 22% – от 30 до 40 лет, 22% – от 40 до 50 лет, 18% – старше 50 лет. Образование: 63% имеют среднее образование, 20% – высшее образование, 6% – незаконченное высшее образование, 5% – незаконченное среднее образование, 3% – начальное образование.

Вид занятий: по анализу уголовных дел 2004–2006 годов оказалось, что около 85% – неработающие, остальные: официантки, сетевые реализаторы косметики,

3 Сергеич П. Искусство речи на суде. – М.: Государственное издание юридической литературы, 1960. – С. 127.

реализаторы на рынках, рабочие (фацетчица – работница, занимающаяся обработкой стекла), 7% – пенсионеры.

Судебная практика 2008 года показала, что среди осужденных женщин стало появляться больше лиц из сферы интеллектуальной работы, в частности, переводчицы. Лицам этой категории удастся совершать преступления в отношении большего количества потерпевших, поскольку они внушают доверие, вселяют уверенность в надежности предложения. По этому поводу Теодор Рузвельт замечал, что вор, не получивший начального образования, может украсть что-нибудь из товарного вагона; но если он окончил университет, он способен украсть целую железную дорогу.⁴

Большинство женщин, осужденных за торговлю людьми, имеет детей (одного и более).

2% женщин имели судимость, преимущественно за корыстные преступления.

Беспокоит тот факт, что женщины чаще принимают участие в организованных преступных группах, специализирующихся на торговле людьми.

Около 60% женщин, занимающихся торговлей людьми, ранее сами находились в сексуальном рабстве.

Так, Ш. рассказала своим знакомым, что она неоднократно, будучи принужденной со стороны преступников, выезжала на работу в Москву и занималась проституцией. Она сообщила, что у нее преступники забрали паспорт, пообещав его вернуть, если она подыщет им взамен себя других девушек для выезда в Российскую Федерацию. Именно поэтому она вынуждена была знакомиться в барах с потенциальными жертвами, привозила их на кастинг супружеской паре преступников, которые их оценивали, отбирали и переправляли в Россию.

Осужденная Х. инструктировала потерпевших по поводу расценок в Объединенных Арабских Эмиратах на некоторые интимные услуги, называя при этом конкретные суммы возможного заработка. Для убедительности она не скрывала, что сама шесть лет работала проституткой в ОАЭ (разговор записан на диктофон).

В приговоре в отношении Ф., осужденной за торговлю людьми в составе международной организованной преступной группы, также отмечается, что Ф. длительное время сама занималась проституцией, не устроившись на работу, организовала структуру «Досуг» с целью получения дохода от сексуальной эксплуатации девушек на территории Украины, стран Западной Европы и Российской Федерации.

В другом случае хозяева публичного дома в Объединенных Арабских Эмиратах заявили потерпевшей, что если она хочет вернуться домой в Украину, то должна

4 Антология мудрости. Составитель В. Ю. Шойхер. – М.: Вече, 2007. – С. 384.

взамен отправить трех-четыре украинские девушки. На это предложение потерпевшая согласилась.

В 2008 году показатели предыдущих лет несколько изменились; среди 57 осужденных 4 – граждане других государств (3 – по части 2, 1 – по части 3); 36 женщин (по части 1 – 3, по части 2 – 26, по части 3 – 7), что составляет 63%.

В составе группы совершили преступления 35 лиц (по части 1 – 2, по части 2 – 27, по части 3 – 6); в составе организованной группы – 8 (по части 3 статьи 149 УК Украины).

По части 2 статьи 149 УК Украины 1 лицо совершило преступление в состоянии алкогольного опьянения.

Возраст осужденных: от 18 до 25 лет – 15 человек (12 – по части 2 статьи 149, 3 – по части 3 статьи 149), от 25 до 30 лет – 15 (1 – по части 1, 8 – по части 2, 6 – по части 3), от 30 до 50 лет – 24 (1 – по части 1, 16 – по части 2, 7 – по части 3), от 50 до 65 – 3 (1 – по части 1, 2 – по части 2).

Среди осужденных один военнослужащий, 3 – частные предприниматели, 1 – учащийся школы, 2 – студенты высших учебных заведений, 1 – пенсионер-инвалид, 2 – безработные (часть 2 статьи 149), трудоспособные, которые не учились и не работали на момент совершения преступления, – 40 человек (3 – по части 1, 24 – по части 2, 13 – по части 3).

В совершении преступления принимали участие также 5 лиц, не достигших возраста уголовной ответственности (16 лет).

Образование осужденных: полное высшее – 5 лиц (3 – по части 2, 2 – по части 3); 2 – неполное высшее; профессионально-техническое – 15 (2 – по части 1, 10 – по части 2, 3 – по части 3); полное среднее образование – 25 (1 – по части 1, 17 – по части 2, 7 – по части 3); неполное среднее – 10 (по части 2 – 8, по части 3 – 2).

Шесть осужденных ранее были судимы, но судимость погашена или снята, 5 осужденных имели не снятую и не погашенную судимость, 1 имеет судимость за преступление против жизни и здоровья, 1 – против собственности, 2 – за преступления, связанные с наркотиками.

Трое осужденных имели не снятую и не погашенную судимость, из них освобождены от отбывания наказания условно-досрочно двое, один – в связи с амнистией, двое совершили преступление в период испытательного срока.

Способы подготовки к преступлению: создание фирм, занимающихся трудоустройством за границей, матримониальных бюро, туристических фирм, которые занимаются переправкой лиц за границу на основании легальной визы, а затем передают жертв третьим лицам с целью эксплуатации; размещение объявлений в средствах массовой информации о возможном достойном трудоустройстве за границей (автосервис, строительство, деревообработка, рыбный промысел,

сельскохозяйственная работа для женщин); объявления о счастливых браках с иностранцами; объявления о поиске спутницы для отдыха в экзотической стране; создание сети по подбору кандидатур для отправки за границу или создание организованных преступных групп с четким распределением ролей; создание финансового резерва для обеспечения потенциальных жертв торговли людьми иностранными паспортами, приобретения одежды, пищи, оперативной транспортировки в страну назначения, аренды квартир для транзитных жертв.

Так, по показаниям потерпевших, группу девушек из России, Молдовы и Казахстана удерживали в одной из квартир г. Киева в ожидании отправки их в Израиль; преступники обеспечивали их питанием, предметами гигиены, карманными деньгами.

Распространенным способом подготовки к совершению преступления или вербовки является публикация в средствах массовой информации статей о потребности в рабочей силе. Например, «Италия страдает от нехватки рабочей силы! Преимущество предоставляется женщинам-славянкам». Стоит заметить, что в Италии, по иным источникам, высокий уровень безработицы.

В средствах массовой информации была опубликована информация о том, что посольство одной из стран вынуждено было разместить официальное объявление о том, что их страна не объявляла набора для трудоустройства, а распространенная информация является ни чем иным, как способом нелегальной отправки женщин с целью их дальнейшей продажи.

Так, К. с целью подбора девушек для занятия проституцией и организации в дальнейшем их отправки в Москву зарегистрировалась как субъект предпринимательской деятельности и арендовала квартиру в центре г. Харькова, где разместила офис брачного агентства. В рекламных газетах появились объявления: «Быстро, качественно и, главное, конфиденциально служба знакомств подберет Вам варианты общения, о которых Вы могли пока только думать. Семейные пары, девушки. Вечера и клубы знакомств», «Состоявшийся в жизни обеспеченный мужчина познакомится с очаровательной девушкой для серьезных отношений с перспективой переезда».

Для большей убедительности того, что в действиях лиц, предлагающих трудоустройство за границей, нет обмана, преступные группы создаются семейными парами. Так, С. вместе со своей женой и иными лицами создали организованную преступную группу с распределением ролей, обеспечивая направление для оказания сексуальных услуг в г. Москве лиц женского и мужского пола, в том числе и несовершеннолетних, для оказания сексуальных услуг г. Москве. Так, потерпевший Т. сообщил, что С. предложил ему работать реализатором на рынке г. Москвы, заработная плата будет составлять 400–500 долларов США, на что последний согласился. При этом С. познакомил потерпевшего Т. со своей женой, которая также убеждала Т. в том, что он будет в полной безопасности, так

как работу ему обеспечит, якобы, ее родной брат. Это убедило Т. Однако после прибытия в Москву у него отобрали паспорт; лицо, которое должно было обеспечить проживание и трудоустройство («брат»), разъяснил прибывшему Т., что он будет заниматься оказанием сексуальных услуг гомосексуалистам. «Он испытывал нравственные страдания от занятия проституцией и хотел уехать в Харьков, но не мог в связи с отсутствием денег и паспорта. Он вынужден был заниматься проституцией примерно две недели, после чего сутенер забрал его к себе домой, где примерно две-три недели потерпевший оказывал сексуальные услуги ему. Когда накопилась необходимая сумма денег, он пытался бежать домой. В Харькове его встретил С., стал угрожать за то, что он сбежал из Москвы, избил его и при этом предупредил, чтобы он никому не рассказывал о случившемся, в противном случае последует физическая расправа» (из приговора).

Под психическим и физическим воздействием преступников Т. был вновь отправлен в Российскую Федерацию, где «каждый день его вывозили на Садовое Кольцо, Ленинский проспект, «Химки» и передавали за плату клиентам для занятия проституцией». Потерпевший повторно бежал (официально он не мог пересечь границу без паспорта). В Харькове его встретили преступники и предупредили, что будут его постоянно преследовать и в случае, если он обратится в правоохранительные органы или если будет отговаривать знакомых от поездки в Москву на работу, физически с ним расправятся.

Способы совершения преступлений: продажа живого товара осуществляется либо открыто, когда жертва знает или же осознает, что она приобретает статус «товара», но соглашается, поскольку находится в уязвимом положении (тяжелое стечение обстоятельств, потребность в денежных средствах на лечение близкого человека, выплата кредита по квартире, бесперспективность трудоустройства, даже при наличии образования и специальности, неприемлемые отношения в семье с родителями или супругом). Это сопровождается подробным инструктажем, касающимся анкетных данных (часто преступники требуют, чтобы жертва знала наизусть вымышленные анкетные данные, по которым она перемещается через границу и которые указаны в ее паспорте, легенду – она является сестрой, родственницей, женой). Потерпевшей разъясняют условия проживания, условия эксплуатации, пропорцию распределения полученного дохода (определяется процент), систему применяемых санкций (за ненадлежащее поведение или за отказ от оказания сексуальных услуг, за употребление алкоголя, за беременность и т. д.), указывается сумма долга, которую потерпевшая обязана вернуть (находясь уже в финансовой зависимости при невозможности самостоятельно оплатить получение заграничного паспорта, переезд, приобрести одежду).

Преступление может совершаться и скрытым способом, завуалированным, то есть, когда жертва не знает, с какой истинной целью ее отправляют за границу. Этот способ применяется чаще к несовершеннолетним, которых могут отправлять за границу для оздоровления, на гастроли, спортивные сборы, с целью реализации культурной программы. Так, в г. Москву отправляли девочек 12–14 лет якобы для посещения цирка на Цветном бульваре (дети были из сложных в социальном плане семей), а в действительности – для оказания секс-услуг (клиент занимался дефлорацией малолетних).

Брачные агентства, пользуясь доверием женщин, вывозят их якобы для знакомства с потенциальным женихом. Иногда это осуществляется путем обмана, введения в заблуждение относительно влюбленности в женщину иностранного поставщика товара. Так, двое иностранцев, находясь на оздоровлении в одном из санаториев в Западной Украине, предложили двум медицинским сестрам санатория (браки женщин были расторгнуты, на их иждивении находились малолетние дети) стать их женами, пообещав надлежащее материальное обеспечение им и их детям. В действительности после пересечения границы их направили на невольничий рынок между Сербией и Черногорией для продажи.

Иногда, выбрав жертву, пользуясь симпатией женщины, преступник предлагает ей отдых в экзотической стране. Приобретая билеты, например, в Объединенные Арабские Эмираты, перед прохождением таможенного контроля инсценирует неотложные дела, о которых узнает из разговора по мобильному телефону, искусно выражает обеспокоенность какой-либо проблемой и при этом объясняет, что ситуация изменилась, и его «подруга» должна лететь в страну назначения одна, а он присоединится позже. Женщину в аэропорту страны назначения встречает лицо (по предварительному сговору), которое имеет возможность далее распорядиться ее судьбой.

Эксплуатация может быть трудовая, сексуальная (эксплуатация проституции третьими лицами), принудительная беременность, трансплантация органов, нищенствование. Так, из показаний потерпевшей известно, что она была обманута женщиной, обещавшей трудоустройство в г. Кишиневе (Молдова), в действительности же ее продали мужчине, который перепродал ее другой женщине, принуждавшей жертву заниматься попрошайничеством, сбором денег для какого-то храма в г. Саранске в Российской Федерации (приговор Арцызского районного суда Одесской области).

По результатам исследования 2004–2006 года, потерпевшими от торговли людьми были как женщины (95%), так и мужчины (5%). Большинство «белых рабынь» – в возрасте до 28 лет. Предыдущий вид деятельности: школьницы, студентки,

безработные, разнорабочие (например, автозаправщица АЗС). 38% – несовершеннолетние.

По данным Государственной судебной администрации Украины, в 2008 году в качестве потерпевших от преступлений, предусмотренных статьей 149 Уголовного кодекса Украины, в судах приняли участие 115 человек, из них 15 мужчин и 100 женщин, что свидетельствует об увеличении процента мужчин среди потерпевших от торговли людьми (соотношение составляет 13% и 87%). Возраст потерпевших составил: 17 лиц, не достигших 18 лет, 98 лиц – старше 18.

Связь преступников с потерпевшими: мужчины предлагают хорошие условия труда, замужество, подчеркивая, что с такими внешними данными женщина не должна заниматься тяжелым физическим трудом, а за границей она может хорошо зарабатывать с помощью консумации. Приглашают в кафе, делают фотографии, якобы на память, а фактически с целью переправки этих фото потенциальным покупателям.

Женщины, пользуясь доверием знакомых, предлагают хороший заработок за границей, ссылаясь на свой собственный опыт и связи. Женщины, освободившиеся из рабства, или даже те, которые были осуждены в другой стране за проституцию и депортированы, создают свою сеть поставки живого товара своим же сутенерам. Это может происходить как осознанно, с целью заработка (от 50 долларов до 10 тысяч гривень за девушку), так и принудительно, когда женщину отпускают на родину при наличии так называемого долга в несколько тысяч долларов, который она обязана отработать, поставляя новый товар, поскольку за отказ сотрудничать ей угрожает разглашение информации о ее действительных занятиях за границей (не парикмахер, как она сообщает родственникам) либо физическая расправа над ней или близкими людьми.

В судебной практике имел место случай, когда с целью выкупа (скорейшего возврата так называемого долга) из неволи своей дочери, которая находилась в Турции, мать поставляла «живой товар» ее хозяевам. По «WesternUnion» она получала деньги на текущие расходы и по телефону сообщала о времени прибытия женщин в Турцию.

Преступники умело вербуют бывших знакомых по учебе, не устроившихся на работу, бывших сотрудников (например, для реализации ковров в Республике Молдова, для торговли на рынках Москвы).

Вступил в законную силу приговор в отношении девушки, которая пригласила свою школьную подругу на вымышленную свадьбу в Республике Молдова, в действительности преследуя иную цель. Преступница была вхожа в семью потерпевшей, поэтому у родителей не возникло подозрений в отношении поездки из Украины (Одесская область). Однако через две недели потерпевшая вернулась домой

и сообщила родителям, что ее принудительно отвезли в Кишинев, где пытались продать сутенеру, но она сбежала.

Модельные агентства также иногда занимаются подбором кандидатур для продажи. Так, владелица одной из таких фирм предложила своим воспитанницам посетить Объединенные Арабские Эмираты с целью оздоровления и оказания услуг в качестве официанток на празднике, устраиваемом шейхом. К тому же было сказано, что благодаря раскрепощенному поведению они смогут устроить свою личную жизнь с богатыми гостями шейха. Девушки, вернувшиеся с «оздоровления», под страхом наказания не имели права рассказывать о действительном назначении их визита в богатую азиатскую страну, а наоборот, убеждали своих сверстниц в пользе такой поездки, интриговали их рассказами и якобы полученными гонорами.

Последствия торговли людьми

Физические травмы (сотрясение мозга, глухота), психологическая травма, дискредитация общечеловеческих ценностей, подрыв физического здоровья (женщины не могут иметь детей, в результате принудительного приема антибиотиков снижаются защитные свойства организма, длительное неконтролируемое применение гормональных противозачаточных средств вызывает тяжелые расстройства функционирования организма), СПИД, недоверие к людям. С целью преодоления психологического стресса потерпевшие начинают злоупотреблять алкогольными напитками, принимают наркотики.

Чезаре Ломброзо (1835–1909), итальянский психиатр и криминалист, отмечал: «Многие случайные проститутки являются жертвами торговли живым товаром, существующей, к стыду нашей цивилизации, еще во многих местах. Обыкновенно их увозит какой-нибудь мнимый агент далеко от родины под видом устройства на хорошее место, причем они попадают большею частью в дома терпимости. Там пускаются в ход все средства, чтобы побороть их сопротивление: роскошные туалеты, обещания, угрозы, наконец, опьяняющие и одурманивающие напитки. К сожалению, редкие из этих жертв оказывают сопротивление настолько энергично, как одна девушка, которая с ножом в руках требовала, чтобы ее выпустили, и грозила убить всякого, кто осмелится приблизиться к ней. Большинство же из них, видя невозможность спастись из своей темницы, в конце концов примиряются со своим новым положением и постепенно привыкают к разврату. Некоторые из этих несчастных женщин заболевали и умирали от горя. К сожалению, наши уголовные законы слишком слабы еще, чтобы бороться с подобным злом».

Как же развивается законодательство в отношении борьбы с торговлей людьми в наше время в Украине, и способно ли оно стать препятствием на пути преступников?

ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ

В Докладе Государственного Департамента США о торговле людьми от 12 января 2007 года в отношении Украины было отмечено, что Украина является страной происхождения, транзита и назначения для мужчин, женщин и детей, которых вывозят за границу с целью коммерческой сексуальной эксплуатации и принудительного труда. С целью сексуальной эксплуатации украинских женщин перевозят в Россию, Польшу, Турцию, Объединенные Арабские Эмираты, Ливан, Чехию, Италию, Португалию, Германию, Австрию, Кипр, Грецию, Сербию, Черногорию, Испанию, Венгрию и Израиль. Женщины из стран Центральной Азии, таких как Узбекистан и Кыргызстан, пересекают территорию Украины по пути в страны Западной Европы. Украина также может быть страной назначения для жителей бывших союзных республик. Кроме того, существует торговля и в рамках государства: женщин и мужчин продают с целью трудовой эксплуатации в сельском хозяйстве, сфере услуг, для принудительного попрошайничества, коммерческой сексуальной эксплуатации. Дети из Украины становятся жертвами торговли людьми как в пределах страны, так и за границей, где их используют для коммерческой сексуальной эксплуатации, принудительного нищенствования и рабского труда в сельском хозяйстве.

Власти Украины не в полной мере соблюдают минимальные стандарты борьбы с торговлей людьми, однако, прилагают к этому значительные усилия. Украина была включена в контрольный список второй группы, так как в 2006 году не смогла продемонстрировать активизацию усилий по борьбе с торговлей людьми, особенно в сфере наказания виновных. Так, суды Украины торговцам людьми назначали наказание с отсрочкой исполнения наказания. Поэтому необходимо принять меры к тому, чтобы преступникам назначалось адекватное наказание, которое бы они реально отбывали.

В Докладе Государственного Департамента США о торговле людьми от 4 июня 2008 года указано, что Украина продемонстрировала прогресс в преследовании и назначении наказания лицам, совершившим преступления, связанные с торговлей людьми, о чем свидетельствует количество раскрытых преступлений. Однако, несмотря на многочисленные сообщения о связанной с торговлей людьми коррупции, Украина не смогла продемонстрировать никаких мер по расследованию и преданию суду, обвинению и осуждению государственных служащих, причастных к торговле людьми. Правительство предоставляло финансовую помощь регулярному обучению сотрудников борьбе с торговлей людьми. Академия судей Украины при финансовой поддержке ОБСЕ провела 8 специализированных семинаров по всей стране. Украина была включена во вторую группу.

В Докладе Государственного Департамента США о торговле людьми от 16 июня 2009 года указано, что в 2008 году 47% жертв торговли людьми, получивших помощь от Международной организации по миграции, пострадали от сексуальной эксплуатации, 3% были вынуждены заниматься нищенствованием, 49% подвергались иным формам трудовой эксплуатации. Украинских женщин перевозили в Россию, Польшу, Турцию, Италию, Австрию, Испанию, Германию, Португалию, Чехию, Объединенные Арабские Эмираты, Великобританию, Израиль, Грецию, Ливан, Бенин, Тунис, Кипр, Боснию и Герцеговину, Венгрию, Словакию, Сирию, Швейцарию, США, Канаду и Беларусь. Женщин принудительно вовлекали в секс-индустрию или заставляли быть домработницами, работать в сфере обслуживания, на текстильных или других предприятиях легкой промышленности. Большинство мужчин-жертв эксплуатировали в России и других странах преимущественно в качестве строителей, работников на заводах и в сельском хозяйстве, моряков. Было установлено три случая, когда мужчин принуждали заниматься преступной деятельностью (демонтажем угнанных автомобилей на запчасти для их дальнейшей продажи на черном рынке). Украина остается страной транзита жертв торговли людьми из Центральной Азии или России. По информации МОМ, в 2008 году мужчина из Беларуси был продан в Украину с целью трудовой эксплуатации. Беспризорные дети и дети-сироты являются наиболее уязвимой группой. Власти Украины не в полной мере соблюдают минимальные стандарты борьбы с торговлей людьми, хотя и прилагают усилия. Несмотря на это, страна не продемонстрировала прогресса в отношении наказания торговцев людьми и причастных к этому преступлению государственных служащих, а также в оказании достаточной помощи и поддержки потерпевшим, поэтому Украина была внесена в контрольный список второй группы.

В качестве рекомендаций Украине было указано следующее:

- 1) обеспечить осуждение торговцев людьми к адекватным срокам лишения свободы;
- 2) принять меры к преодолению причастности государственных служащих к торговле людьми;
- 3) продолжить проведение специализированного обучения прокуроров и судей;
- 4) увеличить финансирование, направленное на защиту и помощь потерпевшим от торговли людьми;
- 5) разработать механизмы, которыми правоохранительные органы будут руководствоваться в предупредительной идентификации потерпевших и их перенаправлении для получения соответствующей помощи;
- 6) принять меры к обеспечению детей, потерпевших от торговли людьми, специальной защитой и помощью;

- 7) рассмотреть возможность реализации инициатив, направленных на потенциальных пользователей услуг секс-индустрии и принудительного труда, для уменьшения спроса на торговлю людьми.

Постановлением Кабинета Министров Украины от 25 сентября 1999 года № 1768 была утверждена Программа противодействия торговле женщинами и детьми. Этим документом предусматривалось провести анализ соответствия законодательства Украины по вопросам защиты прав и интересов женщин и детей нормам международного права, разработать методики расследования преступлений, связанных с торговлей людьми, в том числе женщинами и детьми, а также с незаконными действиями по усыновлению, повысить требования и контроль за деятельностью юридических лиц, имеющих лицензии на посреднические услуги по трудоустройству за границей.

С целью защиты прав ребенка 7 сентября 2000 года подписан Факультативный Протокол к Конвенции о правах ребенка в отношении торговли детьми, детской проституции и детской порнографии. Украина ратифицировала этот документ 3 апреля 2003 года.

Постановлением Кабинета Министров Украины от 5 июня 2002 года была утверждена Комплексная программа противодействия торговле людьми на 2002–2005 года, которой, в частности, предусматривалось:

- 1) внести Кабинету Министров Украины предложения о создании Межведомственного координационного совета по вопросам противодействия торговле людьми, а также создать постоянно действующие региональные комиссии по вопросам координации усилий и обмена информацией по вопросам противодействия торговле людьми;
- 2) ежегодно проводить региональные и межотраслевые совещания-семинары по вопросам координации усилий, осуществления анализа и уточнения реализации мер по предотвращению торговли людьми;
- 3) обеспечить проведение социологических и криминологических исследований проблем борьбы с торговлей людьми, обобщить полученные данные и по результатам внести соответствующие предложения;
- 4) продолжить работу по изучению, сравнительному анализу, обобщению и распространению в Украине международного опыта борьбы с торговлей людьми;
- 5) оказывать профориентационные услуги и осуществлять обучение безработных, особенно молодежи, профессиям, пользующимся спросом на рынке труда (с учетом специфики региона);
- 6) решить вопросы занятости выпускников профессионально-технических училищ и высших учебных заведений, подготовка которых осуществляется по государственному заказу;

- 7) способствовать трудоустройству молодежи, которая обращается в службу занятости;
- 8) продолжить работу по поддержанию предпринимательской деятельности среди женщин в малом и среднем бизнесе;
- 9) осуществлять контроль за деятельностью туристических фирм, брачных агентств, субъектов хозяйствования, имеющих лицензии на проведение хозяйственной деятельности по посредничеству в трудоустройстве на работу за границей;
- 10) обеспечить соблюдение законодательства при организации оздоровления и отдыха детей за границей, а также в работе лечебно-профилактических и других заведений, в которых находятся или содержатся дети-сироты и дети, лишенные родительской опеки;
- 11) обеспечить систематическое проведение среди лиц группы риска консультационной и разъяснительной работы, предоставление им адресной материальной помощи;
- 12) в регионах со сложной криминогенной ситуацией, связанной с торговлей людьми, организовать на основе научно обоснованных методик выявление и учет лиц, которые могут стать объектами торговли людьми, обеспечить проведение с ними индивидуально-профилактической работы;
- 13) повысить уровень информированности населения о средствах и методах, используемых торговцами людьми, а также о потенциальном риске эксплуатации, насилия и злоупотреблений в отношении нелегальных мигрантов;
- 14) обеспечить предоставление информационно-консультативной и правовой помощи гражданам, выезжающим за границу для трудоустройства, оздоровления, отдыха и с иной целью;
- 15) принять меры для подготовки к ратификации в установленном порядке Конвенции ООН против транснациональной организованной преступности, Протокола против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху, а также Протокола о противодействии и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, наказании за нее, привести в соответствие с их положениями законодательство Украины.

Постановлением Кабинета Министров Украины от 27 июня 2003 года утверждено Типовое положение о центре реабилитации для лиц, пострадавших от торговли людьми, в котором определено, что центр реабилитации для лиц, пострадавших от торговли людьми, – это специальное учреждение, деятельность которого направлена на предоставление социально-реабилитационных услуг и организацию медицинской помощи лицам, пострадавшим от торговли людьми, для выведения их из кризисного состояния. Центры выполняют следующие функции:

- 1) организуют предоставление психологической и юридической помощи пострадавшим лицам;
- 2) организуют проведение первичного медицинского осмотра пострадавших лиц с целью определения вида, объема и места оказания, в случае необходимости, медицинской помощи;
- 3) обеспечивают проживание и питание пострадавших лиц в случае их нахождения в центре;
- 4) разрабатывают индивидуальные и групповые программы реабилитации и социально-психологической адаптации пострадавших;
- 5) проводят работу по реинтеграции пострадавших лиц;
- 6) информируют население о программах, функциях, принципах деятельности центра;
- 7) проводят среди населения профилактическую работу по предупреждению торговли людьми.

Законом Украины от 4 февраля 2004 года «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности и протоколов, ее дополняющих (Протокола о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее и Протокола против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху)» была ратифицирована указанная Конвенция с замечаниями:

- 1) Конвенция применяется только при условии соблюдения конституционных принципов и фундаментальных основ правовой системы Украины;
- 2) в украинском уголовном законодательстве понятию «серьезное преступление» соответствуют понятия «тяжкое» и «особо тяжкое преступление». При этом тяжкое преступление – это преступление, за которое предусмотрено такое наказание, как лишение свободы на срок не менее пяти лет и не более десяти лет (часть 4 статьи 12 Уголовного кодекса Украины), а особо тяжким преступлением считается преступление, за которое предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок более десяти лет или пожизненное лишение свободы (часть 5 статьи 12 Уголовного кодекса);
- 3) Украина заявила, что Конвенция является правовым основанием для сотрудничества по вопросам выдачи преступников в случае поступления просьбы о выдаче от государства – участника этой Конвенции, с которым нет договора о выдаче;
- 4) центральным органом в Украине, на который возлагаются полномочия согласно пункту 13 статьи 18 Конвенции, является Министерство юстиции Украины

(в отношении судебных решений) и Генеральная прокуратура (в отношении процессуальных действий при расследовании уголовных дел);

- 5) запросы о правовой помощи и документы должны направляться в Украину вместе с удостоверенным переводом на украинский, русский, английский или французский языки, если они не составлены на одном из них;
- 6) положения пункта 3 не будут распространяться на организатора или руководителя преступной организации в отношении их освобождения от уголовной ответственности. Согласно законодательству Украины указанные лица подлежат уголовной ответственности независимо от условий, предусмотренных статьей 26 Конвенции.

Как свидетельствует судебная практика, наиболее уязвимыми для торговли людьми являются женщины и дети, поэтому, обращая внимание на необходимость защиты прав детей, лишенных родительской опеки, и детей-сирот, которые могут стать жертвами торговцев, 13 января 2005 года был принят Закон Украины «Об обеспечении организационно-правовых условий социальной защиты детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки». Этот закон определил правовые, организационные, социальные основы и гарантии государственной поддержки детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, и является составной частью законодательства об охране детства.

Одновременно объективной действительностью является то, что экономические, социальные, экологические и психо-эмоциональные перегрузки, коснувшиеся всех сфер деятельности государства и различных групп населения, особенно обострили ситуацию в сфере защиты и обеспечения прав подрастающего поколения. Беспriorности детей способствуют сложные общественные недуги: бедность, безработица, выезд некоторых родителей за границу и оставление детей под опеку престарелых дедушек и бабушек, соседей. Социальное унижение взрослых часто приводит к расторжению браков, насилию в семьях, алкоголизму.⁵

К сожалению, нередко в Украине фиксируются сексуальная эксплуатация, насилие, жестокое обращение с детьми, торговля ими, широко используется труд детей. Результаты проверок, проведенных Госнадзором за условиями труда, подтверждают, что в 2004–2005 годах количество детей, работающих в частном секторе, увеличилось практически в два раза. Многие несовершеннолетние работают сверх установленной продолжительности рабочего времени, причем половина из них заняты на предприятиях с коллективной формой собственности, а 15% – государственной.

По данным экспертов ООН, в Украине 8 тысяч детей школьного возраста не посещают школу.

5 Выступление Президента Украины Виктора Ющенко на заседании Круглого стола «С любовью и заботой о детях» (9 июня 2005 г.).

В начале июня 2006 года специалисты службы по делам несовершеннолетних Управления МВД Украины в Одесской области в селе Березань Беляевского района выявили группу несовершеннолетних жителей Ренийского района, которых незаконно удерживал предприниматель на сельскохозяйственных работах. Было установлено, что 6 подростков в возрасте от 12 до 16 лет более двух недель удерживают в Березани, где они занимаются прополкой помидоров на полях частного предпринимателя. Дети были вывезены в Беляевский район подозреваемым, который эксплуатировал их по 14–15 часов в сутки, без выходных, – рассказал представитель управления. По его словам, дети проживали в бараках, в антисанитарных условиях.

Часто государство и общество начинают реагировать на проблему несовершеннолетних слишком поздно, тогда, когда уже невозможно спасти семью, и приходится лишать родителей родительских прав на воспитание ребенка.

По данным Государственного комитета статистики Украины, количество детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, которые воспитываются в школах-интернатах всех типов, в 1995 году составляло 35229 лиц, а в 2002 – 64416. В 2005 году более 96 тысяч имели статус детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Почти 62 тысячи из них находились в государственных учреждениях различного типа, что на 71% больше в сравнении с 1995 годом. При этом 90% детей утратили семью не по причине смерти родителей, а в связи с тем, что взрослые отказались заботиться о судьбе ребенка. Вследствие бедности и отсутствия доступа к социальным услугам в детских домах, домах ребенка и школах-интернатах, находящиеся там тысячи детей не могли быть возвращены в биологические семьи (семьи родственников).

В 2006 году эта цифра была на уровне 102912 детей, в 2007 году – 102924.

На конец 2008 года общая численность детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, в Украине составила 103542 ребенка.

По оценкам экспертов, в Украине около 100 тысяч беспризорных детей. Одной из причин увеличения этого явления как социального сиротства является увеличение количества случаев изъятия ребенка из семьи вследствие ненадлежащего выполнения родителями своих обязанностей по отношению к ребенку. В частности, в 2003 году службами по делам несовершеннолетних было подготовлено 7185 исковых заявлений о лишении родительских прав, а еще 15 тысяч – об отобрании детей у родителей без лишения родительских прав. 5842 ребенка попало в приюты для несовершеннолетних вследствие изъятия их из семьи службой по делам несовершеннолетних.

По данным Государственной судебной администрации Украины, в местных судах в начале 2005 года был остаток нерассмотренных гражданских дел о лишении

родительских прав в количестве 1526, за шесть месяцев 2005 года дополнительно поступило в суды 7792 заявления, закончено производством дел с вынесением решения 6355, в том числе с удовлетворением иска – 6111, с закрытием производства – 301, с оставлением заявления без рассмотрения – 225, передано в другие суды 69, всего закончено 6950 дел.

Закон Украины от 2 июня 2005 года «Об основах социальной защиты бездомных граждан и бесприютных детей» определил общие принципы социальной защиты бездомных граждан и бесприютных детей, обеспечил правовое регулирование отношений в обществе, направленных на реализацию бездомными гражданами и бесприютными детьми прав и свобод, предусмотренных Конституцией Украины, действующим законодательством, создал условия для деятельности общественности и благотворительных организаций, работающих в сфере социальной защиты детей.

Следует отметить, что это преступление является латентным с учетом ряда причин, в частности, потерпевшие не всегда сообщают правоохранительным органам о совершенном в отношении них преступлении, стыдятся стать жертвой торговли людьми, разгласить интимные стороны жизни; сложной представляется процедура получения доказательств в странах, в которых находился потерпевший, сложно получить ответы на запросы, направляемые за границу.

С учетом того, что торговля людьми чаще совершается организованными преступными группами, Верховная Рада Украины в Постановлении «О состоянии борьбы с организованной преступностью в 2004–2005 годах» от 3 ноября 2005 года № 3070-IV, проанализировав состояние борьбы с организованной преступностью в 2004–2005 годах, отметила, что деятельность государственных органов, которые в соответствии со статьями 5 и 18 Закона Украины «Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью» осуществляют борьбу с организованной преступностью, и прочих государственных органов, имеющих право контроля за соблюдением организациями и гражданами законодательства Украины с целью борьбы с организованной преступностью, не адекватна уровню преступлений, связанных с организованной преступностью. Прежде всего, это вызвано тем, что Генеральная прокуратура Украины не выполняет требований статьи 10 Закона Украины «О прокуратуре» и не обеспечивает координацию деятельности соответствующих органов государственной власти в сфере борьбы с преступностью. Предупредительно-профилактическая работа в этой сфере не носит постоянного характера и осуществляется в виде кампаний. Деятельность специально созданных для борьбы с организованной преступностью государственных органов не соответствует определенным законом требованиям.⁶

⁶ Постановление Верховной Рады Украины «О состоянии борьбы с организованной преступностью в 2004–2005 годах» от 3 ноября 2005 года № 3070-IV.

Преступления становятся все циничнее. Женщин из Восточной Европы, среди которых установлены и гражданки Украины, торговцы людьми продают с аукциона прямо в британских аэропортах. Такое заявление сделал представитель Британской королевской прокуратуры Назир Афзал накануне конференции, посвященной проблемам торговли людьми, которая проходила в Лондоне 5 июня 2006 года. Он, в частности, отметил, что был раскрыт аукцион по продаже женщин владельцам нелегальных публичных домов, который располагался возле кафе в зале прилета лондонского международного аэропорта Гатвик. Женщин, которых торговцы живым товаром доставляли из Восточной Европы, покупали прямо по прибытии также в аэропортах Хитроу и Станстед. Полиция провела операцию под кодовым названием *Pentameter*, целью которой было предупредить женщин об опасности, которая их ожидает, с помощью плакатной рекламы, напечатанной на языках стран Восточной Европы, в том числе украинском. Полиция обращается к мужчинам, которые посещают публичные дома, с просьбой информировать полицию, если у них появится подозрение в том, что женщина работает принудительно. В ходе операции уже удалось освободить из рабства десятки женщин, среди которых были гражданки Украины. Пять лет тому назад в отчете британского министерства внутренних дел отмечалось, что жертвами торговцев людьми стали около полутора тысяч женщин, сейчас эта цифра увеличилась в два раза.

В начале июля 2006 года в Венгрии были задержаны 60 украинских нелегалов, которые едва не задохнулись в грузовике. На севере Венгрии, вблизи словацкой границы, пограничники остановили два грузовика со словацкими номерами, в которых были десятки украинцев, пытающихся добраться в Италию, среди задержанных – 50 женщин.

Пограничники обратились за помощью к врачам, так как большинство мигрантов потеряло сознание от недостатка кислорода, одну женщину преклонного возраста доставили в местный госпиталь. Мигранты прибыли в Венгрию по официальным визам, а там воспользовались услугами контрабандистов, которые обещали доставить их в Италию за 2 тысячи евро. Венгерской полицией было проведено расследование по этому делу.

В Германии по ходатайству Министерства внутренних дел из магазинов была изъята брошюра «Путеводитель по Германии для женщин», целью которой было рассказать женщинам, как мигрировать из Украины, как устроиться на работу. Эксперт по вопросам внутренней политики «Христианско-социального союза» назвал ее инструкцией по нелегальному въезду в страну, проституции и контрабанде людей для украинок и украинских торговцев людьми.

25 октября 1980 года в Гааге была принята Конвенция о гражданско-правовых аспектах похищения детей, целями которой определено обеспечение немедленного

возвращения детей, незаконно перемещенных в любую из стран или удерживаемых в любой из стран, и обеспечение того, чтобы права на опеку и доступ, предусмотренные законодательством одного государства, эффективно соблюдались в других договорных государствах.

Законом от 11 января 2006 года Украина присоединилась к указанной Конвенции, с оговоркой к статье 6: «В Украине функции центрального органа выполняет Министерство юстиции».

С целью обеспечения на территории Украины Конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей Кабинет Министров Украины 10 июля 2006 года утвердил Порядок выполнения на территории Украины указанной Конвенции. Этот порядок определяет механизм взаимодействия органов исполнительной власти в процессе решения в соответствии с Конвенцией 1980 года вопросов о возвращении в Украину или из Украины в иностранное государство ребенка, незаконно вывезенного (перемещенного) или удерживаемого кем-либо.

При этом в случае поступления Украине заявления о содействии в возвращении ребенка Министерство юстиции Украины:

- 1) обращается в случае необходимости в МВД, Национальное центральное бюро Интерпола в Украине и в органы Государственной пограничной службы с целью установления местонахождения ребенка;
- 2) проверяет полноту заполненных прилагаемых документов;
- 3) проверяет заявление на соответствие Конвенции и требованиям, установленным законодательством соответствующего иностранного государства, и направляет его центральному органу, содействует при необходимости подготовке заявителем документов;
- 4) содействует осуществлению переводов заявления и необходимых документов; получению по запросу центрального органа дополнительной информации; принимает меры для безопасного возвращения ребенка, информирует орган Государственной пограничной службы с целью обеспечения беспрепятственного пересечения государственной границы ребенком и лицом, его сопровождающим. Орган Государственной пограничной службы предоставляет по запросу Министерства юстиции или органа внутренних дел информацию о времени и месте пересечения государственной границы ребенком и имеющуюся информацию о лице, его сопровождающем; обеспечивает беспрепятственное пересечение границы. Министерство иностранных дел поручает зарубежному дипломатическому учреждению Украины согласовать в течение двух недель с заявителем, если он находится на территории консульского округа дипломатического учреждения, и центральным органом организационные вопросы, связанные с возвращением ребенка.

Кабинет Министров Украины своим распоряжением от 5 апреля 2006 года № 188-р одобрил Концепцию Государственной программы противодействия торговле людьми на 2006–2010 годы. В ней, в частности, было отмечено, что в мире ежегодно от двух до четырех миллионов лиц становятся жертвами торговли людьми. Особенно это касается женщин и детей. Торговля людьми представляет реальную угрозу национальной безопасности. В последние годы наблюдается распространение такого преступления, как торговля детьми с целью их использования для принудительного труда, попрошайничества, сексуальной эксплуатации, распространения наркотиков и вовлечения в иные формы преступной деятельности. Торговля людьми в Украине стала результатом увеличения безработицы, уменьшения ассигнований на программы социальной защиты, обнищания населения. Низкий уровень доходов толкает граждан Украины на поиски работы за границей даже без знания языка и без правовой консультации перед выездом, без надлежащей квалификации, на нелегальных условиях, что в свою очередь, обуславливает их переход в группу риска.

Анализ результатов выполнения Комплексной программы противодействия торговле людьми на 2002–2005 годы показал, что экономические проблемы, неудовлетворительное положение на рынке труда, высокий уровень безработицы и низкий уровень жизни населения и далее вынуждают граждан искать работу за границей. Легально за границей ежегодно трудоустраивается около 50–60 тысяч граждан. По неофициальным данным, почти 4 млн граждан Украины работают за границей нелегально, большинство из них выезжает за границу по туристическим и частным визам, работает без необходимых документов, что отрицательно сказывается на их правовом статусе и грозит попаданием в сферу интересов торговцев людьми. Поэтому одной из задач общегосударственного значения в борьбе с торговлей людьми является защита украинских граждан за границей.

Меры по борьбе с торговлей людьми до 2006 года преимущественно были направлены на борьбу с международной торговлей женщинами с целью их сексуальной эксплуатации. Однако недостаточно внимания уделялось проблемам торговли детьми, как на международном уровне, так и внутри государства. Работа в основном направлялась на освобождение из сексуального рабства девочек-подростков и женщин, однако не охватывала малолетних детей, юношей и мужчин.

С учетом остроты проблемы возникла необходимость консолидации усилий центральных и местных органов исполнительной власти, органов местного самоуправления, а также международных и общественных организаций в осуществлении комплекса мер, направленных на ее решение.

С целью обеспечения надлежащего выполнения обязательств Украины, вытекающих из ее членства в Совете Европы, достижения соответствия политической

составляющей Копенгагенских критериев по получению членства в Европейском Союзе и принимая во внимание Резолюцию № 1466 (2005) и рекомендацию № 1722 (2005) Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 5 октября 2005 года, Указом Президента Украины от 20 января 2006 года № 39/2006 утвержден План мероприятий по выполнению обязательств Украины, вытекающих из ее членства в Совете Европы. Подпункт 10 пункта 1 Плана обязал Кабинет Министров Украины, Министерство иностранных дел Украины, Министерство юстиции Украины обеспечить принятие дополнительных мер для искоренения торговли людьми, в частности, представить в установленном порядке Президенту Украины проект Закона о ратификации Европейской конвенции о мерах противодействия торговле людьми.

Постановлением Кабинета Министров Украины № 410 от 7 марта 2007 года утверждена Государственная программа противодействия торговле людьми на период до 2010 года, целью которой является создание условий для противодействия торговле людьми и связанной с ней преступной деятельности, повышение эффективности работы по выявлению таких преступлений и лиц, которые их совершают, решение вопросов реинтеграции лиц, пострадавших от торговли людьми.

Основными задачами Программы стали:

- 1) усовершенствование механизма нормативно-правового регулирования вопросов противодействия торговле людьми, а также борьбы с ней, включение их в образовательные программы для детей и молодежи;
- 2) проведение разъяснительной работы с помощью средств массовой информации, повышение эффективности деятельности правоохранительных органов в борьбе с торговлей людьми;
- 3) обеспечение эффективного взаимодействия правоохранительных органов Украины и других государств в сфере противодействия торговле людьми, а также в борьбе с ней;
- 4) оказание помощи лицам, пострадавшим от торговли людьми, в частности, возвращении домой, трудоустройстве и профессиональном обучении;
- 5) усовершенствование работы центров реабилитации для лиц, пострадавших от торговли людьми;
- 6) разработка механизма психолого-социальной реабилитации детей, пострадавших от торговли людьми;
- 7) сотрудничество с общественными и международными организациями и фондами, проводящими деятельность, связанную с противодействием торговле людьми;

- 8) использование международного опыта по вопросам борьбы с торговлей людьми, защиты прав лиц, пострадавших от преступления, розыска лиц, исчезнувших за границей, их возвращения и реабилитации.

Объем финансирования Программы из государственного бюджета составляет 1469,7 тыс. гривень.

В соответствии с разработанным планом мер по реализации указанной Программы министерства и ведомства разработали свои планы и провели ряд мероприятий.

Так, Министерство здравоохранения Украины приказом от 11 мая 2007 года утвердило план мероприятий по реализации Государственной программы противодействия торговле людьми на период до 2010 года.

Министерство образования и науки Украины приказом от 4 апреля 2007 года утвердило план мероприятий, которым, в частности, предусматривается включить в программы подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогических работников институтов последипломного педагогического образования учебные курсы, лекции, практические занятия по вопросам противодействия торговле людьми.

ПРИЧИНЫ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ И ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕРЫ ПО ИХ УСТРАНЕНИЮ

Что мотивирует граждан Украины искать лучшей жизни, что является причиной виктимного поведения граждан, которые соглашаются на сомнительные предложения покинуть страну, даже осознавая риск (поскольку не имеют образования, специальности, не знают языка)?

Этот вопрос является традиционным. Чезаре Ломброзо (1836–1909), исследуя в свое время данный вопрос, был убежден в том, что «слабая женщина, впадшая в разврат, осталась бы честной, если бы обстоятельства ее жизни сложились для нее иначе, и она могла бы жить, ни в чем не нуждаясь. Именно к этой категории проституток и относятся те женщины, которые, не находя в разврате и кутежах никакой прелести, методически занимаются тем не менее своим позорным ремеслом так же, как другим каким-либо занятием, ведя при этом подробнейшую запись своих доходов».

Именно финансовая необеспеченность, психологическое напряжение, отсутствие возможности трудоустроиться по специальности и, как следствие, – проблемы (насилие, алкоголизм) обуславливают поток живого товара в руки торговцев людьми.

По данным Министерства внутренних дел Украины, 48% зарегистрированных насильственных преступлений совершается в семьях. С целью определения правовых и организационных основ предупреждения **насилия в семье**, органов и учреждений, на которые возлагается ответственность осуществлять меры по предупреждению насилия в семье, 15 ноября 2001 года был принят Закон Украины «О предупреждении насилия в семье». По закону, «насилие в семье» – это любые умышленные действия физической, сексуальной, психологической или экономической направленности одного члена семьи в отношении другого, если эти действия нарушают конституционные права и свободы члена семьи как человека и гражданина и причиняют ему моральный вред, вред его физическому или психическому здоровью.

Насилие делится на виды:

- 1) физическое;
- 2) сексуальное;
- 3) психологическое;
- 4) экономическое.

Физическое насилие в семье – это умышленное нанесение одним членом семьи другому члену семьи побоев, телесных повреждений, что может привести или привело к смерти потерпевшего, нарушению физического или психического здоровья, причинению вреда его чести и достоинству.

Сексуальное насилие в семье – это противоправное посягательство одного члена семьи на половую неприкосновенность другого, а также действия сексуального характера в отношении несовершеннолетних членов семьи.

Психологическое насилие в семье – это насилие, связанное с воздействием одного члена семьи на психику другого члена семьи путем словесных оскорблений или угроз, преследования, запугивания, которыми умышленно вызывается эмоциональная неуверенность, неспособность защитить себя и которые могут причинить или причиняют вред психическому здоровью.

Экономическое насилие в семье – это умышленное лишение одним членом семьи другого члена семьи жилища, еды, одежды и другого имущества или денег, на которые потерпевший имеет предусмотренное законом право, что может привести к его смерти, вызвать нарушение физического или психического здоровья.

Специально уполномоченный орган исполнительной власти по вопросам предупреждения насилия в семье:

- 1) принимает участие в разработке и реализации политики по предупреждению насилия в семье;
- 2) координирует деятельность службы участковых инспекторов милиции, криминальной милиции по делам несовершеннолетних, органов опеки и попечительства по вопросам предупреждения насилия в семье;
- 3) определяет потребность регионов в создании специализированных учреждений для жертв насилия в семье;
- 4) осуществляет контроль за организацией и деятельностью специализированных учреждений для жертв насилия в семье;
- 5) осуществляет сбор и обобщение информации о насилии в семье согласно законодательству;
- 6) организует и проводит социологические, психолого-педагогические и криминологические исследования насилия в семье;
- 7) принимает и рассматривает заявления и сообщения о совершенном насилии в семье;
- 8) направляет жертв насилия в семье и членов семьи, в отношении которых существует реальная угроза его совершения, в специализированные учреждения для жертв насилия в семье.

В статье 24 Конституции Украины закреплено следующее положение: «Граждане имеют равные конституционные права и свободы и являются равными перед законом. Не может быть привилегий или ограничений по признакам пола».

Для обеспечения этого декларативного положения, которое на практике не всегда выполнялось, 8 сентября 2005 года был принят Закон Украины «Об обеспечении **равных прав и возможностей женщин и мужчин**». Целью этого Закона является достижение паритетного положения женщин и мужчин во всех сферах жизнедеятельности общества путем правового обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин, ликвидации дискриминации по признакам пола и применения специальных временных мер, направленных на устранение дисбаланса между возможностями женщин и мужчин для реализации своих прав, предоставленных им Конституцией и законами Украины.

По закону, «дискриминация по признакам пола – это действие или бездействие, выражающее любое разграничение, исключение или привилегии по признакам пола, если они направлены на ограничение либо делают невозможными признание, реализацию или осуществление на равных основаниях прав и свобод человека для женщин и мужчин»; «сексуальные домогательства – действия сексуального характера, выраженные словесно (угроза, запугивание, неприличные замечания) или физически (касания, похлопывания), унижающие или оскорбляющие лиц, находящихся в отношениях трудового, служебного, материального или иного подчинения (статья 1).

Как свидетельствуют исследования, странами – поставщиками живого товара являются развивающиеся страны; странами назначения выступают развитые государства. **Низкий материальный уровень населения** Украины, определяющий невозможность качественного лечения, престижного обучения, приобретения жилья, способствует риску выезда за границу по предложениям сомнительных лиц. Сообщения в средствах массовой информации об уровне (качестве) жизни создают у потенциальных жертв иллюзию быстрого обогащения. Так, самой богатой нацией Европы в 2006 году стали ирландцы. К такому выводу пришли авторы экономического исследования, проведенного Bank of Irland. Частные сбережения составляют 148130 евро на человека. Это самый высокий показатель среди европейских государств. В мировом масштабе ирландцев опережали только японцы. На одного жителя этой страны приходилось 205 645 евро частных сбережений. На третьей позиции – граждане Великобритании, на четвертом – США.

Эксперты отмечают, что богатство беднейшей когда-то страны является прямым следствием экономических и финансово-политических реформ 90-х. Тогда правительство Ирландии согласилось на снижение до 12,5% ставки налога на доходы предпринимателей, что послужило толчком для притока иностранных инвестиций в страну.

В декабре 2005 года самыми богатыми гражданами Западной Европы, по версии статистической компании GfK Worldwide, были названы бельгийцы. Согласно их данным, каждый третий житель Бельгии (31%) владеет капиталом более 50 тысяч

евро, не считая недвижимости. В среднем в Западной Европе такими средствами владеет не более 13% населения.

Согласно данным украинского Госкомстата, доход на душу населения за май 2006 года составил 573 грн, в апреле – 557,9 грн. С 1 января 2006 года до 30 июня 2006 года минимальная месячная заработная плата в Украине составляла 350 грн (70 долларов США), с 1 июля 2006 года до 30 ноября 2006 года – 375 грн, а с 1 декабря 2006 года – 400 грн (80 долларов США). При этом в Украине отсутствовала минимальная почасовая оплата труда (по существующему тогда проекту, она должна была быть на уровне 3 долларов в час).

Медицинское обслуживание: по данным благотворительной организации «Сохраним детей», Украина занимает 21-е место среди стран, где рожать детей опасно. Наилучшим местом для рождения ребенка по уровню медицинского обслуживания признаны скандинавские страны, самым опасным – Африка. США и Великобритания разделили 10-е место. В развивающихся странах ежегодно в течение первого года жизни умирает около двух миллионов детей от инфекций, послеродовых осложнений.

Ненадлежащее выполнение родителями своих обязанностей: например, во время судебного следствия по делу о торговле людьми мать несовершеннолетней потерпевшей, которая была освобождена из сексуального рабства в г. Москве, в котором находилась 1 год и 6 месяцев, пояснила, что она поругалась с дочерью накануне ее исчезновения. После этого дочь взяла 10 гривень (2 доллара США) и сказала, что уедет в другой город работать официанткой. Даже общаясь с дочерью по телефону, мать не пыталась установить, чем занимается ее дочь. Спустя продолжительное время после исчезновения девочки мать обратилась в милицию с заявлением, а затем его забрала, убедившись, что дочь живет в Москве и сожительствует с двумя мужчинами (информация стала известна из короткого звонка дочери).

Высокий уровень безработицы провоцирует надежды на успешное трудоустройство за границей. Охваченные отчаянием люди пытаются искать достойные условия жизни, несмотря на риск стать жертвой торговли людьми.

В связи с этим постановлением Кабинета Министров Украины № 219 от 14 февраля 2007 года был утвержден Порядок регистрации, перерегистрации и ведения учета граждан, ищущих работу, и безработных.

В Государственную службу занятости имеют право обращаться за помощью в трудоустройстве все незанятые граждане, желающие работать, а также занятые граждане, которые хотят сменить профессию или место работы, устроиться на работу по совместительству либо в свободное от работы или учебы время.

Новацией является то, что ребенок, достигший 15-летнего возраста и обратившийся в государственную службу занятости за содействием в трудоустройстве, в виде исключения может быть зарегистрирован как ищущий работу с согласия одного из родителей либо лиц, их заменяющих.

Бродяжничество. Сколько их приходилось видеть на улицах больших городов, в метро, парках?! По статистике, которая ведется в областных службах по делам несовершеннолетних, только в Черкасской области зафиксировано 320 бесприютных детей, которые систематически занимаются бродяжничеством и попрошайничеством. Всего в области установлено 1479 неблагополучных семей. Социальные причины нищенствования понятны. Именно это создает условия для попадания таких детей в группу риска (торговля с целью нищенствования, попрошайничества). Однако, как оказывается, не только чужие люди могут, приобретая детей, эксплуатировать их с целью попрошайничества. Так, прокуратура Приднепровского района г. Черкассы возбудила уголовное дело в отношении 37-летней матери, которая принуждала своего 13-летнего сына-инвалида, травмированного в результате ДТП, просить милостыню. Длительное время ребенок выпрашивал у прохожих деньги, а также другие материальные ценности. Деньги, полученные таким способом, мать тратила на продукты питания, сигареты. В ходе расследования сотрудники правоохранительных органов установили, что 13-летний ребенок не имел даже свидетельства о рождении, не учился в школе. Его лечением мать также не занималась.

В таких случаях, если не имеет места передача детей иным лицам с целью нищенствования, нельзя возбудить уголовное дело в отношении торговли детьми с целью эксплуатации. Раньше родителей лишали родительских прав, привлекали к административной ответственности за ненадлежащее выполнение своих функций.

В целях усиления ответственности 15 января 2009 года Верховная Рада Украины приняла Закон, которым дополнила Уголовный кодекс Украины статьей 150-1 «Использование малолетнего ребенка для занятия попрошайничеством». Этот закон предусматривает уголовную ответственность за использование родителями или лицами, которые их заменяют, малолетнего ребенка для занятий нищенствованием (систематического выпрашивания денег, вещей, других материальных ценностей у посторонних людей с целью получения прибыли) в виде ограничения свободы на срок до трех лет или лишения свободы на тот же срок (часть 1 статьи 150 УК Украины); те же действия, совершенные в отношении чужого ребенка либо связанные с применением насилия или угрозой его применения, а также совершенные повторно либо лицом, ранее совершившем одно из преступлений, предусмотренных статьями 150, 303, 304 УК Украины, или по предварительному сговору группой лиц, караются ограничением свободы на срок до пяти лет или лишением свободы на

срок от трех до восьми лет (часть 2); действия, предусмотренные частями первой или второй данной статьи, совершенные организованной группой, а также если в результате таких действий ребенку причинены средней тяжести или тяжкие телесные повреждения, – караются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет.

6 августа 2009 года утверждена правительственная Концепция социальной защиты **бездомных граждан**, согласно которой планируется вдвое увеличить количество приютов для бездомных и наладить систему их строгого учета.

Этот документ призван решить ряд задач – от «реализации конституционных прав бездомных граждан» до «повышения имиджа государства».

Работа с бездомными в Украине проводится на основании Закона «Об основах социальной защиты бездомных граждан и бесприютных детей» и решения СНБО «О мерах по повышению эффективности борьбы с опасными инфекционными заболеваниями». На сегодня действует 44 социальных заведения для бездомных (дома ночного пребывания и центры реинтеграции), из них 13 – негосударственные. В 2007 году их услугами воспользовались 10 тыс. человек. Кроме того, работает 22 центра социально-психологической помощи, которые предоставляют различные услуги лицам и семьям, находящимся в сложных жизненных обстоятельствах. По информации Минтруда, большую часть бездомных составляют лица, вышедшие из мест лишения свободы, выпускники интернатов и люди, которые лишились жилья, заложив его под кредит. Всего в Украине около 2 млн бомжей.

Как отмечается в Концепции социальной защиты бездомных, в ближайшее время необходимо дополнительно создать еще 99 социальных заведений – 29 центров учета бездомных граждан, 48 домов ночного пребывания, 19 центров реинтеграции и 3 социальные гостиницы на 2107 мест. Кроме того, планируется ввести новые эффективные формы профилактики бездомности, усовершенствовать нормативно-правовую базу по вопросам социальной защиты бездомных и подготовить соответствующих специалистов. Концепция предусматривает ведение учета и создание реестра бездомных, а также формирование для них жилищного фонда. Финансирование мер, направленных на социальную защиту бездомных граждан, должно осуществляться за счет средств государственного и местных бюджетов.

Для предоставления услуг бездомным предусматривается привлекать общественные организации и благотворительные фонды, волонтеров и людей, проходящих альтернативную (невоенную) службу. Министерству труда и социальной политики совместно с иными центральными органами исполнительной власти поручено в трехмесячный срок разработать и представить Кабинету Министров проект плана мер по реализации концепции. Начальник управления Минтруда по работе с бездомными и вышедшими из мест лишения свободы сообщила, что программа

будет разрабатываться на срок до 2012 года, а принятие концепции объяснила «естественным процессом улучшения ситуации, который начался с парламентских слушаний 2003 года, когда ответственность за данную категорию лиц была возложена на Министерство труда».

К тому же 19 февраля 2009 года был утвержден Порядок взаимодействия субъектов, предоставляющих социальные услуги бездомным гражданам.

Демографическая ситуация. Украинцы живут на 11 лет меньше, чем европейцы, и на 15 лет меньше, чем японцы. Такие данные были представлены во время Круглого стола по вопросам демографического будущего страны. Это явление способствует поиску лучшего обустройства за границей.

Пострадавшими от торговли людьми чаще становятся женщины. Этот факт объясняется тем, что женщины составляют 60% населения планеты и только 40% работающего населения, тенденция неравенства сохраняется. Количество безработных женщин в мире за 10 лет увеличилось с 70 млн до 81 млн. Уровень женской безработицы составляет 6,4%, среди мужчин – 5,7%.

Недобросовестные брачные агентства пользуются демографической ситуацией в стране. Так, только в Крыму наблюдается увеличение численности женщин относительно мужчин. На 1000 крымчанок приходится 844 крымчанина. В городах это соотношение ниже, чем в сельской местности.

Наличие черного рынка человеческих органов и все возрастающая потребность в трансплантации. Так, в Сербии было начато расследование дела, связанного с похищением летом 1999 года 300 косовских сербов и транспортированием их в Албанию для подпольной торговли органами. Основанием к возбуждению уголовного дела стала книга экс-прокурора Гаагского трибунала Карлы дель Понте «Охота. Я и военные преступники», излагающая историю десятилетней давности, согласно которой при поддержке албанской мафии получателями органов были клиники Западной Европы.

Так, на 1 сентября 2008 года только в Западной Европе зафиксировано около 120 тысяч пациентов, нуждающихся в трансплантации почки, и 40 тысяч пациентов – в трансплантации печени. Именно дефицит органов и способствует деятельности черных трансплантологов.

В Украине в 1999 году был принят Закон «О трансплантации органов и других анатомических материалов человека», который с учетом современного состояния науки и рекомендаций Всемирной организации здравоохранения определяет условия и порядок применения трансплантации как специального метода лечения, обеспечивает

соблюдение в Украине прав человека и защиту жизни человека при применении трансплантации и осуществлении иной деятельности, связанной с нею.

Трансплантация как метод лечения применяется исключительно при наличии медицинских показаний и с согласия объективно информированного реципиента, только в случаях, когда устранение опасности жизни или восстановление здоровья реципиента другими методами лечения невозможны (статья 6).

Уголовный кодекс Украины предусматривает ответственность как за торговлю людьми с целью трансплантации органов (статья 149), так и за нарушение установленного порядка трансплантации органов или тканей людей (статья 143). В соответствии со статьей 143 УК Украины нарушение установленного порядка трансплантации органов или тканей человека карается штрафом до пятнадцати не облагаемых налогом минимумов доходов граждан или исправительными работами на срок до двух лет, либо ограничением свободы на срок до трех лет, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового (часть 1); извлечение у человека путем принуждения или обмана его органов или тканей с целью их трансплантации карается ограничением свободы на срок до трех лет или лишением свободы на тот же срок с лишением права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет (часть 2); действия, предусмотренные частью второй данной статьи, совершенные в отношении лица, находящегося в беспомощном состоянии или в материальной или иной зависимости от виновного, караются ограничением свободы на срок до пяти лет или лишением свободы на тот же срок с лишением права занимать определенные должности либо заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет или без такового (часть 3); незаконная торговля органами или тканями человека карается ограничением свободы на срок до пяти лет или лишением свободы на тот же срок (часть 4); действия, предусмотренные частями второй, третьей и четвертой данной статьи, совершенные по предварительному сговору группой лиц, или участие в транснациональных организациях, занимающихся такой деятельностью, караются лишением свободы на срок от пяти до семи лет с лишением права занимать определенные должности и заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

Предметом данного преступления являются только такие анатомические материалы человека (гомотрансплантаты), как органы и ткани, в том числе (кроме части 2 статьи 143 УК Украины) взятые у мертвого человека. Не являются ими:

- 1) другие анатомические материалы (анатомические образования, клетки);
- 2) анатомические материалы животных (ксенотрансплантаты);
- 3) кровь, ее компоненты, аутоотрансплантаты (анатомические материалы, взятые у человека для пересадки ему же), искусственно изготовленные заменители органов и тканей человека.

Незаконное извлечение крови у человека-донора квалифицируется по статье 144 УК Украины «Принудительное донорство». Под органами понимают части организма человека, имеющие определенную структуру и специальное назначение (орган зрения, сердце, легкие, печень и др.), а под тканями – вещества, представляющие собой систему преимущественно однородных клеток, – мягкие ткани (твердая мозговая оболочка, перикард), ткани опорно-двигательного аппарата (сухожилия), артериальные и венозные сосуды, клапаны сердца, другие ткани.

Случаи выявления фактов нарушения правил трансплантации наблюдаются и в ходе анализа судебной практики.

Так, Дарницким районным судом г. Киева было рассмотрено уголовное дело по обвинению гражданки Ш. в совершении преступления, предусмотренного частью 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины. Гражданка Ш. в мае 2006 года вместе со своей матерью и двумя малолетними детьми переехала из местности временного проживания в другой населенный пункт, где у нее возник умысел обогатиться путем продажи почки своего малолетнего сына 2003 года рождения.

Реализуя свой умысел, с целью сбора соответствующей медицинской документации в период демонстрации состояния здоровья ребенка перед покупателем Ш. провела в поликлинике медицинское обследование ребенка. Убедившись в том, что ее сын здоров, Ш. с помощью не установленных следствием лиц дала объявление через Интернет на сайте «www.doski.ru» в разделе «Медицина – органы (продам)» следующего содержания: «Продам детскую почку, (1+) группа крови, цена договорная», указав мобильный телефон для обращения.

При встрече с покупателем мать согласилась продать почку сына за сумму в 50 тысяч долларов. Согласно договору о продаже Ш. прибыла с сыном в специализированную медико-санитарную часть Министерства здравоохранения Украины, где подтвердила свое преступное намерение. Получив 225000 гривень, покинула кабинет, после чего была задержана сотрудниками милиции. В судебном заседании свою вину признала полностью.

Иногда предпринимаются попытки **продажи детей** без конкретизации цели. Так, в г. Харькове была привлечена к уголовной ответственности молодая мать, решившая под воздействием уговоров свекрови и мужа-студента обогатиться путем продажи ребенка, который только должен был родиться. Умысел возник в период беременности. Объявление было размещено в сети Интернет, сумма сделки составляла 14000 гривень (примерно 3 тысячи долларов США). Даже после рождения здоровой девочки (4 кг), несмотря на уговоры сотрудников роддома, мать настаивала на преступном замысле. Суд приговорил ее к 12 годам лишения свободы.

Вызывает обеспокоенность **торговля детьми, завуалированная под усыновление**, что вызывает сложности при квалификации преступных действий. Так, гражданка Ц. после расторжения брака с мужем, воспитывала малолетнего ребенка. Со

временем заключила брак с иностранцем, гражданином Вьетнама. В браке с ним родила троих детей. Последний ребенок (мальчик) не был зарегистрирован. Через не продолжительное время именно этот ребенок был передан в семью иностранцев в г. Киев, по словам родителей, якобы для дальнейшего усыновления, но без оформления документов, то есть без правовых оснований к этому. Как было установлено правоохранительными органами, гражданка Украины и вьетнамец получили через посредников три тысячи долларов от так называемых потенциальных усыновителей. По показаниям «усыновителей», эти деньги являются ни чем иным как гуманитарной помощью многодетной вьетнамской семье, а не платой за купленного ребенка. Изначально правоохранительными органами действия лиц были квалифицированы как незаконное посредничество в усыновлении.

В таких случаях возникает ряд вопросов: как можно вести речь о посредничестве в усыновлении, если ребенок не был зарегистрирован, не был поставлен на учет как лишенный родительской опеки? По каким правовым основаниям незарегистрированный ребенок был передан в чужую семью? Почему гуманитарная помощь поступила от диаспоры не сразу после рождения ребенка, а только после факта его передачи? При наличии скольких детей, по традициям Вьетнама, семья считается многодетной? Почему факт передачи денег совпал с моментом передачи ребенка? Почему материальная помощь на троих детей поступила после изъятия четвертого?

С целью предупреждения нарушения прав усыновленных детей государство предпринимает ряд мер.

Кабинет Министров Украины Постановлением от 8 октября 2008 года утвердил Порядок проведения деятельности по усыновлению и осуществления надзора за соблюдением прав усыновленных детей.

Приказом от 20 августа 2008 года Министерства здравоохранения Украины утвердило Перечень заболеваний, при наличии которых лицо не может являться усыновителем (туберкулез, лепра (болезнь Гансена), болезни, обусловленные ВИЧ, болезни, включающие симптоматические, психические расстройства, шизофрения, расстройства настроения (аффективные), невротические, связанные со стрессом, расстройства психики и поведения вследствие употребления психоактивных средств, спинальная мышечная атрофия, болезнь Альцгеймера, онкологические заболевания четвертой стадии и др.)

Численность детей, усыновленных в течение года

	Численность детей, усыновленных в течение года	Гражданами Украины детей из числа сирот и детей, лишенных родительской опеки	Гражданами Украины детей, проживающих с одним из родителей	Иностранцами гражданскими из числа сирот и детей, лишенных родительской опеки	Иностранцами гражданскими детей, проживающих с одним из родителей
2000	7692	2043	3449	2200	
2001	7593	1999	2922	2672	
2002	6925	1760	2824	2341	
2003	6345	1635	2468	2187	55
2004	5596	1492	2023	2058	23
2005	5241	1419	1666	2110	46
2006	4318	1477	1707	1092	42
2007	5229	1784	1744	1670	31
2008	5261	2066	1578	1587	30

Географическое положение Украины требует дополнительных мер для пресечения транзитной перевозки жертв торговли людьми и проверки лиц, въезжающих на территорию Украины. Так, с этой целью был принят ряд документов. Вот некоторые из них.

12 марта 2008 года Распоряжением Кабинета Министров Украины был утвержден план мероприятий на 2008 год по созданию системы контроля иностранцев и лиц без гражданства, въезжающих на территорию Украины, с фиксированием их биометрических данных.

23 апреля 2008 года Распоряжением Кабинета Министров Украины № 667-р был утвержден план мероприятий по информационному обеспечению миграционной политики на 2008–2009 годы.

27 мая 2008 года Администрация Государственной пограничной службы Украины приказом № 444 утвердила Положение о базе данных «Сведения об

иностранцах и лицах без гражданства, превысивших сроки регистрации паспортных документов».

Постановлением Кабинета Министров Украины от 6 мая 2009 года были внесены изменения в Правила въезда иностранцев и лиц без гражданства в Украину, их выезда из Украины и транзитного проезда через ее территорию, которыми, в частности, определен перечень государств, граждане которых должны подтверждать наличие финансового обеспечения пребывания в Украине, транзитного проезда через Украину и выезда за ее пределы (Ангола, Албания, Алжир, Афганистан, Бангладеш, Бенин, Гамбия, Гана, Гаити, Джибути и др.).

В соответствии с Законом Украины от 14 апреля 2009 года, которым внесены изменения в Закон «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства», с 1 января 2010 года Украина вводит биометрический контроль для иностранцев, которые будут предоставлять свои биометрические данные для их фиксирования при оформлении въездной визы в дипломатических представительствах и консульских учреждениях, а также во время прохождения пограничного контроля в пунктах пропуска через государственную границу.

Низкие доходы граждан. В европейском бюро статистики «Евростат» посчитали минимальные зарплаты граждан стран ЕС. Результат показал: Евросоюз очень неоднороден и по-прежнему делится на Старую Европу, зажиточную и благополучную, и новых членов – страны бывшего соцлагеря. Самая большая и самая маленькая минимальная зарплата Евросоюза отличаются более чем в десять раз.

Если по поводу среднеукраинской зарплаты нет единого мнения, то минимальная стоимость труда украинца в два раза меньше аналогичной зарплаты жителя беднейших стран Евросоюза. С 1 июля она составляет 630 грн. Самыми богатыми «бедняками» Евросоюза можно считать жителей Люксембурга. Меньше 1642 EUR там платить запрещено. Меньше всех зарабатывают болгары – от 123 EUR. Эксперты «Евростата» разбили всех участников рейтинга на три категории – страны с высокими, средними и низкими минимальными зарплатами. В первую категорию попали государства, которые платят минимальную зарплату не ниже 1000 EUR.

Страны Евросоюза с самыми высокими минимальными зарплатами:

Люксембург – 1642 евро, Ирландия – 1462 евро, Бельгия – 1387 евро, Нидерланды – 1382 евро, Великобритания – 1010 евро, Франция – 1000 евро.

Вторая категория – это страны со средней минимальной заработной платой. В Португалии, Словении, Мальте, Греции и Испании минимальная зарплата составляет от 500 до 1000 EUR. Дальше следуют новые члены Евросоюза – бывшие советские прибалтийские республики, а также Чехия, Польша, Венгрия, Словакия. Румыния и Болгария замыкают список стран – минимальные зарплаты там составляют соответственно 153 EUR и 123 EUR. Примечательно, что в странах, чьи граждане

получают самый высокий минимум, работают меньше, чем граждане государств с более скромными зарплатами. По количеству рабочих часов в неделю лидирует Румыния (41,8 часа). За ней следуют Латвия, Польша и Чехия (41,7 часа). Меньше всего часов посвящают работе жители Франции (38,4), Бельгии (38,6) и Ирландии (38,9).

Украинская минимальная зарплата не соответствует европейским стандартам и уступает соседним государствам.

Минимальная зарплата восточноевропейских стран (не членов ЕС):

Россия – 96 евро, Беларусь – 57 евро, Украина – 50 евро, Молдова – 37,5 евро.

По данным Госкомстата, со среднедушевым доходом ниже прожиточного уровня в Украине живет около 8 млн человек. В каждой сотой украинской семье в 2008 году на одного человека приходилось менее 300 грн в месяц, в каждой 16-й – от 300 до 480 грн в месяц, в каждой 7-й – от 480 до 600. При этом более 1740 грн на человека в месяц приходится в каждом 11-м домохозяйстве. В каждой 16-й семье (6,1%) среднедушевые доходы превышают 1920 грн в месяц.

Задолженность по выплате заработной платы (2003-2002 г.)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Украина	4188,7	5165,7	6518,6	6400,8	4928,0	2656,6
Автономная Республика Крым	132,4	172,3	202,6	180,8	150,6	72,9
области:						
Винницкая	137,9	151,9	210,4	219,3	161,9	92,2
Волинская	91,7	99,6	132,7	112,2	82,8	32,6
Днепропетровская	460,1	554,4	652,9	578,1	418,2	210,3
Донецкая	583,8	748,3	895,7	984,7	865,7	695,6
Житомирская	108,0	131,8	169,1	162,1	137,9	79,7
Закарпатская	48,5	47,9	64,0	48,6	35,2	16,0
Запорожская	178,6	215,2	241,6	239,0	137,8	54,0
Ивано-Франковская	98,1	116,5	137,3	123,6	88,4	50,0
Киевская	136,0	196,6	219,1	224,4	188,9	97,6
Кировоградская	109,6	154,3	193,3	190,0	133,4	55,2
Луганская	304,2	423,7	573,0	578,2	465,6	318,4
Львовская	163,6	196,8	273,6	219,5	176,5	114,3
Николаевская	109,2	140,5	193,2	204,9	168,4	37,4
Одесская	186,8	176,4	216,4	206,8	156,5	58,9
Полтавская	145,6	183,3	243,5	238,7	192,9	76,3
Ривненская	97,6	116,0	129,3	126,8	80,5	35,9
Сумская	114,8	140,6	205,8	207,0	138,9	40,0
Тернопольская	95,2	131,5	161,8	162,6	128,3	51,1
Харьковская	295,9	323,0	416,7	434,1	306,2	139,5
Херсонская	99,5	126,5	171,8	173,3	153,9	68,0
Хмельницкая	108,7	135,7	178,3	196,6	141,4	65,6
Черкасская	112,4	159,2	210,1	210,5	161,3	68,4
Черновицкая	52,5	63,9	72,3	73,5	57,7	19,2
Черниговская	91,1	126,9	178,7	157,0	93,9	43,5
г. Киев	104,9	110,0	144,7	124,4	83,9	46,4
г. Севастополь	22,0	22,9	30,7	24,1	21,3	17,6

Задолженность по выплате заработной платы (2003-2009 г.)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Украина	2548,2	2232,4	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7
Автономная Республика Крым	90,6	76,7	43,0	45,6	48,3	44,6	55,5
области:							
Винницкая	91,9	70,0	47,1	50,8	30,5	19,9	27,5
Волынская	30,3	22,1	9,9	7,3	3,6	2,6	10,2
Днепропетровская	197,6	172,5	82,0	65,6	47,3	33,0	68,1
Донецкая	673,4	641,1	282,6	227,7	178,3	169,0	263,6
Житомирская	82,8	70,0	39,3	33,9	25,1	14,5	34,8
Закарпатская	11,9	5,7	2,1	2,1	2,2	4,2	9,2
Запорожская	53,7	50,6	35,7	31,8	27,6	23,9	44,9
Ивано-Франковская	35,8	26,9	12,4	7,2	6,2	4,3	7,2
Киевская	97,7	72,4	37,2	29,4	21,4	17,8	28,2
Кировоградская	47,1	43,7	24,1	28,4	36,9	33,4	34,6
Луганская	339,1	343,8	114,3	84,8	81,5	77,8	92,5
Львовская	131,5	111,0	41,4	37,5	30,4	22,6	59,9
Николаевская	27,0	27,9	23,5	18,8	24,9	14,8	23,8
Одесская	45,7	38,9	21,2	34,0	28,2	27,7	45,2
Полтавская	63,6	45,2	26,6	24,2	17,2	8,7	23,6
Ривненская	36,8	22,3	8,8	9,7	8,4	6,9	11,3
Сумская	44,4	40,1	31,7	34,1	25,6	16,9	31,2
Тернопольская	40,7	27,6	26,9	28,3	22,4	14,4	11,5
Харьковская	88,9	70,6	36,4	30,6	51,1	55,5	111,7
Херсонская	67,1	63,7	42,0	21,5	11,3	8,6	20,7
Хмельницкая	77,2	74,9	63,3	50,6	32,4	16,4	19,2
Черкасская	63,6	45,9	25,9	26,5	21,3	15,3	26,5
Черновицкая	21,1	16,1	5,8	5,4	3,6	2,7	5,4
Черниговская	37,2	23,7	14,5	14,0	11,8	6,2	21,0
г. Киев	37,8	18,8	8,9	6,5	7,4	6,6	97,4
г. Севастополь	13,7	10,2	4,6	4,0	1,5	0,4	4,0

* Данные представлены на начало года

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ МЕРЫ БОРЬБЫ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ

Закон Украины от 24 марта 1998 года внес в Уголовный кодекс Украины дополнительную статью 124-1 «Торговля людьми». Часть 1 этой статьи предусматривала следующее: «Открытое или тайное завладение человеком, связанное с законным или незаконным перемещением с согласия или без согласия лица через государственную границу Украины или без такового для дальнейшей продажи или иной возмездной передачи с целью сексуальной эксплуатации, использования в порнобизнесе, вовлечения в преступную деятельность, втягивания в долговую кабалу, усыновления в коммерческих целях, использования в военных конфликтах, эксплуатации труда, – наказывается лишением свободы на срок от трех до восьми лет с конфискацией имущества или без таковой».

Часть 2 предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией имущества или без таковой за те же действия, совершенные в отношении несовершеннолетнего, нескольких лиц, повторно, по предварительному сговору группой лиц, с использованием служебного положения или лицом, от которого потерпевший находился в материальной или иной зависимости.

Часть 3 статьи 124-1 УК Украины предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества за действия, предусмотренные частями 1 или 2 данной статьи, совершенные организованной группой либо связанные с незаконным вывозом детей за границу или невозвратом их в Украину, либо с целью извлечения у потерпевшего органов или тканей для трансплантации либо насильственного донорства, или если они повлекли за собой тяжкие последствия.

1 сентября 2001 года вступил в действие новый Уголовный кодекс Украины, который предусматривал уголовную ответственность за торговлю людьми в статье 149.

Часть первая статьи 149 Уголовного кодекса Украины гласила: «Продажа, иная возмездная передача человека, а также совершение в отношении него любой иной незаконной сделки, связанной с законным или незаконным перемещением с его согласия или без согласия через государственную границу Украины для дальнейшей продажи или иной передачи другому лицу (лицам) с целью сексуальной эксплуатации, использования в порнобизнесе, втягивания в преступную деятельность, вовлечения в долговую кабалу, усыновления (удочерения) в коммерческих целях, использования в военных конфликтах, эксплуатации труда, – наказывается лишением свободы на срок от трех до восьми лет».

Часть 2 статьи 149 Уголовного кодекса Украины предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от пяти до двенадцати лет с конфискацией

имущества или без таковой за те же действия, совершенные в отношении несовершеннолетнего, нескольких лиц, повторно, по предварительному сговору группой лиц, с использованием служебного положения или лицом, от которого потерпевший находился в материальной или иной зависимости.

Часть 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества за действия, предусмотренные частями первой и второй данной статьи, совершенные организованной группой или связанные с незаконным вывозом детей за границу или невозвратом их в Украину, либо с целью извлечения у потерпевшего органов или тканей для трансплантации или насильственного донорства, либо если они повлекли за собой тяжкие последствия.

Новый Уголовный кодекс Украины также предусматривал уголовную ответственность за проституцию. Часть 1 статьи 303 УК Украины «Проституция либо принуждение или втягивание в занятие проституцией» гласила: «Систематическое занятие проституцией, то есть оказание сексуальных услуг с целью получения дохода – наказывается штрафом от пятидесяти до пятисот не облагаемых налогом минимумов доходов граждан или общественными работами на срок до ста двадцати часов».

Часть 2 статьи 303 УК предусматривала наказание в виде штрафа от пятисот до одной тысячи не облагаемых налогом минимумов доходов граждан либо арестом на срок до шести месяцев, или лишением свободы на срок от одного до трех лет за принуждение или втягивание в занятие проституцией, то есть оказание сексуальных услуг за плату, путем применения насилия или угрозы его применения, уничтожения или повреждения имущества, шантажа или обмана.

Часть 3 статьи 303 УК Украины предусматривала наказание в виде лишения свободы на срок от трех до пяти лет за действия, предусмотренные частями первой или второй данной статьи, совершенные в отношении несовершеннолетнего или организованной группой.

Часть 4 статьи 303 УК Украины предусматривала наказание в виде лишения свободы от пяти до семи лет за сутенерство, то есть создание, руководство или участие в организованной группе, которая обеспечивает деятельность по оказанию сексуальных услуг лицами мужского и женского пола с целью получения прибылей.

Редакция этих статей была несовершеннолетней. В частности, торговлю людьми инкриминировали только в случае перемещения лица через границу, не криминализировалась торговля людьми в пределах страны. Уголовная ответственность за проституцию создала условия для латентности торговли людьми с целью сексуальной эксплуатации. Жертвы скрывали информацию о совершенном в отношении них преступлении, в результате которого им приходилось оказывать

сексуальные услуги, поскольку сохранялась опасность быть осужденными за проституцию. Эта норма не соответствовала международным стандартам, согласно которым жертва торговли людьми не подлежит ответственности, а нуждается в защите и имеет право на справедливую сатисфакцию.

В связи с этим Верховная Рада Украины Законом Украины от 12 января 2006 года «О внесении изменений в Уголовный кодекс Украины по усовершенствованию ответственности за торговлю людьми и втягивание в занятие проституцией» статьи 149 и 303 Уголовного кодекса Украины изложила в новой редакции (закон вступил в силу 10 февраля 2006 года).

Часть 1 статьи 149 Уголовного кодекса Украины гласит: «Торговля людьми или совершение иной незаконной сделки, объектом которой является человек, а также вербовка, перемещение, укрывательство, передача или получение лица, совершенные с целью эксплуатации, с использованием обмана, шантажа или уязвимого положения лица, – наказываются лишением свободы на срок от трех до восьми лет».

Действия, предусмотренные частью первой данной статьи, совершенные в отношении несовершеннолетнего или нескольких лиц, либо повторно, или по предварительному сговору группой лиц, либо должностным лицом с использованием служебного положения, или лицом, от которого потерпевший находился в материальной или иной зависимости, либо сопряженные с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего или его близких, либо с угрозой его применения, – караются лишением свободы на срок от пяти до двенадцати лет с конфискацией имущества или без таковой (часть 2 статьи 149 УК Украины).

Действия, предусмотренные частью первой или второй данной статьи, совершенные в отношении малолетнего, либо организованной группой, либо сопряженные с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего или его близких, либо с угрозой применения такого насилия, либо если они повлекли за собой тяжкие последствия, – караются лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества или без таковой.

В Примечании 1 к статье дается толкование эксплуатации: «Под эксплуатацией человека в данной статье следует понимать все формы сексуальной эксплуатации, использование в порнобизнесе, принудительный труд или принудительное оказание услуг, рабство или обычаи, подобные рабству, подневольное положение, вовлечение в долговую кабалу, извлечение органов, проведение опытов над людьми без их согласия, усыновление (удочерение) с целью наживы, принудительную беременность, вовлечение в преступную деятельность, использование в военных конфликтах и прочее.»

В Примечании 2 дается толкование выражения «уязвимое положение»: «Под уязвимым положением следует понимать обусловленное физическими или психическими качествами либо внешними факторами состояние лица, которое лишает или ограничивает его способность осознавать свои действия (бездействие) либо руководить ими, принимать по своей воле решения, оказывать сопротивление насильственным или иным действиям, стечение тяжелых личных, семейных или иных обстоятельств».

В Примечании 3 указывается, что ответственность за вербовку, перемещение, передачу или содержание малолетнего или несовершеннолетнего по этой статье наступает независимо от того, совершены ли эти действия с использованием обмана, шантажа или уязвимого положения указанных лиц, либо с применением или угрозой применения насилия, использованием должностного положения, либо лицом, от которого потерпевший находился в материальной или иной зависимости.

Также была изменена редакция статьи 303 Уголовного кодекса Украины «Сутенерство или втягивание лица в занятие проституцией», которая декриминализировала проституцию.

Втягивание лица в занятие проституцией или принуждение его к занятию проституцией с использованием обмана, шантажа или уязвимого положения этого лица, либо с применением или угрозой применения насилия, либо сутенерство карается лишением свободы на срок от трех до пяти лет (часть 1 статьи 303 УК Украины).

Действия, предусмотренные частью первой данной статьи, совершенные в отношении нескольких лиц или повторно, либо по предварительному сговору группой лиц, либо должностным лицом с использованием служебного положения, либо лицом, от которого потерпевший находится в материальной или иной зависимости, – караются лишением свободы на срок от четырех до семи лет (часть 2 статьи 303 УК Украины).

Действия, предусмотренные частями первой или второй, совершенные в отношении несовершеннолетнего или организованной группой, – караются лишением свободы на срок от пяти до десяти лет с конфискацией имущества или без таковой (часть 3 статьи 303 УК Украины).

Действия, предусмотренные частями первой, второй или третьей данной статьи, совершенные в отношении малолетнего, либо если они повлекли за собой тяжкие последствия, – караются лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества или без таковой (часть 4 статьи 303 УК Украины).

В Украине предусматривается только административная ответственность за проституцию. Так статья 181-1 Кодекса об административных правонарушениях Украины предусматривает за проституцию административное наказание в виде предупреждения или наложения штрафа от пяти до десяти не облагаемых налогом

минимумов доходов граждан. Те же действия, совершенные повторно в течение года после наложения административного взыскания, влекут за собой наложение штрафа от восьми до пятнадцати не облагаемых налогом минимумов доходов граждан.

Объектом преступления, ответственность за которое предусмотрена статьей 149 УК Украины «Торговля людьми», являются общественные отношения, обеспечивающие личную свободу человека. Потерпевшим от преступления может быть любой человек мужского или женского пола. Если потерпевшим является несовершеннолетний (в возрасте от 14 до 18 лет) либо малолетний (в возрасте до 14 лет), то действия субъекта преступления следует квалифицировать соответственно по части 2 либо части 3 статьи 149 УК Украины.

Объективная сторона. Анализ новой редакции части первой статьи 149 УК позволяет утверждать, что действия могут совершаться в следующих формах: торговля людьми, осуществление иной незаконной сделки, объектом которой является человек, вербовка, перемещение, укрывательство человека, передача человека, получение человека.

Состав преступления формальный. Установление одной из этих форм деяния достаточно для констатации его объективной стороны. Для вербовки, перемещения, укрывательства, передачи и получения человека обязательным является также способ совершения деяния, а именно, использование субъектом обмана, шантажа либо уязвимого положения потерпевшего.

Торговля людьми – это незаконная безвозвратная передача хотя бы одного человека (продавцом) и соответствующее его получение иным лицом (покупателем) за денежное вознаграждение либо путем обмена на драгоценности, драгоценные металлы, определенное имущество без участия денежного эквивалента. Характерным для этого деяния выступает тот факт, что оно совершается двумя лицами, один из которых выступает продавцом, другой – покупателем. Деяния в этой форме следует считать законченными с момента установления в отношении потерпевшего фактического владения.

Под совершением иной незаконной сделки, объектом которой выступает человек, следует понимать иные, кроме торговли людьми, случаи передачи человека одним лицом и его получения другим лицом на основании незаконной сделки. Например, путем передачи в залог, в наем, в счет долга, для совершения определенных услуг материального или нематериального характера или вообще без какой-либо оплаты. Такая передача может быть как безвозвратной, так и возвратной, то есть на определенное время. Как и при торговле людьми, действия в этой форме будут законченными с момента получения человека иным лицом либо с момента установления над потерпевшим фактического владения, в которое он был передан.

Торговля людьми или совершение иной незаконной сделки, объектом которой является человек, могут сопровождаться похищением потерпевшего, лишением его свободы, применением угрозы повреждения или уничтожения имущества, принадлежащего потерпевшему или близким ему лицам, иными действиями, ограничивающими личную свободу человека. При совершении этих действий могут быть также применены способы, непосредственно указанные в статье 149 УК Украины. Однако наличие последних не является обязательным признаком их совершения.

Торговля людьми или совершение иной незаконной сделки, объектом которой является человек, могут быть совершены как с перемещением потерпевшего через государственную границу, так и без такого перемещения. Если указанные действия сопровождаются незаконным перемещением лиц через государственную границу Украины, они дополнительно квалифицируются по статье 332 УК Украины.

Вербовка человека – это действия, связанные со склонением лица работать или оказывать услуги на определенных условиях, как правило, за материальное вознаграждение. К таким действиям следует отнести психическое воздействие на человека в форме приглашения, уговора или убеждения для дальнейшего набора, а также сам набор потерпевшего работать или оказывать услуги по найму. В конкретной ситуации это может проявляться в приглашении потенциальных жертв работать танцовщицами, официантками, в качестве прислуги, охранниками, разнорабочими и т. д. Действия в этой форме следует признавать законченными с момента вербовки, то есть с момента совершения действий, связанных с набором потерпевшего работать или оказывать услуги на определенных условиях.

Перемещение человека – это совершение субъектом преступления каких-либо действий по перемещению в пространстве потерпевшего из одного места в другое. Как правило, перемещение человека заключается в его перевозке, то есть когда потерпевший перемещается субъектом преступления с использованием транспортного средства (например, перевозка от продавца к покупателю на автомобиле). Однако, возможно перемещение и путем пешеходного сопровождения. Деяние в этой форме считается законченным с момента перемещения человека субъектом преступления из одного места в другое.

Укрывательство человека – это совершение субъектом преступления каких-либо действий, направленных на то, чтобы исключить или осложнить установление того, где в данный момент находится потерпевший. В частности, такие действия могут выражаться в содержании человека в определенных помещениях, тайниках, иных местах, исключающих возможность или осложняющих установление их действительного нахождения. Деяния в этой форме являются законченными с момента укрытия человека субъектом преступления.

Под передачей человека следует понимать совершение одним лицом определенных действий, связанных с передачей потерпевшего иному лицу (получателю). Эти действия совершаются прежде всего лицом, выступающим посредником между сторонами незаконной сделки в отношении человека (между продавцом и покупателем). Законченным деяние в этом случае следует признавать с момента осуществления виновным самой передачи человека.

Получение человека. Под получением человека следует понимать завладение человеком либо его удержание лицом, которому человек был передан. Получение человека всегда тесно связано с его передачей и является непосредственным результатом последнего. Деяния в этой форме следует считать законченными с момента установления фактического контроля со стороны получателя над поведением потерпевшего.

Вербовка, перемещение, укрывательство, передача либо получение человека возможны только путем использования субъектом преступления обмана, шантажа, уязвимого положения потерпевшего.

Под обманом следует понимать сообщение неправдивых данных (активный обман), вследствие чего потерпевший вводится в заблуждение.

Шантаж – это психическое насилие, заключающееся в угрозе разглашения сведений, которые потерпевший или его близкие желают сохранить в тайне.

Использование уязвимого положения потерпевшего. В соответствии с примечанием № 2 к статье 149 Уголовного кодекса Украины – это обусловленное физическими и психическими свойствами или внешними обстоятельствами положение лица, которое лишает либо ограничивает его способность осознавать свои действия (бездействие) или руководить ими, принимать по своей воле самостоятельные решения, оказывать сопротивление насильственным или иным незаконным действиям, совпадение тяжелых личных, семейных или иных обстоятельств.

Для наличия в действиях лица объективной стороны преступления достаточно установить использование им при совершении вербовки, перемещения, укрывательства, передачи либо удержания человека хотя бы одного из указанных в диспозиции части 1 статьи 149 УК Украины способов. Исключением из этого является случай, когда потерпевший является несовершеннолетним или малолетним, на что указано в примечании № 3 к статье 149 УК Украины. Согласно примечанию ответственность за вербовку, перемещение, укрывательство, передачу либо получение малолетнего или несовершеннолетнего по этой статье должна наступать независимо от того, совершены ли такие действия с использованием обмана, шантажа или уязвимого положения указанных лиц.

Субъективная сторона преступления – прямой умысел. Мотивы. Торговля людьми осуществляется по корыстным мотивам. Этот признак субъективной стороны для

лица, продающего человека, выступает в качестве обязательного. При осуществлении иной незаконной сделки, объектом которой является человек, а также при вербовке, перемещении, укрывательстве, передаче либо получении человека, в том числе в результате торговой сделки, мотивы могут быть различными. Поэтому для целей действий мотив является факультативным признаком. Его установление имеет значение для оценки степени общественной опасности совершенного деяния.

Цель. Для вербовки, перемещения, укрывательства, передачи и получения человека обязательным признаком субъективной стороны является цель преступления, а именно, эксплуатация потерпевшего. При этом, как следует из подпункта б статьи 3 Протокола о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющем Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности, согласие жертвы торговли людьми на запланированную эксплуатацию не принимается во внимание, если в отношении нее был использован хотя бы один из способов воздействия: угроза применения насилия или его применение, а также другие формы принуждения: похищение, мошенничество, обман, злоупотребление властью или уязвимым положением, подкуп в виде платежей или выгод для получения согласия лица, контролирующего другое лицо. В соответствии с примечанием № 1 к статье 149 УК Украины под эксплуатацией человека в этой статье следует понимать все формы сексуальной эксплуатации, использование в порнобизнесе, принудительный труд или принудительное оказание услуг, рабство или обычаи, подобные рабству, подневольное положение, вовлечение в долговую кабалу, извлечение органов, проведение опытов над человеком без его согласия, усыновление (удочерение) с целью наживы, принудительную беременность, вовлечение в преступную деятельность, использование в вооруженных конфликтах и т. д. Следует обратить внимание на то, что закон не требует, чтобы цель эксплуатации человека была достигнута. Для наличия состава преступления достаточно, если виновный осознавал эту цель и действовал для ее достижения.

Фактическая реализация цели эксплуатации человека в отдельных случаях требует дополнительной квалификации по статье 150 УК Украины.

Субъект преступления – физическое, лицо, достигшее 16-летнего возраста. В частности, субъектом преступления является как лицо, передающее потерпевшего, так и лицо, которое в результате совершения с первым лицом незаконной сделки получает его. Эти лица в таком случае выступают соисполнителями преступления.

В части 2 статьи 149 Уголовного кодекса Украины указаны обстоятельства, усиливающие ответственность за совершение этого преступления: совершение преступления в отношении несовершеннолетнего или в отношении нескольких лиц, либо повторно; либо по предварительному сговору группой лиц, либо должностным лицом с использованием служебного положения; либо лицом, от которого

потерпевший находился в материальной или иной зависимости, либо сопряженные с насилием, которое не является опасным для жизни или здоровья потерпевшего или его близких, либо с угрозой применения такого насилия.

Совершение действий, предусмотренных частью 1 статьи 149 Уголовного кодекса Украины, в отношении несовершеннолетнего имеет место тогда, когда оно совершено в отношении лиц в возрасте от 14 до 18 лет.

Совершение действий в отношении нескольких лиц означает, что эти действия были совершены в отношении двух и более лиц и такие действия представляют собой единое преступление. Понятие повторности преступлений и совершения преступления по предварительному сговору группой лиц содержится в статье 32 и части 2 статьи 28 Уголовного кодекса Украины.

Совершение преступления должностным лицом с использованием служебного положения. Это случаи совершения преступления специальным субъектом – должностным лицом, которое использует предоставленные ему по службе права или полномочия, в том числе и путем явного выхода за пределы таких прав и полномочий. Если торговля людьми или иная незаконная сделка в отношении человека совершается работником правоохранительного органа с использованием служебного положения, то эти действия квалифицируются по совокупности части 2 или части 3 статьи 149 УК и части 3 статьи 364 УК Украины.

Совершение преступления лицом, от которого потерпевший находился в материальной или иной зависимости. Материальная зависимость – это случаи, когда потерпевший находится на иждивении виновного или проживает на его жилплощади и т. д. Иная зависимость – это понятие охватывает случаи как служебной, так и иной зависимости (например, должника).

Под насилием, не являющимся опасным для жизни и здоровья потерпевшего или его близких, либо угрозой применения такого насилия следует понимать:

- 1) физическое насилие – ограничение свободы, нанесение ударов, побои, причинение легких телесных повреждений, не повлекших за собой кратковременного расстройства здоровья или незначительной потери трудоспособности;
- 2) психическое насилие – реальная угроза применения указанного физического насилия.

Часть 3 статьи 149 содержит указание на совершение действий при особо отягчающих обстоятельствах: совершение действий, предусмотренных частью 1 или 2 этой статьи в отношении малолетнего, либо организованной группой, либо сопряженные с насилием, опасным для жизни или здоровья потерпевшего или его близких, либо если они повлекли за собой тяжкие последствия.

Физическим насилием, опасным для жизни или здоровья, охватываются легкие телесные повреждения, повлекшие за собой кратковременное расстройство здоровья или незначительную потерю трудоспособности, средней тяжести и тяжкие телесные повреждения, покушение на убийство, убийство.

При этом покушение на убийство и умышленное убийство, влияя на совершенное как обстоятельство,отягчающее ответственность, не охватывается составом преступления, предусмотренного статьей 149 Уголовного кодекса Украины, и требует дополнительной квалификации в соответствии с частью 2 или частью 3 статьи 15 и статьей 115 Уголовного кодекса Украины.

К физическому насилию, которое является особо отягчающим обстоятельством состава преступления торговли людьми или иной незаконной сделки в отношении человека, также относится насилие, которое реально не повлекло за собой вреда здоровью, но было опасным в момент его применения, то есть в момент его применения создавало реальную угрозу жизни и здоровью потерпевшего (например, сбрасывание с высоты, из транспорта, применение электротока).

Психическое насилие при совершении преступления, предусмотренного частью 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины, выражается в угрозе применения указанного физического насилия, в том числе и в угрозе убийством. При этом угроза должна носить реальный характер и восприниматься потерпевшим как могущая в действительности быть реализованной.

Тяжкими последствиями совершения преступления, предусмотренного статьей 149 Уголовного кодекса Украины, могут быть причинение смерти потерпевшему по неосторожности (например, вследствие нанесения тяжких телесных повреждений), его самоубийство, тяжкое заболевание, в том числе психическое, оставление потерпевшего в опасном для жизни или здоровья состоянии и т. д.

К тяжким последствиям, которые являются обстоятельствами, отягчающими ответственность, можно отнести только те, в которых виновный в совершении преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины, имеет умышленную или неосторожную форму вины.

Торговля людьми или иная незаконная сделка в отношении человека может сопровождаться совершением либо приводить к совершению иных преступлений, выходящих за пределы состава преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины. В таких случаях действия лица следует квалифицировать по совокупности преступлений (в частности, по статьям 142, 143, 144, 146, части 2 статьи 173 и т. д.).⁷

7 Комментарий к статье под ред. Борисова В. И., Казак В. А.

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ

1. Верховным Судом Украины 25 декабря 2008 года рассмотрено уголовное дело по кассационной жалобе защитника в интересах осужденной Щ. на приговор Бориспольского суда Киевской области от 21 апреля 2008 года и определение апелляционного суда Киевской области от 16 июля 2008 года.

Приговором Бориспольского суда Киевской области от 21 апреля 2008 года Щ. осуждена по части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы с конфискацией имущества.

Этим приговором также осужден гражданин Турции, в отношении которого судебное решение не обжаловано.

По приговору суда Щ. признана виновной и осуждена за то, что она в период с сентября 2005 года по февраль 2006 года по предварительному сговору с гражданином Турции, находившимся на территории Украины в г. Черновцы, занимались подыскиванием и вербовкой женщин, находящихся в уязвимом положении, с целью осуществления в отношении них незаконной сделки, связанной с перемещением через государственную границу Украины в Турцию для дальнейшей продажи и передачи иным лицам с целью сексуальной эксплуатации и вовлечения в долговую кабалу.

Так, в конце сентября 2005 года в г. Черновцы Щ. познакомила гражданина Турции с Я., которая находилась в уязвимом положении, и предложили ей заниматься проституцией в Турции. Получив согласие, гражданин Турции оплатил расходы по оформлению документов и оплатил все дальнейшие расходы по переправке ее за границу. Однако от полета Я. отказалась, после чего гражданин Турции начал вымогать от Я., чтобы она компенсировала понесенный ущерб или подыскала и предложила вместо себя других женщин, на что получил согласие.

3 февраля 2006 года в г. Черновцы Щ. по предварительному сговору с гражданином Турции, предложила М., находившейся в уязвимом положении, поехать в Турцию с целью оказания за вознаграждение сексуальных услуг, склонив последнюю к занятию проституцией.

8 февраля 2006 года в г. Черновцы Щ. познакомилась с П., которая находилась с сложном материальном положении; преследуя цель завербовать ее и склонить к занятию проституцией, предложила познакомить ее с гражданином Турции, который и переправил ее за границу. 13 февраля 2008 года Щ. вместе с гражданином Турции отвезли М. и П. в аэропорт «Борисполь», где они были задержаны сотрудниками милиции.

Определением коллегии судей Судебной палаты по уголовным делам апелляционного суда Киевской области от 16 июля 2008 года приговор оставлен без изменений.

В кассационной жалобе защитник просил суд решение в отношении Щ. изменить в части назначенного наказания и освободить ее от отбывания наказания на основании статьи 75 УК Украины, ссылаясь при этом на обстоятельства, смягчающие ответственность. Кроме того, он указывал на существенные нарушения уголовно-процессуального закона, в частности, на недопустимость некоторых доказательств.

Заслушав доклад судьи Верховного Суда Украины, защитника, поддержавшего свою жалобу, позицию прокурора, проверив материалы дела и доводы, приведенные в жалобе, коллегия судей решила, что она не подлежит удовлетворению по следующим основаниям.

Закключение о доказанности виновности Щ. в совершении преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 УК Украины, суд вынес на основании доказательств, исследованных в судебном заседании, что по сути в кассационной жалобе не оспаривается.

Наказание Щ. назначено с соблюдением требований статьи 65 УК Украины.

При назначении наказания Щ. суд учел степень тяжести совершенных ею преступлений, данные о ее личности и смягчающие обстоятельства: положительную характеристику и наличие на ее иждивении несовершеннолетнего ребенка. Наказание является необходимым и достаточным для ее исправления и предупреждения совершения ею новых преступлений.

Доводы кассационной жалобы защитника о том, что назначенное наказание не соответствует тяжести совершенного Щ. преступления и данным о личности, являются неубедительными, поэтому оснований для ее освобождения от отбывания наказания на основании статьи 75 УК Украины коллегия судей не усматривает.

Существенных нарушений органами досудебного следствия или судом норм уголовно-процессуального закона, которые бы стали основанием для изменения или отмены судебного решения, не установлено.

Исходя из вышеуказанного, руководствуясь статьями 394–396 УПК Украины, коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины определила: кассационную жалобу защитника в интересах осужденной Щ. оставить без удовлетворения, а приговор Бориспольского суда Киевской области от 21 апреля 2008 года и определение апелляционного суда Киевской области от 16 июля 2008 года в отношении Щ. – без изменений.

2. Коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины, рассмотрев в судебном заседании 8 июля 2008 года уголовное дело по кассационному представлению прокурора Херсонской области на приговор Суворовского районного суда г. Херсона от 19 апреля 2007 года в отношении Б., установила следующее. Этим приговором Б. осуждена к 5 годам лишения свободы с конфискацией имущества. На основании статьи 75 УК Украины Б. освобождена от отбывания наказания с испытательным сроком 2 года, с возложением на нее предусмотренных статьей 76 УК Украины обязательств не выезжать за пределы Украины на постоянное жительство без разрешения органа уголовно-исполнительной системы, сообщать о смене места жительства, работы и периодически являться в эти органы для регистрации.

Приговором Б. признана виновной в том, что она в период с ноября 2004 года по март 2005 года повторно завербовала, возмездно передала в Республику Кипр жительниц города Херсона К., П., С. и с их согласия переместила через государственную границу для дальнейшей продажи иным лицам с целью сексуальной эксплуатации, вовлечения в долговую кабалу.

Заслушав доклад судьи Верховного Суда Украины, заключение прокурора, коллегия судей решила, что кассационное представление подлежит удовлетворению по следующим основаниям.

Законом Украины «О внесении изменений в Уголовный кодекс Украины по усовершенствованию ответственности за торговлю людьми и втягивание в занятие проституцией» от 12 января 2006 года статья 149 УК Украины изложена в новой редакции, диспозиция которой не содержит описания противоправных действий, с которыми предыдущий закон связывал наступление уголовной ответственности. В частности, как правильно указано в кассационном представлении, в ней отсутствует ссылка на связь этих действий с законным перемещением человека с его согласия через государственную границу для дальнейшей продажи с целью сексуальной эксплуатации, вовлечения в долговую кабалу.

На момент постановления приговора этот закон вступил в силу и, поскольку улучшил положение осужденной, суд в соответствии с требованиями статьи 5 УК Украины об обратной во времени силе действия закона об уголовной ответственности, должен был бы сформулировать обвинение согласно требованиям нового уголовного закона. В связи с этим из приговора подлежат исключению указанные выше квалифицирующие признаки. При этом коллегия суда оставляет без изменения меру наказания, поскольку приведение приговора к требованиям нового закона в данных обстоятельствах существенно не влияет на степень тяжести содеянного Б. преступления.

Руководствуясь статьями 394–396 УПК Украины, коллегия судей определила: кассационное представление заместителя прокурора Херсонской области удовлетворить. Приговор Суворовского районного суда г. Херсона изменить. Исключить из мотивировочной части приговора ссылку на связанность незаконной сделки в отношении людей с законным перемещением с их согласия через государственную границу Украины для дальнейшей продажи с целью сексуальной эксплуатации, вовлечения в долговую кабалу.

3. 17 апреля 2007 года Верховный Суд Украины рассмотрел уголовное дело по кассационным жалобам осужденных М. и Ш. на приговор Центрального районного суда города Симферополя Автономной Республики Крым от 22 сентября 2005 года, которым М. осуждена по части 2 статьи 149 УК Украины к 6 годам лишения свободы с конфискацией всего имущества, по части 2 статьи 15, части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы с конфискацией всего имущества, по части 2 статьи 190 УК Украины к 2 годам лишения свободы. На основании статьи 70 УК Украины по совокупности преступлений, путем поглощения менее сурового наказания более суровым, окончательно определено 6 лет лишения свободы с конфискацией всего имущества. Удовлетворены гражданские иски потерпевших. Ш. осуждена по тем же статьям к 5 годам 6 месяцам лишения свободы с конфискацией всего имущества. В кассационных жалобах осужденные просили судебные решения отменить, уголовные дела закрыть.

Проверив материалы дела, коллегия судей пришла к выводу о том, что жалоба удовлетворению не подлежит. Заключение суда о виновности М. и Ш. в совершении инкриминированных им преступлений базируется на совокупности собранных доказательств, которым суд дал надлежащую оценку. Обвинительный приговор является обоснованным и тщательно мотивированным. Местный суд проанализировал как показания потерпевших по делу, которые поддержали обвинение, так и характер и последствия деятельности осужденных. Проверка соответствия заключения суда фактическим обстоятельствам дела и полнота и всесторонность дознания и судебного следствия предусмотрены действующим законодательством только при рассмотрении кассационных жалоб и представлений на приговор апелляционного суда, постановленный им как судом первой инстанции. Существенных нарушений уголовно-процессуального закона, которые могли повлечь за собой отмену судебного решения в кассационном порядке, в жалобах не приводится. В удовлетворении кассационных жалоб отказано.

4. 15 марта 2007 года Верховным Судом Украины рассмотрено уголовное дело по кассационной жалобе защитника на определение Апелляционного суда

Днепропетровской области от 8 декабря 2005 года. Постановлением Самарского районного суда г. Днепропетровска от 21 сентября 2005 года отказано в удовлетворении ходатайства осужденной К. о возобновлении срока на подачу апелляции на приговор, которым К. осуждена по части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы и на основании статьи 75 УК Украины освобождена от отбывания наказания с испытательным сроком на 3 года.

Определением Апелляционного суда Днепропетровской области от 8 декабря 2005 года указанное постановление оставлено без изменений. К. признана виновной в том, что она в 2002 году по предварительному сговору с М. и Т. о совершении незаконных сделок, предметом которых является человек, завербовала семерых женщин для отправки в Москву, где они были задействованы в порнобизнесе. В кассационной жалобе защитник ставит вопрос об отмене определения суда апелляционной инстанции и просит возобновить срок на подачу апелляции на приговор районного суда. По его мнению, суд апелляционной инстанции безосновательно оставил апелляционную жалобу на постановление суда, которым отказано в удовлетворении ходатайства о возобновлении срока на апелляционное обжалование приговора, без удовлетворения, не приняв во внимание причины пропуска срока подачи апелляции.

Коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам пришла к выводу о том, что жалоба не подлежит удовлетворению, поскольку осужденная присутствовала в судебном заседании во время постановления приговора, судом ей были разъяснены сроки и порядок обжалования приговора. Отсутствие ее защитника в период срока подачи апелляции не может являться уважительной причиной пропуска срока на апелляционное обжалование, поскольку в суде ее интересы также представлял и другой защитник, к которому она могла обратиться. Кроме этого, защитник не был лишен возможности подать жалобу из другого места нахождения.

5. 31 января 2008 года Верховным Судом Украины рассмотрено уголовное дело по кассационному представлению прокурора на приговор Луцкого суда Волынской области от 8 февраля 2007 года, которым осуждены Д. и Г. по части 3 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК Украины к 4 годам лишения свободы, а на основании статьи 75 УК Украины каждый из них освобожден от отбывания наказания с испытательным сроком один год и на каждого возложены обязательства в соответствии со статьей 76 УК Украины.

Суд признал Д. и Г. виновными в том, что они в составе организованной группы, созданной М. и С., в 2001 году с целью вывоза молодых женщин из Украины за границу и продажи их для сексуальной эксплуатации 7 сентября и 23 октября 2003 года переправили через таможенный пост «Ягодин» государственной границы Украины

на территорию Республики Польша 5 женщин и продали их гражданину Польши по 650 долларов США за каждую.

В кассационном представлении прокурор, не оспаривая правильности установленных судом фактических обстоятельств и юридической оценки преступных действий, просил отменить приговор, а дело направить на новое судебное рассмотрение, поскольку назначенное наказание не соответствует требованиям закона, тяжести совершенного преступления, является мягким. По его мнению, суд безосновательно применил статью 69 УК Украины и статью 75 УК Украины, не мотивировав надлежащим образом свое решение.

Коллегия судей пришла к выводу о том, что суд надлежащим образом не учел, что Д. и Г. в течение сентября – октября 2003 года систематически в составе организованной группы совершали особо тяжкие преступления в сфере торговли людьми, при этом выполняли главную роль в этих преступлениях. Как видно из материалов дела, на что неоднократно указывали потерпевшие, именно Д. и Г. перевозили гражданок Украины в Польшу, где продавали их для сексуальной эксплуатации и принуждали ежемесячно выплачивать им определенную сумму денег за предоставление такой работы и в качестве компенсации транспортных расходов, тем самым втягивали потерпевших в долговую кабалу. Суд также не учел и того, что Д. и Г. после возбуждения уголовного дела длительное время укрывались от суда и следствия. Все это свидетельствует о стойкости противоправного поведения Д. и Г.

Поэтому доводы кассационного представления о чрезмерно мягком наказании являются обоснованными и подлежат удовлетворению. Приговор в отношении обоих осужденных подлежит отмене, а уголовное дело – направлению на новое судебное рассмотрение.

Суды должны строго соблюдать требования международных нормативных актов и действующего украинского законодательства в отношении определения потерпевшего от торговли людьми. Так, Протокол Организации Объединенных Наций о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, определяет: «Вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение ребенка с целью эксплуатации считается торговлей людьми даже в том случае, если они не связаны с применением какого-либо вида воздействия, указанных в подпункте «а» статьи 3». Ребенок – это любое лицо, не достигшее 18-летнего возраста.

Однако в судебной практике встречаются случаи, когда суды прямо игнорируют указанное положение.

Так, приговором Шахтерского горрайсуда от 26 мая 2006 года И. признан виновным в том, что, будучи членом организованной преступной группы, 11 июля 2005 года в помещении клуба «Игровые автоматы», выполняя возложенную на

него миссию по нахождению и вербовке девушек для оказания сексуальных услуг в г. Москве, познакомился с несовершеннолетней С. Войдя в доверие, он пообещал потерпевшей содействовать ее поступлению в Щукинское театральное училище в г. Москве после того, как она станет в этом городе заниматься оказанием сексуальных услуг различным лицам за плату. 12 июля 2005 года осужденный доставил потерпевшую в г. Донецк, откуда поездом «Донецк–Москва» переправил ее в город назначения. В Москве согласно достигнутой договоренности И. передал С. другим участникам преступной группы, которые поселили ее в заранее подготовленной квартире, осуществляли ее охрану и на автомобиле ГАЗ «Соболь» доставляли к месту сбора лиц, занимающихся проституцией.

Таким образом, обвинение, признанное судом доказанным, и изложенное в приговоре, содержит все объективные и субъективные признаки состава преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины «Торговля людьми». Однако, как видно из материалов дела, прокурор в суде изменил обвинение и квалифицировал действия И. по части 3 статьи 303 УК Украины – втягивание лица в занятие проституцией. Как усматривается из протокола судебного заседания, потерпевшая и ее законный представитель заявили о том, что будут поддерживать обвинение в ранее предъявленном объеме. Суд, в нарушение требований статьи 277 УПК Украины и нарушая права потерпевшей, не продолжил рассмотрение дела в ранее предъявленном объеме. Из вступительной части приговора усматривается, что суд, вопреки позиции потерпевшей и ее законного представителя, продолжил рассмотрение дела по части 3 статьи 303 УК Украины, указав, что именно по этому уголовному закону обвиняется И. Соответственно, в приговоре суд не привел мотивов переквалификации действий подсудимого с части 3 статьи 149, а только констатировал правильность квалификации действий по части 3 статьи 303 УК Украины.

Судом не было дано никакой оценки той части обвинения, согласно которой И. 11 июля 2005 года еще на территории железнодорожного вокзала г. Донецка, услышав от несовершеннолетней С. об отказе ехать в Российскую Федерацию, применил к ней насилие, избил ее и под угрозой применения в дальнейшем насилия принудил сесть в поезд и сопровождал ее до Москвы. В вагоне, подавляя попытки потерпевшей выйти из вагона, вновь жестоко избил, подавив желание сопротивляться его воле.

Прибыв в г. Москву, И. отобрал у потерпевшей паспорт и передал ее другим участникам организованной преступной группы, получив денежное вознаграждение в размере 9000 российских рублей.

До октября 2005 года другие члены организованной преступной группы принуждали потерпевшую оказывать сексуальные услуги мужчинам под их контролем, для этого ежедневно вывозили ее к станции метро «Красносельское» по

ул. Русаковской. Некоторые члены преступной группы выполняли функцию подавления сопротивления потерпевшей оказывать сексуальные услуги, а именно, били ее, незаконно лишали свободы, удерживая в ванной комнате в течение пяти суток без еды и света, не выдавали наличных денежных средств, создав тем самым условия полной материальной зависимости от членов преступной группы.

6. 16 декабря 2008 года Верховный Суд Украины рассмотрел уголовное дело по кассационной жалобе прокурора и кассационной жалобе осужденной О. на определение апелляционного суда Житомирской области от 1 июля 2008 года. Приговором Королевского районного суда г. Житомира от 24 апреля 2008 года О. осуждена по части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы без конфискации принадлежащего ей имущества, по части 3 статьи 15 и части 2 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК Украины к 4 годам лишения свободы без конфискации принадлежащего ей имущества. На основании статьи 70 УК Украины О. признана виновной и ей назначено окончательное наказание в виде 5 лет лишения свободы без конфискации. Апелляционной инстанцией приговор оставлен в силе. Приговором О. признана виновной в том, что с декабря 2003 года по июль 2004 года по предварительному сговору она осуществляла вербовку и продажу за границу с целью сексуальной эксплуатации граждан Украины. Кроме того, в феврале 2004 года, скрывая от потерпевших истинные намерения продать их, ввела их в заблуждение и пыталась переправить за границу, однако по обстоятельствам, от нее не зависящим, не довела преступное намерение до конца.

В кассационном представлении прокурор, не оспаривая правильности квалификации действий осужденной, просит определение апелляционного суда отменить в связи с существенным нарушением уголовно-процессуального закона и неправильным применением уголовного закона с направлением уголовного дела на новое апелляционное рассмотрение. Свои требования обосновывает тем, что апелляционный суд, рассматривая дело по апелляционной жалобе осужденной и ее защитника, не проверил изложенные доводы и не привел в определении убедительных мотивов, по которым признал их апелляцию необоснованной. Кроме того, прокурор указывает, что на период совершения осужденной преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 УК Украины, данная норма закона не содержала такого признака, как вербовка, по которой суд квалифицировал действия О., то есть судом неправильно применен уголовный закон.

В кассационной жалобе осужденная указывает, что досудебное следствие и судебное рассмотрение дела проведены неполно, односторонне, необъективно, а заключения суда не соответствуют фактическим обстоятельствам дела, доказательства по делу сфальсифицированы, виновность в совершении преступлений,

за которые она осуждена, не доказана. Коллегия судей пришла к выводу о том, что кассационная жалоба осужденной не подлежит удовлетворению, а кассационное представление прокурора подлежит частичному удовлетворению по следующим основаниям.

Заключение суда о виновности О. в совершении незаконной сделки в отношении человека, связанной с вербовкой, перемещением через государственную границу для передачи другим лицам с целью сексуальной эксплуатации, совершенной в отношении нескольких лиц, по предварительному сговору группой лиц, а также в совершении покушения на совершение указанных действий базируется на доказательствах, собранных в установленном законом порядке и исследованных в судебном заседании.

Это заключение подтверждается последовательными показаниями девяти потерпевших, которые даны на досудебном следствии и в суде и не доверять которым коллегия судей не имеет оснований; они содержатся в протоколах предъявления фотоснимков для опознания, осмотре вещественных доказательств, подтверждены справками, банковскими извещениями о получении денежных переводов осужденной, заключением почерковедческой экспертизы, а также иными приведенными в деле доказательствами, сомнений в отношении достоверности которых не имеется.

О. ссылалась на недоказанность ее вины в совершении преступлений по мотивам, аналогично указанным в кассационной жалобе, которые высказывались ею в суде первой инстанции, были тщательно проверены и обоснованно признаны преднамеренно изложенными О. с целью избежать ответственности.

Свои выводы в отношении полученных доказательств и их оценки в совокупности с другими приведенными в приговоре доказательствами суд надлежащим образом мотивировал. С этими выводами соглашается и коллегия судей Верховного Суда.

Всесторонне рассмотрев и оценив доказательства в совокупности, суд пришел к правильному выводу о том, что подсудимой совершены преступления, предусмотренные частью 3 статьи 15 и частью 2 статьи 149 УК Украины, частью 2 статьи 149 УК Украины.

Наказание О. признано судом достаточным.

Утверждения осужденной о том, что признательные показания были даны ею под моральным и физическим давлением со стороны следственных органов, являются безосновательными, поскольку при проверке дела не установлено данных, которые бы об этом свидетельствовали.

Безосновательным является утверждение кассационного представления о том, что апелляционный суд, оставляя апелляции без удовлетворения, не указал в определении оснований, по которым они признаны необоснованными.

Как усматривается из апелляций осужденной и ее защитника, в них ставится вопрос только о смягчении назначенного наказания. Оставляя эти апелляции без удовлетворения, апелляционный суд правильно сослался на то, что суд первой инстанции в полной мере учел степень тяжести совершенного ею преступления, которое является особо тяжким, наличие смягчающих ответственность обстоятельств, а поэтому назначенное ей наказание в минимальном размере, предусмотренном частью 2 статьи 149 УК Украины, является необходимым и достаточным для ее исправления и предупреждения новых преступлений.

Вместе с тем доводы кассационного представления о том, что судом неправильно применен уголовный закон при определении квалифицирующих признаков по части 2 статьи 149 УК Украины, заслуживает внимания. Законом Украины «О внесении изменений в Уголовный кодекс Украины по усовершенствованию ответственности за торговлю людьми и втягивание в занятие проституцией» от 12 января 2006 года статья 149 УК Украины изложена в новой редакции, диспозиция которой не содержала такого признака преступления как вербовка.

На момент постановления приговора этот закон, улучшающий положение осужденной, вступил в законную силу и в соответствии с требованиями статьи 5 УК Украины имеет обратную силу во времени, а поэтому суду надлежало сформулировать обвинение осужденной согласно требованиям нового уголовного закона, чего не было сделано.

В связи с этим из приговора и определения суда подлежит исключению указанный выше признак преступления. При этом коллегия судей оставила без изменений меру наказания, поскольку приведение приговора в соответствие с новым уголовным законом в данных обстоятельствах существенно не влияет на степень тяжести совершенного преступления.

Кроме этого, суд ошибочно указал в формуле обвинения, признанного судом доказанным, что О. совершила преступление по предварительному сговору с К. и О., обвинения которым не были предъявлены и дело в отношении них в суде не рассматривалось, а поэтому эта ошибка суда подлежит исправлению в порядке, предусмотренном статьей 395 УПК Украины.

7. 10 июля 2007 года Верховным Судом Украины рассмотрено уголовное дело по кассационному представлению прокурора, кассационным жалобам осужденных на постановление апелляционного суда Харьковской области от 12 апреля 2007 года,

в соответствии с которым уголовное дело в отношении Ч. и П., обвиняемых по части 3 статьи 149, части 2 статьи 15, части 3 статьи 149; части 5 статьи 27, части 3 статьи 301, части 2 статьи 15, статье 27, части 3 статьи 301 УК Украины, направлено прокурору Харьковской области на дополнительное расследование.

Органами досудебного следствия Ч. и П. обвинялись в том, что они совместно с гражданами Российской Федерации, жителями Санкт-Петербурга О., Н., В. и гражданином Украины Г. в составе международной организованной преступной группы совершили следующие преступления. В апреле 2002 года они передали в Российскую Федерацию для использования в порнографических видеосъемках Л., в мае 2002 года – С. и Р., а в июне еще 26 девушек, в том числе и несовершеннолетних.

В мае 2003 года обвиняемые Ч. и П. пытались повторно продать С., Г. и несовершеннолетних К. и П., но свой умысел не довели до конца по обстоятельствам, от них не зависящим, поскольку при отправке на железнодорожном вокзале г. Харькова были задержаны.

Кроме того, Ч. и П. обвинялись в пособничестве в изготовлении, распространении и сбыте изображений порнографического содержания с принуждением девушек к участию в их создании и в покушении на это преступление.

Направляя уголовное дело на дополнительное расследование со стадии предварительного рассмотрения, суд указал, что установленные досудебным следствием обстоятельства совершения Ч. и П. преступления не соответствуют диспозиции части 1 статьи 149 УК Украины, и что Ч. и П. предъявлено неконкретное обвинение.

Суд считает, что органу досудебного следствия необходимо по каждому эпизоду обвинения установить безвозвратность продажи потерпевших, конкретную сумму денег, полученных продавцами за каждую потерпевшую, способ, с помощью которого каждая из девушек была продана (насилие, обман, малолетство).

Кроме этого, суд считает, что поскольку в отношении соучастников преступления О., Н., В. отказано в возбуждении уголовного дела по статье 301, часть 3 на основании пункта 2 статьи 6 УПК Украины (отсутствие состава преступления), то обвинение в этом преступлении Ч. и П. является сомнительным. А также суд считает, что проведенные по делу экспертизы дали разные заключения, не установлены все потерпевшие, и эти нарушения досудебного следствия не могут быть устранены в судебном заседании.

На постановление суда подано кассационное представление прокурора и кассационные жалобы обвиняемых.

В кассационном представлении прокурор просит постановление суда отменить, а дело направить на новое судебное рассмотрение. Доводы обосновывает тем, что указанные судом недостатки досудебного следствия могут быть устранены судом

при рассмотрении дела. Кроме того, прокурор считает, что суд в нарушение процессуальных требований дал оценку доказательствам по делу, не исследовав их в судебном заседании.

В кассационных жалобах обвиняемые просят постановление отменить, а в отношении них дело закрыть, ссылаясь на то, что дело сфальсифицировано и доказательств их виновности в деле нет.

Коллегия судей, заслушав докладчика, прокурора, проверив материалы дела и обсудив доводы представления и жалоб, приняла решение об удовлетворении кассационного представления прокурора и частичном удовлетворении жалоб обвиняемых.

В соответствии со статьей 246 УПК Украины при проведении предварительного рассмотрения судья возвращает дело на дополнительное расследование в случаях, если во время возбуждения уголовного дела, проведении дознания или досудебного следствия были допущены такие нарушения требований Кодекса, без устранения которых дело не может быть назначено к судебному рассмотрению.

Как следует из постановления апелляционного суда, в нарушение требований этого закона, возвращая дело на дополнительное расследование, суд не указал, какие имеются процессуальные препятствия к назначению дела к судебному рассмотрению.

Более того, судья подверг анализу доказательства, имеющиеся в материалах дела, и предпринял толкование диспозиций статей Уголовного кодекса Украины, по которым предъявлено обвинение, хотя это является полномочием суда во время судебного рассмотрения дела. Все сомнения относительно доказательств, их достаточности и обоснованности обвинения должны были рассматриваться при всестороннем, полном и объективном исследовании обстоятельств дела в судебном заседании.

В материалах дела имеется определение апелляционного суда Харьковской области от 13 февраля 2007 года, которым отменен приговор Киевского районного суда г. Харькова от 31 июля 2006 года в отношении Ч. и П. По этим же обвинениям дело было направлено в суд первой инстанции на новое судебное разбирательство с указанием, какие обстоятельства и каким способом суду следует установить при новом рассмотрении.

В соответствии со статьей 375 УПК Украины после отмены приговора апелляционным судом суд первой инстанции рассматривает дело в соответствии со статьями 25–28 УПК Украины.

Однако судья апелляционного суда, получив в соответствии со статьями 34, 38 УПК Украины указанное уголовное дело к рассмотрению в первой инстанции, не

выполнил требований статьи 375 УПК Украины и провел предварительное рассмотрение дела в соответствии с главой 23 УПК Украины.

Согласно требованиям части 1 статьи 237 УПК Украины предварительное рассмотрение дела проводится только тогда, когда дело поступило от прокурора.

Поэтому судья единолично не имел полномочий повторно проводить предварительное рассмотрение дела вопреки определению апелляционного суда, вступившему в законную силу и никогда не отменявшемуся, поскольку, приняв дело к своему производству, апелляционный суд при рассмотрении данного дела является судом первой инстанции и на него распространяются требования УПК, регулирующие рассмотрение дела в первой инстанции.

Таким образом, коллегия судей Верховного Суда Украины пришла к выводу о том, что постановление апелляционного суда противоречит требованиям статей 237-2, 275, 246 УПК Украины и подлежит отмене, а дело – направлению на новое судебное рассмотрение.

Кассационные жалобы Ч. и П. подлежат частичному удовлетворению, так как вопрос закрытия производства по делу, о чем просят в жалобе, не может быть рассмотрен при отсутствии судебного решения по существу предъявленного обвинения.

8. Коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины 27 января 2009 года рассмотрела уголовное дело по кассационному представлению заместителя прокурора Запорожской области на постановление Орджоникидзевского районного суда г. Запорожья от 26 декабря 2007 года и определение Апелляционного суда Запорожской области от 4 февраля 2008 года в отношении Ш. и установила следующее. Постановлением старшего следователя ОВД СУ УМВД Украины в Запорожской области возбуждено уголовное дело в отношении Ш. по признакам преступлений, предусмотренных частями 2 и 3 статьи 149 УК Украины. Как указано в постановлениях, поводом для возбуждения уголовного дела стало заявление П. о содеянных в отношении нее незаконных действиях со стороны Ш. и иных лиц, а основанием – материалы проверки, указывающие на то, что Ш. по предварительному сговору с группой лиц занимался перемещением Р. и П. через государственную границу Украины для дальнейшей их продажи неустановленным лицам в Турецкой Республике с целью сексуальной эксплуатации последних.

26 декабря 2007 года Орджоникидзевский районный суд г. Запорожья, рассмотрев жалобу защитника, поданную в интересах Ш. на постановление следователя о возбуждении уголовного дела, отменил указанное постановление и отказал в возбуждении уголовного дела в связи с отсутствием в его действиях состава преступления.

Определением Апелляционного суда Запорожской области от 4 февраля 2008 года это постановление районного суда оставлено без изменений. В кассационном представлении заместитель прокурора Запорожской области просит судебные решения отменить, а материалы дела направить на новое судебное рассмотрение. Свое требование обосновывает тем, что суд без проверки полномочий защитника принял к рассмотрению его жалобу. Кроме того, по его мнению, местный и апелляционный суды вместо проверки поводов и оснований к возбуждению уголовного дела при принятии решения допустили оценку доказательств по делу, что является существенным нарушением уголовно-процессуального закона. Прокурор указывает на то, что у следователя было достаточно данных, указывающих на наличие в действиях Ш. признаков преступлений, предусмотренных частями 2 и 3 статьи 149 УК Украины.

Заслушав доклад судьи Верховного Суда Украины, пояснения прокурора, проверив материалы дела, коллегия пришла к заключению об удовлетворении кассационного представления прокурора по следующим основаниям.

В соответствии со статьей 236-8 УПК Украины, рассматривая жалобу на постановление о возбуждении уголовного дела, суд должен проверить наличие поводов и оснований для вынесения указанного постановления о возбуждении уголовного дела и не вправе рассматривать и преждевременно решать те вопросы, разрешать которые будет суд при судебном рассмотрении дела по существу.

Этих требований закона Орджоникидзеvский суд г. Запорожья не выполнил. Во время рассмотрения жалобы он подверг оценке доказательства, в частности, проанализировал показания потерпевшей П. и пришел к заключению о том, что эти показания не дают оснований утверждать о наличии в действиях Ш. признаков преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 УК Украины, поскольку непосредственное перемещение Р. и П. через государственную границу Украины для дальнейшей продажи неустановленным лицам в Турецкой Республике с целью сексуальной эксплуатации осуществляли другие лица. Кроме того, суд сослался на то, что приговором Бердянского горрайсуда Запорожской области от 15 февраля 2006 года действия осужденного С. переквалифицированы с части 3 на часть 2 статьи 149 УК Украины, не приняв во внимание того, что в соответствии с этим приговором С. указанные действия совершил по предварительному сговору с лицом, материалы в отношении которого выделены в отдельное производство.

Таким образом, суд вышел за пределы полномочий, предоставленных законом при принятии решения по данному делу, допустил нарушение действующего уголовно-процессуального законодательства, которое существенно повлияло на правильность принятого решения по делу, что в соответствии со статьей 398 УК Украины является основанием для отмены постановления и направления на новое

судебное рассмотрение. На нарушение закона не обратил внимания апелляционный суд, поэтому подлежит отмене и определение, вынесенное им по этому делу.

Верховный Суд Украины указал, что при новом рассмотрении местному суду необходимо соблюдать требования статьи 236-8 УПК Украины, проверить доводы и принять правильное и законное решение.

9. 27 марта 2008 года Верховным Судом Украины рассмотрено уголовное дело по кассационному представлению первого заместителя прокурора Черкасской области и кассационной жалобе осужденного П. на постановленные в отношении последнего судебные решения. Приговором Черкасского районного суда Черкасской области от 3 мая 2007 года П. осужден по части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы с конфискацией имущества, а на основании статьи 71 УК Украины частично присоединены 6 месяцев неотбытого наказания по предыдущему приговору (статья 307, часть 2, статья 75 УК Украины – к 5 годам лишения свободы с испытательным сроком на 2 года) и окончательно назначено наказание в виде 5 лет 6 месяцев лишения свободы с конфискацией всего имущества, являющегося его собственностью. Этим же приговором осужден Н. по части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы без конфискации имущества, а на основании статьи 75 УК Украины освобожден от отбывания наказания с испытательным сроком 2 года, и на него возложены обязательства, предусмотренные статьей 76 УК Украины.

Определением апелляционного суда Черкасской области от 16 октября 2007 года приговор оставлен без изменений. П. и Н. осуждены за то, что они в период с апреля по август 2003 года по предварительному сговору между собой занимались незаконными сделками в отношении людей, в том числе и несовершеннолетних, связанными с незаконным перемещением с их согласия через государственную границу для дальнейшей передачи лицу в г. Москве Российской Федерации с целью сексуальной эксплуатации и вовлечения в долговую кабалу.

В кассационном представлении прокурор в связи с нарушением уголовно-процессуального закона и мягкостью назначенного Н. наказания просит отменить в отношении П. и Н. судебные решения и направить дело на новое апелляционное рассмотрение.

В кассационной жалобе П. просит закрыть дело за недоказанностью его участия в совершении преступления.

Коллегия судей Верховного Суда Украины пришла к выводу о том, что кассационное представление прокурора подлежит частичному удовлетворению. Определение апелляционного суда Черкасской области подлежит отмене, а уголовное дело

– направлению в тот же суд на новое апелляционное рассмотрение по следующим основаниям.

Материалами дела установлено, что, не соглашаясь с постановленным приговором местного суда, прокурор и осужденный П. подали на него апелляцию, которые были рассмотрены апелляционным судом и оставлены без удовлетворения, а приговор – без изменений.

В соответствии со статьей 377 УПК Украины в определении апелляционного суда должны быть определены суть апелляции и подробные мотивы принятого решения. При оставлении апелляции без удовлетворения в определении апелляционного суда должны быть указаны доводы, в связи с которыми апелляция признана безосновательной.

Однако апелляционный суд такие требования закона надлежащим образом не выполнил и вообще не указал в определении доводов, приведенных в апелляционной жалобе, и свое решение суд не мотивировал.

Также из содержания определения видно, что апелляционный суд приводит в нем доводы апелляции осужденного Н., хотя он приговора не оспаривал.

Кроме того, в апелляции прокурор просил приговор в отношении Н. отменить в связи с мягкостью назначенного наказания и постановить новый приговор, определив наказание в виде 5 лет лишения свободы с конфискацией всего принадлежащего ему имущества. В соответствии с частью 2 статьи 358 УПК Украины в случае решения в апелляции вопроса об ухудшении положения осужденного он подлежит обязательному вызову в апелляционный суд. Рассмотрение дела в апелляционном порядке в отсутствие осужденного в таком случае не допускается. Указанные требования закона апелляционным судом не выполнены, поскольку рассмотрение дела проходило без участия осужденного Н., в отношении которого решался вопрос об ухудшении его положения.

10. 8 мая 2008 года Верховный Суд Украины рассмотрел уголовное дело по кассационным жалобам осужденных Д. и Б.

Приговором Волочинского районного суда от 30 ноября 2006 года Д. оправдан по статье 15, части 3 статьи 149 УК Украины, осужден по части 3 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК к 6 годам лишения свободы без конфискации имущества, по части 1 статьи 369 УК Украины – к ограничению свободы на 3 года. На основании статьи 70 УК Украины по совокупности преступлений окончательно определено наказание в виде 6 лет 6 месяцев лишения свободы.

Б. осуждена по части 3 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК Украины к 3 годам лишения свободы.

Суд постановил взыскать в пользу четырех потерпевших по 6000 гривень каждой в виде компенсации морального вреда.

Определением Апелляционного суда Хмельницкой области от 14 марта 2007 года приговор изменен, переквалифицированы их действия с части 3 статьи 149 УК Украины на часть 2 статьи 149 УК Украины, кроме того, переквалифицированы действия Д. с части 1 статьи 369 УК Украины на часть 2 статьи 15 УК Украины, часть 1 статьи 369 УК Украины и назначены наказания: Д. по части 2 статьи 149 УК Украины – 5 лет лишения свободы без конфискации имущества, по части 2 статьи 15, части 1 статьи 369 УК Украины – ограничение свободы на 3 года, на основании статей 70, 72 УК Украины по совокупности преступлений окончательно определено наказание 6 лет лишения свободы; Б. – по части 2 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК Украины – 3 года лишения свободы, на основании статей 75, 76 УК Украины она освобождена от отбывания наказания с испытательным сроком 3 года, и на нее возложены определенные обязательства. В остальном приговор оставлен без изменений.

Осужденные с января по ноябрь 2001 года подыскивали на территории Хмельницкой и Тернопольской областей молодых женщин, которым обещали устроить их на легальную высокооплачиваемую работу в Турции, помогали в подготовке документов и переезде, а затем в Стамбуле продавали потерпевших сутенерам с целью сексуальной эксплуатации и передавали им заграничные паспорта жертв во избежание их побега.

Кроме того, 28 августа 2003 года во время проведения проверки по факту продажи людей за границу Д. совершил покушение на дачу взятки сотруднику милиции в размере 2300 гривень.

В кассационной жалобе осужденные просят отменить судебные решения в отношении них и закрыть дело в связи с отсутствием в их действиях состава преступления, при этом ссылаются на нарушение требований уголовно-процессуального закона, неполноту и односторонность досудебного следствия, что привело к их необоснованному осуждению, получение доказательств незаконным путем, в частности, с применением давления на потерпевших со стороны сотрудников милиции.

Коллегия судей Верховного Суда Украины пришла к заключению о необходимости частичного удовлетворения кассационных жалоб по следующим основаниям.

Виновность осужденных в совершении преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 УК Украины подтверждается показаниями потерпевших (семь потерпевших) по делу, показаниями четырех свидетелей, протоколами очных ставок между потерпевшими и осужденными, совокупностью иных доказательств. Виновность Д. в совершении преступления, предусмотренного частью 2 статьи 15,

частью 1 статьи 369 УК Украины базируется на показаниях трех свидетелей и иных доказательствах.

Вместе с тем, в нарушение требований статьи 275 УК Украины суд вышел за пределы предъявленного обвинения. Так, суд признал Д. и Б. виновными в совершении преступлений, связанных с торговлей людьми с использованием обмана потерпевших, хотя такое обвинение не было предъявлено осужденным органом досудебного следствия и отсутствует в постановлении прокурора от 9 марта 2004 года об изменении обвинения, на которую сослался в приговоре суд первой инстанции.

Суд апелляционной инстанции правильно переквалифицировал действия осужденных с части 3 на часть 2 статьи 149 УК Украины, однако не устранил нарушений требований закона, допущенных судом первой инстанции, а вместо этого среди квалифицирующих признаков указал еще и совершение преступления с использованием уязвимого положения потерпевших, хотя такое обвинение осужденным также не предъявлялось.

11. «Что касается оправдательных доказательств, их разделение на прямые и косвенные является значительно более сложным, так как всякое оправдательное доказательство направлено не на установление виновности обвиняемого в совершении преступления, а на ее полное или частичное опровержение. В силу того, что оправдательные доказательства имеют значение как противовес обвинительным доказательствам, их разделение на прямые и косвенные значительно более сложное и практически более трудно», – М. С. Строгович.⁸

10 ноября 2006 года апелляционный суд Черниговской области рассмотрел в закрытом судебном заседании уголовное дело по апелляции старшего прокурора отдела прокуратуры Черниговской области, потерпевшей Г., осужденной Ф. на приговор Новозаводского районного суда г. Чернигова от 21 апреля 2006 года. Этим приговором Х., С., У. оправданы по части 3 статьи 149 УК Украины, Ф. – оправдана по части 3 статьи 149 УК Украины и осуждена к 2 годам 6 месяцам лишения свободы по части 2 статьи 302 УК Украины.

Этим приговором суда установлено, что в сентябре 2002 года Ф. из корыстных побуждений с целью наживы и незаконного получения доходов от деятельности по сводничеству для разврата подыскала и арендовала на договорных началах квартиру, которую использовала как диспетчерский пункт, где лично принимала заказы от клиентов. С целью оперативной доставки проституток по адресу, указанному клиентом, С. пользовалась услугами водителей такси. С целью увеличения круга лиц, которые обращаются для оказания сексуальных услуг, Ф. изготовила визитные

8 Строгович М. С. Избр. труды. Т. 3. Теория судебных доказательств. – М.: Наука, 1991. – С. 94.

карточки с текстом «Досуг, танцы, стриптиз, эскортное сопровождение» с фотографией полуобнаженной девушки и с номером телефона, которые распространила среди водителей такси г. Чернигова. Хозяин квартиры, узнав о цели использования его жилья, расторг договор аренды.

Ф., продолжая реализовывать преступный умысел, арендовала квартиру по другому адресу, изготовила визитку с указанием стационарного и мобильного телефона, дополнив рекламу словом «Круглосуточно». Клиенты рассчитывались с Ф. по 100 гривень за час оказания сексуальных услуг. Осенью 2004 года Ф. покинула г. Черновцы в связи с розыском.

Кроме этого, судом установлено, что обвинение, предъявленное Х. по статье 27, часть 3, статье 149, часть 3; по статьям 15, часть 2, 27, часть 3, 149, часть 3 УК Украины; С. – по статьям 15, часть 2, 27, часть 2, 149, часть 3 УК Украины; У. – по статьям 15, часть 2, 27, часть 2, 149, часть 3; Ф. – по статьям 27, часть 2, 149, часть 3, 15, часть 2, 27, часть 2, – не нашло подтверждения в судебном заседании, по указанным статьям судом первой инстанции они оправданы.

В апелляции прокурор просит приговор Новозаводского районного суда г. Чернигова от 21 апреля 2006 года в части оправдания Х., С., У., Ф. отменить и постановить новый приговор, осудив оправданных. Свои требования прокурор обосновывал тем, что суд, давая оценку доказательствам, а именно: протоколам следственных действий, где применялась видеосъемка, и в которых якобы существуют противоречия, – не указал, на основании чего он пришел к такому заключению, поскольку таких противоречий выявлено не было. Суд безосновательно отбросил указанные доказательства, не дав им надлежащей правовой оценки. Уязвимое положение потерпевших по делу исследовано односторонне и неполно. Без достаточных на то оснований суд пришел к выводу об отсутствии со стороны потерпевших каких-либо действий, свидетельствующих о посягательстве на личную волю потерпевших. Данный вывод опровергается показаниями потерпевших. По неизвестным причинам суд отдал предпочтение показаниям обвиняемых. Также нельзя согласиться с заключением суда об отсутствии в действиях подсудимых признаков организованной преступной группы, поскольку преступная группа имела распределение ролей, имела руководителя, который планировал преступную деятельность.

Потерпевшая Г. просит приговор в отношении оправданных отменить и назначить им наказание в пределах санкций статьи. Она не была инициатором трудоустройства, а согласилась на предложение У. в связи с тяжелым материальным положением. Все условия труда обсуждались с Х. и Ф. По мнению потерпевшей, суд выставил ее в унижительном свете и фактически обвинил в том, что случилось.

Осужденная Ф. просила приговор изменить, переквалифицировать ее действия с части 2 на часть 1 статьи 302 УК Украины и назначить более мягкое наказание.

Свои требования она мотивирует тем, что свидетели давали неправдивые показания в связи с угрозами оперативных работников Управления по борьбе с организованной преступностью. Суду не было предъявлено прямых фактов ее вины. Суд не принял во внимание, что она сама должна была большую сумму денег другим лицам, а заниматься сводничеством ее заставил оперуполномоченный. Девушек она не продавала и не заставляла заниматься проституцией. Избирая вид наказания, суд не учел, что она впервые привлекается к уголовной ответственности, активно помогала раскрытию преступления, имеет плохое состояние здоровья.

Апелляционный суд установил следующее.

Х. в 2004 году, имея умысел на сексуальную эксплуатацию неограниченного количества гражданок Украины в странах Европы и в городе Москве Российской Федерации, путем их продажи в сексуальную кабалу и получения от такой деятельности прибыли, создал организованную преступную группу, в состав которой вовлек гражданина Украины С., гражданку Ф., которая в свою очередь вовлекла в преступную деятельность У. Общей целью организованной преступной группы было получение незаконного материального вознаграждения от систематической продажи женщин, живущих в г. Чернигове, в страны Европы и в г. Москву Российской Федерации для дальнейшего использования потерпевших в сфере оказания сексуальных услуг. Созданная преступная группа специализировалась на торговле женщинами и имела следующие признаки:

- 1) организованность, которая проявлялась в четком распределении ролей между членами группы;
- 2) стойкость, которая характеризуется противоправной деятельностью преступной группы более года – с апреля 2004 по 8 июня 2005 года;
- 3) международные связи в лице не установленных следствием мужчин по именам Игорь и Андрей и прочих не установленных следствием лиц;
- 4) наличие денег, необходимых для быстрой, оперативной и беспрепятственной отправки женщин за границу с целью сексуальной эксплуатации;
- 5) соответствующая конспирация, которая проявлялась в конфиденциальности телефонных разговоров о преступной деятельности с целью сокрытия от посторонних лиц их действительного содержания.

В созданной Х. преступной группе было установлено четкое распределение ролей, которые выполнялись членами группы для достижения единого преступного умысла; имелся план совершения преступлений, известный всем участникам группы. Ф. и У. согласованно выполняли функции, связанные с поиском и вербовкой потенциальных потерпевших, девушек в возрасте до 30-ти лет, имеющих хорошие внешние данные и желающих работать за границей, для их передачи Х. и С. с целью их дальнейшей продажи и сексуальной эксплуатации. Ф. и У. встречались с такими

девушками и вводили их в заблуждение относительно условий и характера их работы, обещая высокие заработки и достойные условия жизни в стране назначения. С целью поиска девушек Ф. совместно с У. посещали рестораны, бары, кафе г. Чернигова, где знакомились с девушками, узнавали об их сложном материальном положении, месте работы, адресе жительства и устанавливали их желание уехать на заработки за границу, в том числе и в качестве проституток. Получив от девушек согласие на легальное трудоустройство, Ф. передавала их Х. и С., которые продолжали реализацию преступного умысла, непосредственно консультировали девушек в отношении поведения (что говорить в случае задержания о цели своей поездки). Х. с целью втягивания потерпевших в зависимое материальное положение, организовывал и финансировал изготовление заграничных паспортов, а также приобретение проездных документов. Вместе с С. он также вел переговоры с неустановленными лицами о продаже потерпевших с целью сексуальной эксплуатации в странах Европы и в Российской Федерации. В свою очередь, не установленные следствием лица по именам Андрей и Игорь и прочие лица согласно разработанному плану обязаны были организовывать встречи «живого товара» в стране назначения, заниматься их расселением в гостиницах и финансированием приобретения одежды и пищи с целью втягивания в долговую кабалу. Ими же решался вопрос о дальнейшей переправке потерпевших в другие страны.

Так, в апреле 2004 года Ф., выполняя определенную ей роль по поиску и вербовке потерпевших, сообщила жительнице г. Чернигова о возможности ее трудоустройства в г. Москве, а также в Египте. С использованием обмана в отношении условий работы и пр. Ф. получила согласие жертвы на выезд. Ф. передала гражданку К. члену организованной группы С., который профинансировал изготовление заграничного паспорта и транспортировку потерпевшей К. в сопровождении Ф. за границу. 29 августа 2004 года Ф. перевезла потерпевшую К. в г. Гомель Республики Беларусь, а оттуда на поезде сообщением «Гомель–Москва» привезла в г. Москву Российской Федерации, где передала К. не установленному следствием лицу. К., узнав об истинной цели переправки ее за границу, отказалась заниматься проституцией и сообщила не установленному следствием лицу о том, что была введена в заблуждение Ф., после чего она вернулась в г. Чернигов.

Продолжая преступный умысел, Ф. и У. аналогичным образом занимались вербовкой и переправкой девушек, используя возможности водителей такси, которым раздавали визитки «Досуг, танцы, стриптиз, эскортное сопровождение».

Оправданные судом первой инстанции члены организованной преступной группы свою вину не признали, несмотря на то, что при обыске у них были изъяты паспорта некоторых потерпевших, были зафиксированы телефонные разгово-

ры с лицами, принимавшими девушек за границы, установлены факты передачи денег, имелись показания потерпевших.

В частности, основной фигурант уголовного дела гражданка Ф. сообщила, что сама ранее занималась проституцией, но никого в эту деятельность не вовлекала и не пыталась продавать. Данные на досудебном следствии показания просит считать незаконными, поскольку давала под принуждением и не могла отвечать за свои действия в связи с тем, что «сотрудник милиции подливал ей наркотические средства, и она не помнит, что подписывала».

Потерпевшие пояснили, что Х. им угрожал, ставил на «счетчик», в г. Москву они выехали, так как Ф. им объяснила, что визы в дальнее зарубежье открываются только в г. Москве.

В качестве доказательств по делу были исследованы магнитные записи, подтверждающие совершение инкриминируемых преступлений организованной преступной группой.

Суд первой инстанции, проанализировав все доказательства в совокупности, пришел к заключению о том, что в действиях Х., У., С., Ф. отсутствует состав преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины, и оправдал их. Однако данный приговор является преждевременным и опровергается всеми материалами уголовного дела, а также безосновательным признано заключение суда об отсутствии в действиях указанных лиц признаков организованной преступной группы.

Апелляционный суд приговор Новозаводского районного суда Черниговской области в части оправдания отменил и осудил по части 3 статьи 149 УК Украины Х. к пяти годам лишения свободы без конфискации имущества, С. – к трем годам лишения свободы без конфискации имущества, У. – к трем годам лишения свободы без конфискации имущества, Ф. – по части 3 статьи 149 УК Украины – к 4 годам лишения свободы без конфискации имущества, по части 2 статьи 302 УК Украины – к 2 годам 6 месяцам лишения свободы, на основании статьи 70 УК Украины по совокупности совершенных преступлений, путем поглощения менее сурового более суровым, назначено наказание в виде четырех лет лишения свободы.

12. 11 сентября 2008 года коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины рассмотрела в судебном заседании уголовное дело по кассационной жалобе защитника осужденной Т. на постановленные в отношении нее судебные решения.

Приговором Октябрьского районного суда г. Днепропетровска от 25 мая 2007 года Т., уроженка г. Днепропетровска, не судимая, осуждена по части 1 статьи 203 с применением части 2 статьи 69 УК Украины к штрафу в сумме 1700 гривень без

лишения права заниматься предпринимательской деятельностью и без лишения права занимать должности, связанные с выполнением организационно-распорядительных и административно-хозяйственных функций, по части 4 статьи 143 УК Украины – к 3 годам лишения свободы, а на основании статьи 75 УК Украины освобождена от отбывания наказания с испытательным сроком 2 года и возложением на нее обязательств, предусмотренных пунктами 3, 4 статьи 76 УК Украины.

Определением коллегии Судей судебной палаты по уголовным делам Апелляционного суда Днепропетровской области от 17 октября 2007 года приговор оставлен без изменений. Т. признана виновной в том, что она в период с 23 июля по 22 октября 2003 года, являясь директором предприятия, в нарушение статьи 7 Закона «О трансплантации органов и иных анатомических материалов человека» от 16 июля 1999 года, по корыстным мотивам занималась хозяйственной деятельностью, в отношении которой установлен законом специальный запрет, а именно: перевозила анатомические материалы человека – криоконсервированную плацентарную ткань человека, и в нарушение статьи 18 указанного закона осуществляла торговлю ею для дальнейшей трансплантации.

В частности, Т. приобретала в Харьковском межведомственном научном центре криобиологии и криомедицины НАН Украины криоконсервированную плацентарную ткань человека, перечисляя за это со счета своего предприятия по 400 гривень, перевозила ее в г. Днепропетровск, где передавала согласно акту приема-передачи, за что получала от установленных следствием лиц (четыре получателя) по 900 гривень.

В кассационных жалобах осужденная Т. и ее защитник ссылаются на несоответствие заключения суда фактическим обстоятельствам дела. Утверждают, что в действиях Т. отсутствует состав преступлений, за которые ее осудили, поскольку плацента не является тканью человека, что подтверждается материалами дела. Они просят суд отменить судебные решения и закрыть дело за отсутствием состава преступления (пункт 2 статьи 6 УПК Украины).

Заслушав доклад судьи Верховного Суда Украины, мнение прокурора, который просил кассационные жалобы удовлетворить частично и закрыть дело в части обвинения по части 2 статьи 203 как излишне инкриминированное, объяснения осужденной Т. и ее защитника, поддержавших кассационные жалобы, проверив материалы дела и обсудив доводы кассационных жалоб, коллегия судей Верховного Суда пришла к следующему заключению.

В соответствии с требованиями статьи 377 УПК Украины при оставлении апелляции без удовлетворения в определении апелляционного суда должны быть указаны основания, по которым апелляция признана необоснованной. Вместе с тем, эти

требования закона при рассмотрении данного дела апелляционным судом остались невыполненными.

В апелляциях осужденными ставился вопрос об отмене приговора в связи с тем, что суд не предпринял всех мер по всестороннему, полному и объективному исследованию обстоятельств дела. Однако апелляционный суд не проверил доводов апелляции в полном объеме и не дал им надлежащей оценки, а лишь ограничился перечислением изложенных в приговоре доказательств виновности Т.

Вместе с тем указанные доказательства противоречат друг другу и материалам дела.

В частности, в приговоре подчеркнуто, что биологический материал – криоконсервированная плацентарная ткань – в соответствии с положениями Закона «О трансплантации органов и иных анатомических материалов человека» от 16 июля 1999 года и приказом Министерства здравоохранения Украины № 226 от 25 сентября 2000 года является анатомической тканью человека. Однако согласно этому приказу плацента относится к фетальным материалам, а из содержания указанного закона усматривается, что фетальные материалы имеют иные, менее суровые требования в отношении условий и порядка осуществления деятельности, связанной с трансплантацией. Этот закон также не содержит четкого определения, является ли плацента тканью человека.

Противоречивые данные содержатся в показаниях свидетелей, а также в многочисленных письмах Координационного центра трансплантации органов, тканей и клеток. Только на один из них суд сослался как на доказательство, подтверждающее виновность Т. в совершении преступлений. Вместе с тем убедительных мотивов того, почему приняты во внимание одни доказательства и не учтены другие, суд не указал.

Кроме того, материалы дела содержат неотмененное постановление об отказе в возбуждении уголовного дела в отношении должностных лиц Межведомственного научного центра криобиологии и криомедицины от 30 декабря 2005 года. В обоснование своего решения прокурор сослался на доказательства отсутствия в действиях этих лиц признаков преступления, предусмотренного статьей 143 УК Украины, которые аналогичны доказательствам виновности Т. по этому же закону, однако трактуются судами иначе.

Также апелляционный суд не проверил доводов апелляции о необоснованности осуждения Т. по части 1 статьи 203 Уголовного кодекса Украины, хотя в диспозиции этой статьи четко указано, что ею не охватываются виды запрещенной хозяйственной деятельности, предусмотренные иными статьями Уголовного кодекса. Суд даже не обратил внимания на то, что указанное преступление относится к категории

преступлений небольшой тяжести и срок давности привлечения к уголовной ответственности по этой статье давно истек. Указанные обстоятельства дают основания считать выводы коллегии судей Апелляционного суда Днепропетровской области не мотивированными надлежащим образом и несвоевременными, а определение суда – не соответствующим требованиям статьи 377 УПК Украины.

На основании этого и в соответствии с положениями статьи 398 УПК Украины определение апелляционного суда подлежит отмене, а дело – направлению на новое апелляционное рассмотрение.

При новом апелляционном рассмотрении должны быть учтены приведенные в данном определении, проверенные доводы апелляций и доводы, изложенные в кассационных жалобах, в том числе в отношении нарушений уголовно-процессуального законодательства при рассмотрении дела судом первой инстанции, и в зависимости от установленного должно быть принято решение, соответствующее требованиям закона. Руководствуясь статьями 394–396 УПК, коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины определила: кассационные жалобы осужденной и ее защитника удовлетворить частично.

Определение коллегии судей Судебной палаты по уголовным делам Апелляционного суда Днепропетровской области от 17 октября 2007 года в отношении Т. отменить и направить на новое апелляционное рассмотрение.

13. Константиновский городской суд Донецкой области 1 июня 2006 года рассмотрел в закрытом судебном заседании уголовное дело по обвинению В. и Б. в совершении преступлений, предусмотренных частью 3 статьи 149, частью 3 статьи 15, частью 3 статьи 149 УК Украины.

В ходе судебного следствия было установлено, что подсудимая Г., гражданка Украины, которая на протяжении длительного периода времени постоянно проживала на территории Объединенных Арабских Эмиратов, примерно в первой половине 2004 года установила контакт с не установленными следствием лицами, занимающимися организацией деятельности по оказанию платных услуг лицам мужского пола, эксплуатируя при этом приезжих молодых девушек, прибывших в ОАЭ из разных стран мира. Г. сообщила этим лицам, что она является гражданкой Украины и имеет возможность беспрепятственного посещения Украины, где установлен обширный круг знакомых. В результате договоренностей Г. получила предложение о возмездной передаче им молодых девушек из числа жителей Донецкой области для дальнейшей их эксплуатации на территории ОАЭ.

Не имея возможности единолично осуществлять запланированную преступную деятельность, поскольку для реализации преступного умысла требовалось участие

в преступлении на протяжении длительного периода времени нескольких лиц, которые бы одновременно действовали на территории ОАЭ и Украины согласно четко разработанному плану, с распределением функций между членами группы, внедрением и применением в своей деятельности элементов конспирации, что позволило бы избежать уголовного преследования со стороны правоохранительных органов, координируя действия посредством поддержания постоянной связи, используя при этом средства мобильной и иной связи, Г. запланировала создать организованную группу в виде устойчивого объединения нескольких лиц, объединенных единым планом с распределением между участниками группы функций, направленных на достижение этого плана.

Устойчивость и организованность такой группы определялась длительностью совместных действий, достигаемой предварительным сговором и постоянством связей, направленных на достижение единой цели – противоправного обогащения участников группы путем осуществления деятельности, связанной с торговлей людьми. При этом Г. разработала план преступной деятельности, согласно которому себе как организатору отвела роль вовлечения в группу новых членов из числа своих знакомых жителей г. Константиновка, среди которых она пользовалась доверием и авторитетом, имела обширные связи среди жителей указанного города, способных беспрекословно подчиниться ее воле, для отыскания молодых девушек, готовых для оказания сексуальных услуг выехать в ОАЭ, и организации отправки подобранных жертв на территорию ОАЭ.

Также Г. отвела себе роль руководства участниками группы, планирования процесса осуществления преступной деятельности, координации действий и распределения функций между участниками группы, поддержания дисциплины внутри объединения, аккумуляирования денежных средств, полученных от занятия этой преступной деятельностью, распределения денежных средств среди участников группы, а также выделения денежных средств на нужды преступного объединения, связанные с осуществлением сделок, объектом которых является человек (оформление загранпаспортов, перелет, одежда, питание).

Г. предложила своей знакомой В. войти в состав группы. Ей как исполнителю поручалось вовлечь в группу новых членов, организовывать оформление документов и пр. за определенную долю дохода, полученного в результате преступной деятельности.

В., согласившись с предложенным планом, вовлекла в преступную группу Б., представив ее Г. Для заинтересованности и в счет будущих платежей Г. передала Б. 50 долларов США. В частности, потерпевшей Ш. был изготовлен за средства Г. заграничный паспорт. Затем Г. установила контакт с лицами, проживающими на территории ОАЭ, которые оформили необходимую для посещения ОАЭ визу, копию

которой посредством факсимильной связи передали в аэропорт «Домодедово» города Москвы Российской Федерации, а также приобрели и оплатили стоимость авиабилетов Ш. и Г. из Москвы в Дубаи.

Прибыв в ОАЭ, Г. получила от Ш. ее заграничный паспорт и обязала компенсировать расходы, связанные с ее перемещением из Украины в ОАЭ. После этого передала потерпевшую за вознаграждение иному лицу, договорившись получать ежемесячно определенную сумму вознаграждения за оказание Ш. сексуальных услуг на территории ОАЭ.

Потерпевшей Ш. было предоставлено нелегальное жилье в помещении ресторана «Альшамы» и предоставлено питание, тем самым она была вовлечена в долговую кабалу. Систематически Ш. должна была оказывать сексуальные услуги лицам мужского пола за денежное вознаграждение. Часть денег передавалась неустановленным лицом Г. за возможность сексуальной эксплуатации Ш.

Таким образом, Ш., находясь в зависимости и под контролем с августа 2004 по конец января 2005 года, была вынуждена заниматься проституцией.

Полученные деньги Г. частично оставляла себе, а часть пересылала денежными переводами по «Вестерн Юнион» Б. и В.

Таким же образом были переправлены потерпевшие Ж., Б., А., О., Р., за что в Украину были отправлены денежные переводы.

Потерпевшая Ц., завербованная аналогичным способом, которой за средства преступной группы был изготовлен заграничный паспорт, не была переправлена в ОАЭ по причинам, от преступников не зависящим. Указанные действия органом досудебного следствия квалифицированы как покушение – часть 3 статьи 15, часть 3 статьи 149 УК Украины.

Подсудимые В. и Б. в судебном заседании виновными себя в совершении инкриминируемых им преступлений не признали и отрицали участие в организованной преступной группе и возмездной передаче людей с целью сексуальной эксплуатации и втягивания в долговую кабалу. Прокурором в судебном заседании было заявлено ходатайство о прекращении уголовного дела в отношении В. и Б. в связи с якобы декриминализацией совершенных ими преступлений.

Суд, выслушав мнение потерпевших, подсудимых и защитника, которые не возражали против прекращения уголовного дела, пришел к выводу о необходимости удовлетворения ходатайства прокурора по следующим основаниям.

Органом досудебного следствия подсудимым предъявлено обвинение в совершении действий, связанных с законным перемещением с их согласия через государственную границу Украины для дальнейшей передачи другим лицам с целью сексуальной эксплуатации и втягивания в долговую кабалу, совершенных

в отношении нескольких лиц, повторно, по предварительному сговору группой лиц, организованной группой.

Законом Украины от 12 января 2006 года статья 149 УК Украины изложена в новой редакции, которая предусматривает уголовную ответственность за перемещение людей, совершенное с целью эксплуатации, с использованием обмана, шантажа или беспомощного положения лица, и не предусматривает уголовной ответственности за действия, связанные с законным перемещением людей с их согласия через государственную границу Украины с целью эксплуатации.

В соответствии со статьей 58 Конституции Украины и частью 1 статьи 5 УК Украины закон, который отменяет или смягчает ответственность, имеет обратную силу во времени, то есть распространяется на лиц, совершивших преступления до вступления такого закона в силу.

В связи с указанными обстоятельствами уголовное дело в отношении В. и Б. подлежит прекращению в связи с отсутствием в их действиях состава преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины.

В ходе досудебного следствия потерпевшими были заявлены гражданские иски о взыскании с подсудимых морального ущерба в размере 20000 гривень. В судебном заседании потерпевшие отказались от иска, просили производство по делу в части взыскания морального ущерба прекратить.

Суд принял решение освободить обвиняемых от ответственности и прекратить уголовное дело.

В соответствии с Протоколом о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющим Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, термин «торговля людьми» означает осуществляемые с целью эксплуатации вербовку, перевозку, передачу, укрывательство или получение людей путем угрозы применения силы либо ее применения или иных форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления властью или уязвимостью положения, либо путем подкупа, в виде платежей или выгод для получения согласия лица, контролирующего иного человека. Эксплуатация включает, как минимум, эксплуатацию проституции других лиц или иные формы сексуальной эксплуатации, принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, подобные рабству, подневольное положение или извлечение органов (статья 3, пункт а).

Особое внимание при постановлении приговора следует обратить на пункт б статьи 3 Протокола: при этом согласие жертвы торговли людьми на запланированную эксплуатацию, о которой идет речь в подпункте а данной статьи, не принимается

во внимание, если был использован какой-либо метод воздействия, указанный в подпункте а.

К сожалению, в приговорах судов встречается неправильное толкование понятия «торговля людьми», а именно, когда передача осуществляется с согласия «товара», торговлю исключают. Примером тому является следующее: «Из обвинения следует исключить продажу человека. Суд, исходя из гражданского законодательства по положениям купли-продажи (статья 655 ГК Украины), считает, что продажа применительно к данному случаю имеет место там, где есть продавец и покупатель, передача потерпевшего и денег между участниками сделки, а продаваемый человек выступает в качестве товара – то есть от воли потерпевшего ничего не зависит».

Суд, назначая наказание подсудимым, ошибочно указывает: «Учитывая смягчающие обстоятельства, а также учитывая личности потерпевших, которые либо добровольно выезжали для занятия проституцией, либо догадывались о сфере их работы, тем не менее выезжали на работу в Чехию».

Приговором суда осуждена супружеская чета по части 2 статьи 150 Уголовного кодекса Украины «Эксплуатация детей». Эксплуатация детей, не достигших возраста, с которого разрешается трудоустройство, путем использования их труда с целью получения прибыли карается арестом на срок до шести месяцев или ограничением свободы на срок до трех лет, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет (часть 1 статьи 150 Уголовного кодекса Украины).

Те же действия, совершенные в отношении нескольких детей, или если они причинили существенный вред использованием детского труда на вредном производстве, – караются лишением свободы на срок от двух до пяти лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

Как установлено органами досудебного следствия и судом, в период с декабря по июль неработающие супруги Х. путем убеждения и обещания материального вознаграждения, с целью увеличения своих доходов из корыстных побуждений передавали своих детей для работы на станции техобслуживания, АЗС, ночные клубы, за что получали вознаграждение.

За отказ работать к детям применялись методы принуждения. Жертвы семейного рабства пропускали занятия в общеобразовательной школе.

Потерпевшие несовершеннолетние пояснили, что совместно с братьями занимались мытьем машин, продажей цветов и календариков в барах, сбором стеклотары.

Из обвинения были исключены указания на лишение детей пищи как недоказанные.

Эксплуатировали труд своих несовершеннолетних детей А., Б. и С., при этом допускались методы поощрения в виде выдачи денег.

По нашему мнению, в данном случае имеются все признаки торговли людьми, а именно, передача детей третьей стороне (бар, СТО), получение вознаграждения за работу детей, зависимость детей от родителей (принуждение). Таким образом, действия родителей следовало бы квалифицировать как торговлю людьми. В случае установления фактов эксплуатации самими родителями (выполнение малолетними непосильного труда, ограничение на посещение школы), без передачи третьим лицам, следовала бы квалификация по статье 150 УК Украины как эксплуатация детей.

ЗАЩИТА УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Модельным кодексом о государственной защите потерпевших, свидетелей и иных лиц, способствующих уголовному судопроизводству, принятым на десятом пленарном заседании Ассамблеи государств – участников СНГ (постановление № 10-14 от 6 декабря 1997 года), установлена система мер государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных лиц, помогающих расследованию и установлению истины по уголовному делу, предусмотрены меры по обеспечению безопасности и социальной защите указанных лиц.

В 2006 году правительство России утвердило программу «О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников судопроизводства на 2006–2008 годы». Финансовые расходы на ее реализацию предусмотрены в размере 948,72 млн рублей. Большая часть указанных средств была направлена на размещение лиц в безопасное место. На эти цели планировалось выделить 321,5 млн рублей. На личную охрану свидетелей, их жилья и имущества выделено 253,1 млн рублей, 169,40 млн рублей направлялось на переселение лиц в другую местность проживания. На изменение внешности лиц, подлежащих защите, планировалось израсходовать 6,24 млн рублей. Это объясняется тем, что резкая смена экономических и социально-политических условий жизни в современном обществе привела к эскалации организованной и транснациональной преступности. Криминальные группы используют разнообразные методы давления на свидетелей, их уверенность в безнаказанности действий приводит к тому, что они действуют открыто и цинично. К добросовестным участникам процесса преступники применяют методы физического и психического воздействия. Результатом являются отказ и уклонение потерпевших и свидетелей от участия в уголовном судопроизводстве.

Такие же проблемы коснулись и Украины. Закон Украины «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве» от 23 декабря 1993 года определил, что право на обеспечение безопасности путем применения мер, предусмотренных в законе, при наличии соответствующих оснований имеют:

- 1) лицо, заявившее правоохранительным органам о преступлении или в иной форме участвовавшее либо способствовавшее выявлению, предупреждению, пресечению и раскрытию преступлений;
- 2) потерпевший и его представитель по уголовному делу;
- 3) подозреваемый, обвиняемый, защитник и законные представители;
- 4) гражданский истец, гражданский ответчик и их представители в делах о компенсации вреда, причиненного преступлением;
- 5) свидетель;
- 6) эксперт, специалист, переводчик и понятой;

- 7) члены семей и близкие родственники лиц, перечисленных в пунктах 1–6 данной статьи, если путем угроз или иных противоправных действий в отношении них осуществляются попытки повлиять на участников уголовного судопроизводства (статья 2).

Решение о применении мер обеспечения безопасности принимается органом дознания, следователем, прокурором, судом, в производстве которых находится уголовное дело о преступлении, в расследовании или судебном разбирательстве которого участвовали или будут участвовать лица, предусмотренные в статье 2, а также органом (подразделением), осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, в отношении лиц, участвовавших или способствовавших выявлению, предупреждению, пресечению и раскрытию преступления.

Осуществление мер безопасности возлагается по подследственности на органы службы безопасности или внутренних дел, в составе которых с этой целью созданы специальные подразделения. Безопасность лиц, взятых под защиту, если уголовное дело находится в производстве прокуратуры или суда, обеспечивается по их решению соответственно органами службы безопасности, органами внутренних дел или органами и учреждениями исполнения наказания (статья 3).

Статья 7 Закона предусматривает, что мерами безопасности являются:

- 1) личная охрана, охрана жилья и имущества;
- 2) выдача специальных средств индивидуальной защиты и оповещения об опасности;
- 3) использование технических средств контроля и прослушивания телефонных и иных разговоров, визуальное наблюдение;
- 4) смена места работы или учебы;
- 5) переселение в другое место проживания;
- 6) помещение в дошкольное воспитательное учреждение или учреждение органов социальной защиты населения;
- 7) обеспечение конфиденциальности сведений о личности;
- 8) закрытое судебное рассмотрение.

В случаях, когда этого требуют интересы безопасности лиц, взятых под защиту, по мотивированному определению суда может проводиться закрытое судебное рассмотрение.

Для обеспечения безопасности свидетелей, потерпевшего суд по личной инициативе либо по ходатайству прокурора или иного участника судебного рассмотрения, свидетелей или потерпевших, подлежащих допросу, выносит мотивированное определение о проведении допроса этих лиц в отсутствие подсудимого. По этим же основаниям допускается такой допрос одного подсудимого при отсутствии прочих. После возвращения подсудимого в зал судебного заседания суд обязан ознакомить

его с показаниями, данными за время его отсутствия, и предоставить ему возможность дать пояснения по этому поводу.

Суд в исключительных случаях может освободить потерпевшего и свидетелей, в отношении которых приняты меры безопасности, от обязательства явиться в судебное заседание, при наличии письменного подтверждения показаний, данных ими ранее.

Уголовно-процессуальный кодекс Украины в статье 20 закрепил, что рассмотрение дел во всех судах открытое, за исключением случаев, когда это противоречит интересам охраны государственной или иной защищенной законом тайны.

Закрытый судебный процесс, кроме того, допускается по мотивированному определению суда по делам о преступлениях лиц, не достигших шестнадцатилетнего возраста, по делам о половых преступлениях, а также по иным делам с целью избежания разглашения сведений об интимной стороне жизни лиц, участвующих в деле, и в случае, когда этого требуют интересы безопасности лиц, взятых под защиту. Слушание дела в закрытом заседании суда осуществляется с соблюдением всех правил судопроизводства. Приговоры во всех случаях оглашаются публично. К сожалению, дела о торговле людьми преимущественно слушаются в открытом судебном заседании, несмотря на то, что статья 6 Протокола о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющая Конвенцию, указала, что «в соответствующих случаях и в той мере, в какой это возможно применительно к ее внутреннему законодательству, каждая страна-участница обеспечивает защиту личной жизни и личности жертвы торговли людьми, в том числе путем обеспечения конфиденциального характера производства, связанного с торговлей людьми».

Каждое государство-участник стремится обеспечить физическую безопасность жертвы торговли людьми в период нахождения таких жертв на его территории (пункт 5 статьи 6).

Однако, как свидетельствует судебная практика, не всегда своевременно применяются предусмотренные законом меры безопасности. Так, 24 февраля 2004 года суд рассмотрел дело по обвинению П. и К. в совершении преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 Уголовного кодекса Украины, которые совершили указанное преступление при следующих обстоятельствах. П. и К. вошли в организованную преступную группу и в соответствии с отведенной им ролью занимались подбором и вербовкой лиц для переправки в Российскую Федерацию для занятия проституцией, получали в качестве платы по 50 долларов США за каждую девушку. Потерпевшими по делу являются также трое несовершеннолетних, которым после возбуждения уголовного дела не была обеспечена безопасность согласно действующему законодательству, а для обвиняемых не была избрана мера пресечения

в виде содержания под стражей. В результате этого к потерпевшим со стороны обвиняемых были применены методы психического и физического воздействия – обвиняемые угрожали насилием и убийством, вымогали деньги, необходимые для решения вопроса по уголовному делу. «В случае невыполнения требований грозились утопить в пруду, наносили удары кулаками по голове. Потерпевшие, восприняв эти угрозы обвиняемых как реальные, пообещали передать им требуемые деньги. Давление на потерпевших оказывалось систематически – подстерегали во дворе, угрожали, «причинили кровоподтеки на волосистой затылочной области головы, т. е. легкое телесное повреждение, не повлекшее кратковременного расстройства здоровья, и один удар кулаком по туловищу» (из показаний потерпевшей).

После неоднократного физического и психического давления на несовершеннолетних преступники были задержаны сотрудниками милиции во время получения от них денег, которые вымогали.

Эта ситуация свидетельствует о том, что несвоевременное применение мер безопасности может привести к отказу потерпевших от показаний, которые они ранее давали на стадии досудебного следствия, к отказу от гражданского иска (а это имеет место в 70%), к заявлениям в судебном заседании, что они себя потерпевшими не считают и отказываются свидетельствовать о преступлениях подсудимых. К тому же лица, причастные к торговле людьми, имеют реальную возможность совершить другие преступления, «спровоцированные» возбуждением в отношении них уголовного дела: угроза убийством, убийство, причинение различной тяжести телесных повреждений, вымогательство, то есть противодействовать установлению истины по делу и всестороннему, объективному и полному исследованию обстоятельств дела.

КОМПЕНСАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНОГО И МОРАЛЬНОГО ВРЕДА (СПРАВЕДЛИВАЯ САТИСФАКЦИЯ)

По данным Государственной судебной администрации Украины, в 2008 году в качестве потерпевших от преступлений, предусмотренных статьей 149 Уголовного кодекса Украины, в судах приняли участие 115 человек, из них 15 мужчин и 100 женщин. Одному лицу причинен вред жизни, 47 лицам – вред здоровью, 67 – материальный и моральный вред. Сумма материального и морального вреда, установленная судом, составила 91 804 грн. Общая сумма морального вреда, причиненного преступлениями, установленная судом в 2008 году, составляет 126 439 208 грн.

Каждое государство – участник Конвенции обеспечивает, чтобы его внутренняя правовая система предусматривала меры, предоставляющие жертвам торговли людьми возможность получения компенсации за причиненный вред (пункт б статьи 6).

Министр юстиции Украины во время 26-й Европейской конференции министров юстиции, состоявшейся 7–8 апреля 2005 года, подписал от имени Украины Европейскую Конвенцию о компенсации ущерба, причиненного жертвам насильственных преступлений, принятую 24 ноября 1983 года. Статья 2 Конвенции предусматривает, что в случае невозможности компенсации убытков из иных источников государство должно принять это на себя для следующих категорий:

- 1) для тех, кому в результате умышленных насильственных преступлений был причинен ущерб физическому состоянию или здоровью;
- 2) для тех, кто состоял на иждивении погибших в результате такого преступления.

К тому же компенсация причиненного вреда осуществляется даже в том случае, если преступник не может быть подвергнут судебному преследованию.

Межведомственной рабочей группой Министерства юстиции Украины разработан проект Закона «О компенсации вреда жертвам преступлений», определяющий основания и порядок компенсации вреда, причиненного жизни, здоровью жертв преступлений, за счет государства. Главной его идеей является ускорение оказания помощи гражданам, потерпевшим от преступления. Хотя преступник и остается главным субъектом компенсации вреда, государство по этому проекту, примет на себя временные функции по компенсации вреда, причиненного потерпевшему.

Человек, пострадавший от посягательства на свою жизнь, здоровье, честь и достоинство, а также на принадлежащее ему имущество, нуждается в правовой и социальной защите, материальной и моральной поддержке. Конституция Украины предусматривает обязанность государства по защите человека, утверждению и обеспечению его прав и свобод.

В Уголовном кодексе Украины неоднократно указывается на потерпевшего от преступления. Термин «потерпевший» использован более 70 раз, еще чаще указано на определенные виды потерпевших.

В действующем законодательстве Украины основное внимание уделяется защите прав и интересов не потерпевшего, а подозреваемого, обвиняемого, а также подсудимого, которым может быть назначено наказание за совершенное преступление.

Такое отношение к лицу, потерпевшему от преступления, выражается, прежде всего, в том, что органы дознания, предварительного следствия, прокуратуры, ведущие уголовный процесс, возбудив уголовное дело в связи с причинением вреда лицу, ставят его на задний план, отводят ему роль пассивного постороннего наблюдателя следственных действий, забывая о том, что весь механизм уголовного судопроизводства в данном случае приводится в действие с целью восстановления нарушенных прав потерпевшего.⁹

Признание лица потерпевшим на ранних стадиях судопроизводства по делам открывает ему неограниченные возможности реально воспользоваться своими процессуальными правами.

«Отягчая» следователя и суд своими показаниями, ходатайствами, предоставлением дополнительных доказательств, потерпевший способствует установлению истины.¹⁰

Обеспечение прав лица, которому преступлением причинен вред, закреплено в Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью, принятой Генеральной ассамблеей ООН 29 ноября 1985 года.

Если исходить из международных стандартов, реализация прав жертв преступлений во время расследования связана:

- 1) с предоставлением информации о роли и объемах принадлежащих ему прав, сроках и результатах их осуществления;
- 2) с созданием ему условий для изложения заявлений, ходатайств на различных этапах согласно действующему законодательству;
- 3) с предоставлением ему надлежащей помощи, обеспечением безопасности ему самому и членам его семьи;
- 4) с предотвращением незаконного задержания во время расследования преступления;
- 5) с созданием условий для справедливой реституции жертв.¹¹

9 Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. 2002. М.: Юристь – С. 245.

10 Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. – М.: 1968. – С. 257.

11 Рукдинский Ф. М. О праве жертв преступлений и злоупотреблений властью на защиту // Проблемы обеспечения прав личности в современных условиях. – С. 6.

Ю. И. Стецовский справедливо замечает, что цель предоставления потерпевшему прав – это получение от него дополнительной помощи в раскрытии преступления».¹²

В Декларации основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, являющейся проявлением коллективной воли международного сообщества, ставится проблема баланса между правами подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, с одной стороны, и интересами жертвы, – с другой. Этот международный документ базируется на принципах признания достоинства жертв преступлений. В нем предусматриваются те направления, в которых необходимо действовать государствам для обеспечения надлежащего обращения с указанными лицами, определены основные стандарты, в соответствии с которыми необходимо оценивать законодательство и практику его применения.

Анализ уголовных дел и правоприменительной практики Украины с точки зрения их соответствия этим стандартам свидетельствует о необходимости усиления защиты прав и интересов потерпевших от преступлений.

В соответствии с данными статистики, количество лиц, потерпевших от преступлений, и размеры причиненного им физического, имущественного и морального вреда с каждым годом увеличиваются. От преступлений, дела по которым были рассмотрены судами в 2003 году, пострадали 154,5 тысячи лиц, из них 70,7 тысячи – женщины. При этом количество потерпевших увеличилось в сравнении с 2002 годом на 7084 лица, или на 4,8%, в том числе погибших – 444, или на 8,4%, а лиц, здоровью которых был причинен вред, – на 909 (4,5%). За этот период значительно увеличился размер причиненного физическим и юридическим лицам вреда морального и материального характера – с 443 млн грн до 771,4 млн грн, или на 74%.

Главной задачей государства в случаях совершения преступления является восстановление нарушенных прав и интересов граждан.

Статья 28 Уголовно-процессуального кодекса Украины предусматривает, что лицо, потерпевшее от преступления, которым ему причинен ущерб, вправе при проведении производства по делу предъявить к обвиняемому или иным лицам, несущим ответственность за действия обвиняемого, гражданский иск, который рассматривается вместе с уголовным делом.

Гражданский иск может быть предъявлен как во время досудебного следствия и дознания, так и во время судебного рассмотрения дела, но до начала судебного следствия.

Однако иногда в приговорах встречаются случаи отказа гражданскому исцу в удовлетворении морального и материального вреда на основании того, что

12 Стецовский Ю. И. Советская адвокатура. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 276.

«потерпевшие от торговли людьми написали заявление в управление по борьбе с организованной преступностью (УБОП) по предложению работников УБОП из-за боязни привлечения их самих к уголовной ответственности, о чем все потерпевшие заявили в судебном заседании. Суд считает необходимым отказать в удовлетворении гражданского иска потерпевшим, предъявленного ими к подсудимым в судебном заседании, о взыскании материального и морального ущерба. Они добровольно выезжали на работу в Чехию без какого-либо принуждения. Знали о сути трудовой деятельности. Были согласны с распределением доходов от их деятельности между подсудимыми и потерпевшими, не заявляли о материальных и других претензиях к подсудимым до их вызова в УБОП» (из приговора).

Для того, чтобы осознать важность компенсации за причиненный моральный ущерб, необходимо понять состояние потерпевшего от торговли людьми. Очень удачным, по нашему мнению, является описание украинским писателем И. Назаруком в романе «Роксолана» состояния героини Насти Лисковской, очутившейся на невольничьем турецком рынке Османской империи. Когда, оценивая ее внешние данные, покупатель коснулся ее волос, попробовал их наощупь так, как ее мать в лавке ткань выбирала, только тогда поняла: «Продана».

Справедливо возникает вопрос – как потерпевшие от торговли людьми, находящиеся в долговой кабале у преступников, виновность которых доказана судом, могли не соглашаться с распределением доходов? Ночные клубы-пансионаты «Кителберг», «Наполеон» были закрытыми учреждениями, территориально находились на окраине населенного пункта в лесу (на границе Чехии и Германии). За любое непослушание, неподчинение воле преступников налагались штрафы от 50 до 500 немецких марок в зависимости от вины, эти деньги вычитались из заработной платы. Преступники в случае неподчинения, отказа оказывать сексуальные услуги «проводили беседы с потерпевшими в закрытой комнате», били потерпевших молотком для отбивания мяса за отказ оказывать сексуальные услуги, за отказ убирать помещение. При наличии клиента (преимущественно немца) перепродавали живой товар по цене от 5000 до 10000 долларов США.

Не обоснованно возникает также вопрос, а не являются ли финансовая зависимость, невозможность возвращения домой (отсутствие паспортов), унижение и физические страдания основанием для удовлетворения гражданского иска? Поскольку моральным вредом признаются страдания, причиненные гражданину в результате физического или психического воздействия, приведшего к ухудшению здоровья или лишению возможности реализации им своих привычек и желаний, ухудшению отношений с людьми, иным отрицательным последствиям морального характера.¹³

13 Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины (по усилению

Анализ уголовных дел позволяет сделать вывод о том, что как органы досудебного следствия, так и суды допускают нарушения прав потерпевших. Прежде всего, не учитывается то обстоятельство, что лица, ставшие жертвами торговли людьми, иных незаконных сделок, объектом которых является человек, должны быть признаны потерпевшими и им на протяжении всего производства по делу должна предоставляться возможность пользоваться правами, предусмотренными статьей 49 УПК Украины, а в судебном заседании также правами, предусмотренными статьей 267 УПК, а также заявлять гражданский иск в соответствии с требованиями статей 28, 50 УПК Украины.

Так, по делу по обвинению Д. по части 2 статьи 149 УК Украины, которой было завербованы и перемещены в Турцию 6 молодых женщин с целью сексуальной эксплуатации, все они были установлены и допрошены на стадии досудебного следствия и указаны в приложении к обвинительному заключению как свидетели. Такие же факты выявлены еще в некоторых уголовных делах.

Как разъяснено в пункте 4 постановления Пленума Верховного Суда Украины от 2 июля 2004 года № 13 «О практике применения судами законодательства, которым предусмотрены права потерпевших в уголовном судопроизводстве», при предварительном рассмотрении уголовного дела судья в соответствии со статьей 237 УПК Украины должен установить, все ли лица, которым преступлением причинен моральный, физический или имущественный вред, признаны потерпевшими. Если кто-либо из этих лиц не признан потерпевшим на стадии дознания и досудебного следствия, при наличии соответствующего ходатайства судья своим постановлением должен признать такое лицо потерпевшим, сообщить ему об этом и предоставить возможность ознакомиться с материалами уголовного дела. Такое же решение он постановляет и тогда, когда необходимо заменить лицо, необоснованно признанное потерпевшим, представителем потерпевшего, гражданским истцом, на надлежащее. В случаях, когда признание лица потерпевшим может повлечь за собой увеличение объема обвинения подсудимого или изменение уголовно-правовой квалификации деяния, судья или суд с соблюдением требований статьи 245 или 281 УПК имеют право вернуть дело на дополнительное расследование. Такое же решение суд или судья должны принять и в случае, если органы дознания или досудебного следствия существенно ограничили законные права потерпевшего (например, выбирать представителя, заявлять ходатайства, заявлять отводы, предоставлять доказательства, знакомиться со всеми материалами дела), и восстановить эти права на стадии судебного рассмотрения дела не представляется возможным.

правовой защиты граждан и внедрению механизмов реализации конституционных прав граждан на предпринимательскую деятельность, правовую помощь (защиту)» от 12 января 2005 года // Ведомости Верховной Рады Украины, 2005, № 10 ст. 187.

Статья 15 «Компенсация и законное возмещение вреда» Конвенции Совета Европы о противодействии торговле людьми от 16 мая 2005 года указывает, что каждая сторона обеспечивает жертвам доступ с момента их первого контакта с уполномоченными органами власти к информации о важных судебных и административных процессах на языке, который они понимают. Каждая сторона включит в свое национальное законодательство право на юридическое содействие и на бесплатную юридическую помощь для жертв торговли людьми на условиях, предусмотренных национальным законодательством. Каждая страна включит в свое законодательство право жертвы на компенсацию от правонарушителя. Каждая сторона примет такие законодательные и иные меры, которые могут быть необходимы для обеспечения возмещения жертвам согласно национальному законодательству, например, путем создания фонда возмещения жертвам либо меры или программы, направленной на социальную помощь и социальную интеграцию жертв, которые могут быть учреждены за счет активов, полученных от применения мер, указанных в статье 23 (денежные взыскания с преступников).

В соответствии со статьей 1 Конвенции о борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами от 2 декабря 1949 года стороны обязались наказывать каждого, «кто для похоти иных лиц: 1) сводит, склоняет или совращает с целью проституции иное лицо, даже с его согласия; 2) эксплуатирует проституцию иного лица, даже с согласия этого лица».

Иногда в приговорах суды действительно ссылаются на международные нормы, даже на положения пункта b статьи 3 Протокола (согласие жертвы на запланированную эксплуатацию, о которой идет речь идет в подпункте «а» статьи 3, не принимается во внимание), однако, рассматривая гражданский иск о возмещении причиненного вреда, ошибочно делают «поправку» на добровольность решения потерпевших стать жертвой торговли людьми. Так, суд, постановляя приговор, на странице 10 приговора цитирует статью 3 Протокола, а на странице 11 приговора указывает: «Гражданский иск потерпевшей В. суд удовлетворяет частично. Суд считает, что совместными действиями подсудимых потерпевшей причинен моральный вред в связи с ее продажей для сексуальной эксплуатации. Вместе с тем, потерпевшая добровольно согласилась заниматься проституцией с выездом в г. Москва, поставив себя тем самым в положение объекта продажи» (приговор от 10 ноября 2004 года).

Таким образом, стоит не только автоматически ссылаться на нормативные акты как холодные застывшие постулаты, но осознавать их правовое значение, оценивать социальные последствия их применения и принятым решением защищать права человека, который в связи с тяжелым стечением обстоятельств стал жертвой торговли людьми.

Встречаются случаи, когда суд отказывает в удовлетворении гражданского иска на основании недоказанности причиненного морального и материального вреда при наличии показаний, что «за общение с барменом член организованной преступной группы, специализировавшейся на торговле людьми, избил потерпевшую, нанося удары по голове, рукам и ногам. Медицинская помощь не оказывалась. В результате у потерпевшей снизился слух левого уха».

По обобщенным приговорам можно прийти к заключению, что моральный ущерб часто выплачивается в сумме, значительно меньшей, нежели указано в гражданском иске. Удовлетворение иска в меньшей сумме иногда судом не аргументируется – без исследования психологических страданий каждого из потерпевших, то есть всем потерпевшим по делу удовлетворяется одинаковая сумма, независимо от срока нахождения в рабстве, условий, отношений и последствий.

Анализ действующего законодательства дает основания утверждать, что суд не может отказать лицу, которому причинен материальный или моральный вред от совершенного в отношении него преступления, в удовлетворении гражданского иска только потому, что оно заявлено во время судебного следствия (Определение коллегии судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины от 12 октября 2004 года).

Так, Октябрьский районный суд г. Кривой Рог Днепропетровской области приговором от 5 мая 2003 года осудил В., И., М., П. Гражданский иск удовлетворен частично: постановлено взыскать материальный ущерб, а в возмещении морального вреда отказано.

В кассационном представлении прокурор, не оспаривая доказанности вины осужденных и правильности квалификации иных действий, просил приговор изменить, исключив из резолютивной и мотивировочной части решение об отказе в компенсации морального вреда, так как такое решение лишило потерпевшую возможности обратиться в дальнейшем в суд в порядке гражданского судопроизводства. Верховный суд Украины признал, что кассационное представление подлежит удовлетворению.

Отказывая потерпевшему в удовлетворении гражданского иска в части возмещения морального вреда, суд сослался на то, что потерпевший не выполнил требований уголовно-процессуального закона и предъявил указанный иск во время судебного следствия, а не до его начала, как это предусмотрено частью 2 статьи 28 Уголовно-процессуального кодекса.

Очевидно, что такое решение суда противоречит части 4 этой же статьи, согласно которой лицо, не предъявившее гражданский иск по уголовному делу, имеет право сделать это в порядке гражданского судопроизводства. Отказав в удовлетворении

иска, суд лишил потерпевшего права обратиться в суд в порядке гражданского судопроизводства, чем существенно нарушил его права. Чтобы потерпевший не лишился такой возможности, следовало бы иск, заявленный на ненадлежащей стадии процесса, оставить без рассмотрения.

С учетом изложенного коллегия судей Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины кассационное представление прокурора удовлетворила и отменила приговор суда в части отказа потерпевшему в удовлетворении иска о возмещении морального вреда.¹⁴

Лицо, не предъявившее гражданский иск по делу, а также лицо, гражданский иск которого оставлен без рассмотрения, имеет право предъявить его в порядке гражданского судопроизводства.

При производстве по уголовному делу о преступлении, за которое может быть применено дополнительное наказание в виде конфискации имущества, орган дознания, следователь, прокурор обязаны принять меры к обеспечению возможной конфискации имущества обвиняемого (статья 29 УПК Украины).

В соответствии с постановлением Пленума Верховного Суда Украины «О практике применения судами Украины законодательства о возмещении материального ущерба, причиненного преступлением, и взыскания безосновательно нажитого имущества» от 31 марта 1989 года № 3 (с изменениями, внесенными постановлениями от 25 декабря 1992 года № 13 и от 3 декабря 1997 года № 12), по каждому делу о преступлении, которым причинен материальный ущерб, суд при постановлении приговора обязан разрешить гражданский иск, а если гражданский иск не заявлен согласно требованиям частей 2 и 3 статьи 29 УПК Украины, – по личной инициативе разрешить вопрос о возмещении ущерба, если этого требует охрана государственных или общественных интересов, а также в иных, предусмотренных судебным законом, случаях.

Согласно статьям 291 и 328 УПК Украины гражданский иск при постановлении приговора может быть оставлен без рассмотрения только в случае оправдания подсудимого в связи с отсутствием состава преступления или неявки гражданского истца или его представителя в судебное заседание.

Суд первой инстанции не вправе передавать решение вопроса о размере гражданского иска на разрешение в порядке гражданского судопроизводства, поскольку уголовно-процессуальным законодательством Украины это не предусмотрено.

Гражданский иск не может быть оставлен без рассмотрения и по мотивам отсутствия необходимых для его разрешения доказательств, поскольку в силу пункта 4

¹⁴ Рішення у кримінальних справах // Вісник Верховного Суду України. № 1 (53). 2005. – С. 24.

статьи 64 УПК Украины характер и размер причиненного преступлением вреда подлежат доказыванию в уголовном деле.

Предавая обвиняемого суду, необходимо установить, приняты ли меры по обеспечению иска. Если лицо, проводившее дознание, или следователь не приняли мер, указанных в законе, судья или суд в распорядительном заседании принимает решение о наложении ареста на имущество обвиняемого и исполнение его поручает судебному исполнителю. В случае когда меры по поиску и аресту имущества обвиняемого не могут быть приняты непосредственно судом, согласно статье 247 УПК Украины судья или суд в распорядительном заседании вправе обязать соответствующие органы принять необходимые меры к такому обеспечению. Если гражданский иск не заявлен и требования части 2 статьи 122 Уголовно-процессуального кодекса следователем не соблюдены, судья или суд имеет право разъяснить гражданину, понесшему ущерб, его право предъявить гражданский иск к обвиняемому или к лицу, которое по закону несет ответственность за вред, причиненный преступными действиями обвиняемого.

При рассмотрении дел следует установить, не приобретено ли имеющееся у виновного имущество на средства, полученные преступным путем, о чем указывать с приведением соответствующих доказательств, исследованных судом.

Если приговором суда установлено, что имущество приобретено на средства, полученные преступным путем, взыскание в возмещение причиненного ущерба в соответствии с ГПК Украины может быть обращено на такое имущество, независимо от того, является ли оно совместной собственностью супругов или совместной собственностью иных лиц.

В соответствии с Гражданским кодексом Украины лицо имеет право на возмещение морального вреда, причиненного в результате нарушения его прав. Моральный вред заключается в следующем:

- 1) в физической боли и страданиях, которым физическое лицо подверглось в связи с инвалидностью или иными повреждениями здоровья;
- 2) в душевных страданиях, которым физическое лицо подверглось в связи с противоправным поведением в отношении него самого, членов его семьи или близких родственников;
- 3) в душевных страданиях, которым физическое лицо подверглось в связи с уничтожением или повреждением его имущества;
- 4) в унижении чести и достоинства физического лица, а также деловой репутации физического или юридического лица.

Моральный вред возмещается деньгами, другим имуществом или иным способом. Размер денежного возмещения морального вреда определяется судом в зависимости от характера правонарушения, глубины физических и душевных

страданий, ухудшения способностей потерпевшего или лишения его возможности их реализации, степени вины лица, причинившего моральный вред, если она является основанием для возмещения, а также с учетом иных обстоятельств, имеющих существенное значение. При определении размера компенсации учитываются требования разумности и справедливости.

Моральный вред возмещается независимо от имущественного ущерба, подлежащего возмещению, и не связан с размером этой компенсации. Моральный вред возмещается однократно, если иное не установлено договором или законом (статья 23 Гражданского кодекса Украины). Указом Президента Украины от 28 декабря 2004 года утверждена Концепция обеспечения защиты законных интересов лиц, потерпевших от преступления. Проблема защиты законных прав и интересов лиц, потерпевших от преступлений, эффективного восстановления их прав, своевременного возмещения вреда, причиненного совершенным преступлением, как свидетельствуют результаты анализа законодательства и практики его применения, остается наиболее актуальной.

В соответствии со статистическими данными, только в 2003 году от преступных посягательств пострадало 352 тысячи граждан. Сумма ущерба, причиненного при этом гражданам, составляла приблизительно 100 млн гривен. И хотя во многих случаях потерпевшие имеют возможность по решению суда получить соответствующую компенсацию причиненного вреда, однако в полном объеме это редко осуществляется на практике, а в случае когда лицо, совершившее преступление, не установлено или оно находится в розыске либо является неплатежеспособным, – вообще не компенсируется.

С целью эффективной защиты законных прав и интересов потерпевших необходимо внедрить основные принципы, применяемые в практике международного общества, в частности, в отношении:

- 1) справедливого обращения с потерпевшими – уважение к их чести и достоинству, проявление сочувствия к ним, нейтрализация отрицательных последствий преступления, повышение уровня безопасности лиц, общества и государства;
- 2) информирования – все потерпевшие имеют право на получение информации о рассмотрении дела и принятии решения. В процессе расследования должно обеспечиваться право потерпевшего на ознакомление с материалами дела. После постановления судом приговора потерпевшие вправе быть проинформированы о любых мерах, примененных к осужденному (амнистия, помилование), иметь возможность выразить свою позицию по этому поводу;
- 3) обеспечения возмещения вреда – потерпевшие должны иметь право на возмещение причиненного преступлением имущественного и морального вреда.

Лицо, совершившее преступление, обязано компенсировать причиненный вред также и в случае освобождения его от уголовной ответственности;

- 4) предоставления бесплатной правовой помощи потерпевшим – прежде всего, потерпевшим от тяжких и особо тяжких преступлений, а также малообеспеченным лицам и лицам, которые не могут самостоятельно реализовать свои права и законные интересы;
- 5) оказания потерпевшим социальной помощи – потерпевшие должны иметь доступ к специальным системам поддержки (медицинской, социальной, психологической помощи).

Основными направлениями обеспечения защиты прав и законных интересов потерпевших является:

- 1) внедрение международных принципов защиты законных прав и интересов потерпевших, определенных Декларацией Основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью и европейской Конвенцией по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений;
- 2) введение в новом Уголовно-процессуальном кодексе Украины норм, предусматривающих расширение процессуальных прав потерпевших в соответствии с Рекомендациями комитета Министерств Совета Европы в отношении положения потерпевшего в рамках уголовного права и процесса;
- 3) разработка механизма реализации права потерпевшего на возмещение причиненного вреда;
- 4) определение соответствующего бюджетного назначения в общем фонде государственного бюджета;
- 5) разработка и законодательное закрепление условий и порядка компенсационной поддержки потерпевших за счет различных форм обязательного и добровольного страхования;
- 6) активизация работы по профилактике виктимного поведения населения.

Предусматривается поэтапная реализация Концепции. На первом этапе предполагается осуществить изучение мирового опыта по вопросам защиты прав и законных интересов потерпевших; разработку нового и усовершенствование действующего законодательства; разработку механизма реализации прав потерпевших; подготовку методических рекомендаций по вопросам организации оказания помощи потерпевшим; осуществление практических мер, направленных на повышение у населения виктимологических знаний.

На втором этапе: внедрение в практику механизма возмещения потерпевшим вреда, причиненного преступлением; создание благоприятных условий для деятельности общественных организаций и благотворительных фондов в сфере оказания помощи потерпевшим; определение объемов соответствующего

бюджетного назначения в общем фонде государственного бюджета; обеспечение участия Украины в соответствующих мероприятиях по внедрению международных принципов защиты потерпевших в рамках инициатив ООН, Совета Европы, Европейского Союза.

Кабинет Министров Украины распоряжением от 20 апреля 2005 года № 110-р утвердил План мероприятий по реализации указанной Концепции обеспечения защиты законных прав и интересов лиц, потерпевших от преступлений, на 2005–2006 годы. В рамках реализации этого плана предусматривалось изучить опыт европейских государств по реализации европейской Конвенции о возмещении ущерба жертвам насильственных преступлений (пункт 2), провести анализ законодательства иностранных государств по вопросам обеспечения безопасности лиц, потерпевших от преступлений, и представить на рассмотрение Кабинета Министров Украины предложения по усовершенствованию законодательства Украины в этой сфере (пункт 3 Плана).

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПРИ РАССМОТРЕНИИ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ, СВЯЗАННЫХ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ

1. Иногда встречаются уголовные дела, связанные с торговлей людьми, процессуальные документы в которых составлены с излишней детализацией (натурализацией), что является недопустимым с точки зрения конфиденциальности. Согласно постановлению Пленума Верховного Суда Украины от 29 июня 1990 года № 5 (с изменениями, внесенными постановлениями от 4 июня 1993 года № 3 и от 3 декабря 1997 года № 12) судам необходимо повышать требовательность к органам расследования в отношении составления обвинительных заключений в точном соответствии с требованиями статьи 233 Уголовно-процессуального кодекса Украины. Рекомендовать судам, в частности, уголовные дела, обвинительные заключения по которым составлены с недопустимой натурализацией, со стадии передачи в суд согласно статье 230 УПК Украины возвращать прокурору для составления нового обвинительного заключения (п. 4 постановления).

2. В соответствии с постановлением Пленума Верховного Суда Украины «О процессуальном законодательстве, регулирующем судебное рассмотрение уголовных дел» от 27 декабря 1985 года № 11 представители (в том числе и законные) несовершеннолетнего подсудимого, потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика согласно статьям 49–51, 441 УПК Украины являются участниками судебного рассмотрения. При этом, если законный представитель несовершеннолетнего подсудимого может быть допрошен в качестве свидетеля, то представители потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика допросу в качестве свидетелей не подлежат. При необходимости допроса такого лица как свидетеля они на основании статьи 63 УПК Украины, должны быть выведены из статуса представителей (п. 5 постановления).

3. В соответствии с Законом «О доступе к судебным решениям» от 22 декабря 2005 года каждый имеет право на доступ к судебным решениям в порядке, определенном законом. Это право обеспечивается официальным опубликованием судебных решений на официальном веб-портале судебной власти Украины. Судебные решения могут быть официально опубликованы в сокращенном виде, если это оправдано целью издания. Однако в текстах судебных решений, открытых для общего доступа путем обнародования, не могут быть разглашены сведения, позволяющие идентифицировать физическое лицо. Такие сведения заменяются буквенными или цифровыми обозначениями. К указанным сведениям относятся имена (имя, отчество, фамилия) физического лица, адрес места жительства или нахождения физического лица, номера телефонов или иных средств связи, адрес электронной почты,

идентификационный номер (код), регистрационные номера транспортных средств, иная информация, дающая возможность идентифицировать физическое лицо.

В соответствии с постановлением Пленума Верховного Суда от 29 июня 1990 года № 5 (с изменениями, внесенными постановлениями от 4 июня 1993 года № 3 и от 3 декабря 1997 года № 12) «О выполнении судами Украины законодательства и постановлений Пленума Верховного Суда Украины по вопросам судебного рассмотрения уголовных дел» приговор, постановленный именем Украины, является важнейшим актом правосудия, и к его составлению надлежит подходить с исключительной ответственностью, строго соблюдая требования статей 321–339 УПК Украины. С учетом того, что поспешно, непоследовательно, неаккуратно составленный приговор может вызвать сомнения в его законности, обоснованности и справедливости, судьи должны постоянно усовершенствовать стиль написания приговора, который должен быть изложен официально-деловым языком, юридически грамотно, с точным и ясным описанием дела, результатов исследования и заключения суда (п. 13).

Термины «сделка консумации», «соглашение ковивьялите», по условиям которых потерпевшая не обязана оказывать сексуальные услуги, не являются правовыми понятиями и недостаточно ясны с правовой точки зрения. Поэтому в приговоре целесообразно указывать содержание вербовки (уговоры, подкуп, введение в заблуждение), раскрытие содержания работы, которую предлагали потерпевшему (оказание сексуальных услуг, домашняя работа, уход за детьми, людьми пожилого возраста, сельскохозяйственная работа). Если по содержанию целесообразно использовать слово, употреблявшееся потерпевшим во время дачи показаний, то необходимо раскрыть его содержание (консумация – это общение с клиентом, целью которого является раскрутка клиента на заказ алкогольных напитков, то есть не предусматривается оказание сексуальных услуг).

4. Во исполнение Закона Украины «Об исполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека» от 23 февраля 2006 года для ликвидации причин нарушения прав человека необходимо вносить соответствующие предложения по приведению судебной практики в соответствии с требованиями Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод (статья 14). В связи с этим целесообразно во время рассмотрения уголовных дел, связанных с торговлей людьми, тщательно исследовать международно-правовые акты, в частности, касающиеся прав потерпевших, а в приговоре обосновывать принятое решение положениями, являющимися стандартами соблюдения прав человека (например, право на справедливую сатисфакцию). Это требование вытекает из положения указанного закона, согласно которому «практика Европейского суда по правам человека является источником права для Украины» (статья 17).

НАКАЗАНИЕ, НАЗНАЧАЕМОЕ СУДАМИ ЗА СОВЕРШЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТАТЬЕЙ 149 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ

Виднейший российский дореволюционный процессуалист профессор В. К. Случевский так определял принцип теории доказательств: «Внутреннее убеждение как критерий оценки уголовных доказательств».¹⁵ Наиболее яркая формулировка содержится во французском Уголовно-процессуальном кодексе, статья 342 которого, говоря об оценке доказательств присяжными заседателями, устанавливает следующее положение: «Закон не требует у присяжных отчета о тех средствах, какими они получили убеждение, он не предписывает им правил, по которым они должны определять полноту и достаточность доказательств, он предписывает им спросить себя в тишине и сосредоточенности и поискать в искренности своей совести, какое впечатление произвели на их сознание доказательства, представленные против обвиняемого, и средства защиты последнего; ...закон ставит один-единственный вопрос, исключающий всю меру их обязанностей: «Имеете ли вы внутреннее убеждение?»».¹⁶

По данным Государственной судебной администрации Украины, в 2008 году по части 1 статьи 149 Уголовного кодекса Украины осуждено 3 человека, один из них – к 5 годам лишения свободы, 2 – освобождены от отбывания наказания.

По части 2 статьи 149 Уголовного кодекса Украины осуждено 38 лиц, из них 13 – к лишению свободы. Сроки наказания следующие: одно лицо – к трем годам лишения свободы, 9 лиц осуждены к срокам наказания в виде лишения свободы от трех до пяти лет, три человека осуждены на срок от пяти до десяти лет. 25 осужденных по части 2 статьи 149 УК Украины освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком. Из 38 осужденных по части 2 статьи 149 УК Украины только к трем применена конфискация. При назначении наказания семи осужденным применена статья 69 УК Украины (ниже низшего предела), что составляет 18,5%.

По части 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины осуждено 16 лиц, из них 8 – к лишению свободы (1 – к одному году лишения свободы, 3 – от двух до трех лет, 1 – от трех до пяти лет, 3 – от пяти до десяти лет). Двум осужденным назначено наказание в виде штрафа. Шестеро осужденных по части 3 освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком. К четырем осужденным применена конфискация. При назначении наказания 11-ти осужденным по части 3 статьи 149 УК Украины применена статья 69 УК Украины (ниже низшего предела), что составило 69%.

¹⁵ Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. – СПб., 1913. – С. 379.

¹⁶ Code d'instruction criminelle.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что всего в 2008 году к осужденным по статье 149 УК Украины конфискация была применена только в 12% случаев.

58% осужденных освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком.

При назначении 32% осужденным наказания применена статья 69 УК Украины (ниже низшего предела).

Как свидетельствует практика, часто при назначении наказаний суды применяют статью 75 Уголовного кодекса Украины «освобождение от отбывания наказания с испытанием». Если суд при назначении наказания в виде исправительных работ, служебных ограничений для военнослужащего, ограничения свободы, а также лишения свободы на срок не более пяти лет, учитывая тяжесть совершенного преступления, личность виновного и иные обстоятельства дела, придет к заключению о возможности исправления осужденного без отбывания наказания, он может принять решение об освобождении от отбывания наказания с испытательным сроком. В этом случае суд определяет освободить осужденного от назначенного наказания, если он в течение определенного судом срока не совершит нового преступления и будет выполнять все возложенные на него обязательства. Испытательный срок устанавливается судом продолжительностью от одного до трех лет.

Кроме этого, в случае освобождения от отбывания наказания с испытанием суд может возложить на осужденного следующие обязательства:

- 1) публично или в иной форме извиниться перед потерпевшим;
- 2) не выезжать за пределы Украины на постоянное место жительства без разрешения органа уголовно-исправительной системы;
- 3) сообщать органам уголовно-исполнительной системы о смене места жительства, работы, учебы;
- 4) периодически является для регистрации в органы уголовно-исполнительной системы;
- 5) пройти курс лечения от алкоголизма, наркомании или заболевания, представляющего опасность для здоровья других лиц (статья 76 Уголовного кодекса Украины).

Так, в 2005 году судами Украины при назначении наказания лицам, совершившим преступление, предусмотренное статьей 149 УК Украины, также применялась отсрочка отбывания наказания:

- по части 1 статьи 149 УК Украины – статья 75 УК Украины применена к трем лицам;
- по части 2 статьи 149 УК Украины – статья 75 применена к 42-м лицам;
- по части 3 статьи 149 УК Украины – статья 75 УК Украины применена к 17-ти лицам.

Так, Верховный Суд Украины 17 февраля 2003 года рассмотрел в судебном заседании уголовное дело по кассационному представлению заместителя прокурора Запорожской области на определение Апелляционного суда Запорожской области от 11 июня 2003 года в отношении Л. и В.

Приговором Бердянского городского суда от 20 марта 2003 года Л. и В. были осуждены по статье 1241 УК Украины (в редакции 1960 года) на 5 лет лишения свободы без конфискации имущества, и по части 2 статьи 358 УК Украины – на 1 год лишения свободы. На основании статьи 42 УК Украины 1960 года окончательное наказание определено в виде 5 лет лишения свободы.

Определением Апелляционного суда Запорожской области от 11 июня 2003 года приговор изменен, к осужденным применена статья 75 УК Украины, и они освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком 2 года.

Осужденные совершили преступление при следующих обстоятельствах. В октябре 1999 года Л. по предварительному сговору с другими лицами разработал план преступной деятельности, согласно которому Л. должен был подбирать в Украине женщин и под видом их трудоустройства за границей в сфере торговли и бытового обслуживания уговаривать уезжать в Турцию, при необходимости – оказывать им материальную помощь для возможных расходов на изготовление необходимых документов, проезд и проживание, а в действительности по прибытии их в Турцию продавать женщин с целью их дальнейшей сексуальной эксплуатации, получая при этом по 300 долларов США за каждую из проданных.

В конце октября 1999 года в г. Бердянске Л. обратился к своему знакомому В. с просьбой помочь ему в подыскивании женщин, которые согласились бы выехать за границу на работу, и помочь получить для них заграничные паспорта, изложив ему при этом суть ранее разработанного плана. В., который ранее работал в сфере туристического бизнеса, будучи уверен в том, что сможет найти женщин, желающих работать за границей, и которых можно было бы обманным путем переправить в Турцию для сексуальной эксплуатации, согласился на предложение Л. и предложил помощь в оформлении для них заграничных паспортов.

Таким образом, Л. втянул в преступную деятельность В., пообещав, что за каждую женщину, отправленную ими в Турцию для занятия проституцией, они получают по 300 долларов США вознаграждения.

В течение ноября – декабря 1999 года Л. и В. в различных кафе г. Бердянска познакомились с Ч., С., И., Я., Ф., которых склонили к выезду в Турцию, скрывая действительную цель такого выезда.

Зная, что у С., Ч., И. отсутствуют заграничные паспорта, Л. оплатил их фотографирование и передал эти фотографии В. для оформления паспорта.

В., воспользовавшись тем, что ранее в отделе паспортной регистрации и миграционной работы городского отдела Управления МВД Украины незаконно получал паспорта на Б., Л., К., которые являются документами, выданными государственными учреждениями, и предоставляют определенные права, подделал их, вклеив в указанные паспорта фотографии Ч., а затем повторно С. и И. с целью последующего использования этих поддельных паспортов для пересечения границы Украины.

В декабре 1999 года Л. за свои средства перевез С., Ф., Ч., Я. из г. Бердянска в г. Одессу, где передал их иному лицу, а позднее, в этот же день В. передал в г. Одессу пакет с заграничными паспортами, которые Л. 20 декабря 1999 года выдал женщинам. В тот же день иное лицо согласно договоренности выплатило Л. фактически за продажу женщин 900 долларов США, половину из которых Л. отдал В.

В дальнейшем неизвестное лицо переправило женщин в Турцию, где они были проданы турецким сутенерам, завладевшим их паспортами и принудившим заниматься проституцией.

В кассационном представлении заместитель прокурора области просил определение апелляционного суда, которым осужденным смягчено наказание, отменить. Кроме того, он ссылаясь на то, что апелляционным судом необоснованно оставлено без рассмотрения представление прокурора в части назначения Л. наказания на основании статьи 42 части 3 УК Украины 1960 года.

Коллегия судей Верховного Суда Украины приняла решение об удовлетворении представления, поскольку, как видно из приговора, суд первой инстанции, признавая Л. и В. виновными в совершении преступлений, в том числе и преступления, предусмотренного частью 2 статьи 124-1 УК Украины, который законом отнесен к тяжким, и назначая им наказание, учел степень тяжести ими совершенного, положительные данные о лицах и наличие на иждивении несовершеннолетних детей.

С учетом указанного суд назначил обоим осужденным минимальное наказание, установленное санкцией указанного уголовного закона.

Апелляционный суд, как усматривается из его определения, принимая решение о необходимости освобождения обоих осужденных на основании статьи 75 УК Украины от отбывания наказания с испытательным сроком, сослался на те же обстоятельства и данные, которые уже были учтены судом первой инстанции и дали ему основания для назначения осужденным минимального наказания, установленного санкцией. Суд апелляционной инстанции сослался также на то, что во время досудебного следствия осужденные находились в следственном изоляторе (указанное имело место в 1999 году).

Таким образом, суд апелляционной инстанции в нарушение требований статьи 377 Уголовно-процессуального кодекса Украины, вопреки положениям статьи 75

Уголовно-процессуального кодекса Украины по сути не привел в определении мотивов в обоснование заключения о возможном исправлении Л. и В., совершивших тяжкое преступление, без отбывания наказания.

С учетом этих обстоятельств и характера совершенного преступления решение суда апелляционной инстанции об освобождении Л. и В. от отбывания наказания с испытательным сроком не может быть признано соответствующим требованиям статьи 65 Уголовного кодекса Украины о том, что при определении наказания должны быть учтены степень тяжести совершенного преступления, личность виновного и обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание.

Кроме того, апелляционный суд в нарушение требований части 2 статьи 75 Уголовного кодекса Украины и положений статьи 76 Уголовного кодекса Украины, освобождая лиц от наказания с испытанием, не принял решения о возложении на них предусмотренных законом обязательств.

Кроме этого, оставляя без удовлетворения апелляцию прокурора, в которой наряду с прочим ставился вопрос об отмене приговора в отношении Л. в связи с неправильным применением уголовного закона при определении ему наказания (по доводам апелляции суд первой инстанции должен был назначить наказание на основании части 3 статьи 42 УК Украины (1960 г.), суд апелляционной инстанции не привел в определении никаких оснований, по которым апелляция в этой части признана необоснованной.

При таких обстоятельствах определение апелляционного суда было отменено, а дело направлено на новое апелляционное рассмотрение.

Стоит отметить также применение судами Украины при назначении наказания статьи 69 УК Украины, которая предусматривает наказание более мягкое, нежели предусмотрено законом. При наличии нескольких обстоятельств, смягчающих наказание и существенно снижающих степень тяжести совершенного преступления, с учетом личности виновного, суд, мотивируя свое решение, может за особо тяжкое, тяжкое преступление или преступление средней тяжести назначить основное наказание ниже низшего предела, установленного в санкции статьи особенной части УК Украины, или перейти к иному, более мягкому виду основного наказания, не указанного в санкции статьи за это преступление. В этом случае суд не имеет права назначать наказание ниже низшего предела, установленного для данного вида наказания.

Например, как было установлено судом, подсудимые А., Б., С. в составе организованной группы совершили преступление, предусмотренное частью 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины при следующих обстоятельствах. А. и Б. создали фирму, которая, не имея разрешения на занятие трудоустройством за границей,

подыскивала людей якобы для трудоустройства в Чехии и оформляла необходимые документы для перемещения людей через государственную границу. В Чехии планировалось эксплуатировать этих лиц одним из членом организованной преступной группы и передавать для трудовой эксплуатации третьим лицам.

Таким образом в Чехию было продано девять мужчин, которые, по их показаниям, нещадно эксплуатировались на тяжелых работах, были лишены права общаться с окружающими, не имели документов, не имели возможности сообщить родственникам о своем положении. Преступники согласились удовлетворить протест одного из пострадавших, требовавшего выплатить деньги и вернуть его домой; они предложили ему взять вещи и отвезти его в г. Брно. Вместо этого его привезли в лес, били, угрожали убийством, при этом говорили, что они его купили, и он является их собственностью. Испугавшись за свою жизнь, потерпевший согласился на дальнейшую свою эксплуатацию, но со временем бежал, жил две недели в лесу. Затем, благодаря помощи чеха, добрался до консульства Украины в Брно, где ему были изготовлены документы для возвращения в Украину.

Остальные потерпевшие освободились из рабства иным способом. «Перед Пасхальными праздниками 27.03.2003 г. они попросили своих хозяев выдать им по 500 крон для празднования. За все полученные деньги они приобрели мобильный телефон, звонили в службу такси до тех пор, пока не нашли говорящего по-русски таксиста, который помог им организовать побег. При этом, доказав в процессе судебного следствия обстоятельства совершения членами организованной преступной группы преступления, предусмотренного частью 3 статьи 149 Уголовного кодекса Украины, суд применил статью 69 УК Украины, назначив наказание в виде одного года 24 дней лишения свободы (то есть назначив наказание более мягкое, чем предусмотрено законом). А двум другим подсудимым суд назначил наказание с применением статьи 69 УК Украины в виде трех лет лишения свободы, но на основании статей 75 и 76 УК Украины освободил их от отбывания наказания с испытательным сроком два года.

Иногда преступные действия ошибочно квалифицируют по части 2 статьи 302 УК Украины и по части 3 статьи 302 УК Украины. Часть 2 статьи 302 УК Украины предусматривает ответственность за создание или содержание домов разврата, а также сводничество для разврата, совершенные с целью наживы или лицом, ранее судимым за это преступление, либо совершенные организованной преступной группой, в виде ограничения свободы на срок до пяти лет или лишение свободы на тот же срок.

Часть 3 статьи 302 Уголовного кодекса Украины предусматривает ответственность за эти же преступления с вовлечением несовершеннолетних в виде лишения свободы на срок от двух до семи лет.

Так, П. создала брачное агентство, целью которого было оказание сексуальных услуг лицам мужского пола. Сформировав банк данных молодых женщин, в том числе несовершеннолетних, она давала эту информацию свои клиентам, за что получала деньги. Девушки за оказание сексуальных услуг также получали вознаграждение. Действия П. правоохранительными органами были квалифицированы по части 2 статьи 149 УК Украины «Торговля людьми», части 2 статьи 302, части 3 статьи 302, части 1 статьи 156 УК Украины. При вынесении приговора часть 2 статьи 302 была исключена, поскольку действия подсудимой полностью охватывались диспозицией части 3 статьи 302 УК Украины.

К тому же, если эти действия проявились в принуждении или вовлечении несовершеннолетнего в занятие проституцией, все совершенное должно квалифицироваться по совокупности преступлений по части 3 статьи 302 и части 3 статьи 303 УК Украины.

Статья 156 УК Украины «Растление несовершеннолетних» предусматривает ответственность за совершение развратных действий в отношении лица, не достигшего шестнадцатилетнего возраста, поэтому из обвинения суды исключают неправильную квалификацию правоохранительными органами этих действий преступников в связи с достижением потерпевшими 16-летнего возраста.

Правильно применяется статья 155 УК Украины «Половые сношения с лицом, не достигшим половой зрелости» на основании заключений судебно-медицинской экспертизы, согласно которым потерпевшая не достигла половой зрелости. «Потерпевшая внешне выглядит моложе своего возраста, имеет хрупкое телосложение, что давало подсудимому возможность полагать, что она несовершеннолетняя».

Суды апелляционной инстанции изменяют приговоры, исключая из них указания на виновность подсудимых в совершении торговли людьми, поскольку по некоторым эпизодам имеются неотмененные постановления органов дознания об отсутствии в действиях состава преступления.

Адвокаты в апелляционных жалобах ходатайствуют об отмене приговора и закрытии производства по делу в связи с отсутствием в действиях состава преступления, поскольку обвиняемые не посягали на свободу потерпевших, которые добровольно оказывали сексуальные услуги. Так, адвокат указывает: «Отсутствует в действиях осужденной субъективная сторона преступления, предусмотренного статьей 149 УК Украины, то есть умысел на сексуальную эксплуатацию девушек, поскольку таковая при добровольном поведении девушек отсутствует, что осознавалось осужденной».

Адвокаты в «авторском» варианте трактуют положения о сводничестве, то есть понимают его не в правовом поле. Так, адвокат, ходатайствуя об исключении из

обвинения подсудимого статьи 302, части 3 «сводничество с вовлечением несовершеннолетних», указал, что «половое сношение в естественной форме само по себе не может быть признано развратом, сводничество для таких отношений не может быть признано сводничеством для разврата, в связи с чем в действиях осужденной отсутствует состав преступления». При этом стоит указать, что уголовное право Украины четко определяет, что сводничество для разврата – это посредничество в разврате, которое заключается в содействии добровольному сексуальному общению не знакомых между собой лиц. Оно может проявляться в подыскивании лиц, согласных заниматься развратом, склонении к занятиям развратом с иными лицами и т. д. Разврат – беспорядочные половые отношения, удовлетворение половой страсти неестественным путем, проституция и т. п. Поэтому такая позиция адвокатов является недопустимой и свидетельствует о недостаточной профессиональной квалификации.

Вызывает обеспокоенность тот факт, что лица, которые по своему служебному положению и функциональным обязанностям должны охранять интересы и права ребенка, совершают преступления, связанные с торговлей людьми. Так, К. обвинялась в том, что, работая на должности методиста по охране детства отдела образования районной государственной администрации, в функциональные обязанности которого согласно п. 2.2 должностной инструкции методиста по охране детства отдела образования входило предоставление помощи, опеки и попечительства детям-сиротам и детям, лишенным родительской опеки, несовершеннолетним, не имеющим надлежащих условий для воспитания в семьях, получив сообщение о лишении родительских прав А. в отношении малолетней Н., которая на тот момент находилась в детском отделении больницы, в нарушение требований статей 214, 216 и 224 Семейного кодекса Украины, а также постановления Кабинета Министров Украины от 28 августа 2003 года № 1377 «Об утверждении порядка ведения учета детей, которые могут быть усыновлены, лиц, желающих усыновить ребенка, и осуществления надзора за соблюдением прав детей после усыновления» в установленный срок – 7 дней с момента поступления информации о ребенке, лишенном родительской опеки, не поставила его на учет, как должна была сделать. Вместо этого без решения суда она незаконно передала малолетнюю Н. гражданам И. и Р., которые на момент получения ребенка состояли в гражданском браке. Правоохранительные органы квалифицировали действия К. по части 1 статьи 160 Уголовного кодекса Украины, то есть незаконные посреднические действия или иная незаконная деятельность по усыновлению (удочерению) ребенка, которые караются штрафом от пятидесяти до ста двадцати не облагаемых налогом минимумов доходов граждан или исправительными работами на срок до двух лет. При этом отделом образования было подано ходатайство о передаче подсудимой на поруки трудовому коллективу и закрытии уголовного дела. Прокурор это ходатайство поддержал. Суд дело закрыл.

По нашему мнению, лицо, являющееся государственным служащим, которое нарушило свое профессиональное призвание – защиту прав ребенка, не может быть передано на поруки коллективу и к тому же продолжать выполнять свои обязанности в дальнейшем на этой должности. При совершении такого преступления лицо должно быть на определенное время лишено права занимать такие должности в сфере защиты прав детей. Поэтому уголовное законодательство нуждается в дополнении к этой статье. К тому же сомнительным является квалификация по статье 169 УК Украины, поскольку лица, которым передавался ребенок, не инициировали процесса усыновления, не состояли в зарегистрированном браке. Правоохранительными органами в полной мере не были проведены действия по установлению действительной цели незаконного получения ребенка.

При применении Закона «Об амнистии» также необходимо учитывать не только тяжесть совершенного преступления, но и его социальные последствия и принимать меры, призванные выполнять функцию индивидуальной и общей превенции (последующего совершения преступления лицом, его совершившим, или иными лицами).

Так, Л., работая инспектором отдела образования горисполкома, при подготовке документов в суд на усыновление ребенка, умышленно внесла неправдивые сведения в заключение исполкома горсовета о нецелесообразности усыновлении (удалила частицу «не»), на основании которых судом было принято решение о передаче указанных детей на воспитание в семьи иностранцев. Эти действия органами досудебного следствия были квалифицированы как незаконные действия по усыновлению, совершенные с использованием служебного положения, за что предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок от двух до пяти лет (часть 2 статьи 169 УК Украины). На основании Закона Украины «Об амнистии» Л. освобождена от уголовной ответственности.

По нашему мнению, действия лица целесообразно было бы квалифицировать по совокупности указанной статьи со статьей 366 «Должностной подлог», то есть внесение должностным лицом в официальные документы неправдивых сведений, иная подделка документов, а также составление и выдача заведомо неправдивых документов, что, кстати, предусматривает, помимо штрафа до пяти не облагаемых налогом минимумов доходов граждан либо ограничения свободы на срок до трех лет, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет.

Уголовное законодательство предусматривает, что в случае, если должностной подлог является признаком иного преступления или создает специальный состав преступления (например, подлог избирательных документов), ответственность наступает только за такие преступления. В случае применения статьи 169 УК Украины целесообразным было бы назначение наказания по совокупности со статьей 366

Уголовного кодекса Украины «Должностной подлог», поскольку посредничество в усыновлении не охватывает подделку документов.

При анализе указанного возникает вопрос, а достигнута ли цель уголовного судопроизводства, установлена ли истина, понесло ли должное наказание виновное лицо и приняты ли меры, способные в будущем предупредить совершение этим лицом подобных преступлений? Ответ очевиден – нет, поскольку указанное лицо, имеющее высшее педагогическое образование, занимая должность инспектора отдела образования горисполкома, имея достаточный опыт работы, подделывает документы, осознанно нарушая установленный порядок усыновления детей, в действительности не несет какой-либо ответственности и продолжает выполнять «свои» (свои ли?) функции.

Это явление можно определить как социальное, моральное преступление. Защищать права ребенка может только достойный человек, а не тот, который нарушает права и даже предает, совершая преступление.

Несмотря на активные действия законодателей в отношении принятия нормативных актов, направленных на борьбу с торговлей людьми, разъяснение социальной угрозы этого явления, даже в 2005 году был постановлен приговор, которым торговля людьми была квалифицирована как сводничество.

Так, граждане К., Е., Н. по просьбе гражданина Болгарии подыскивали девушек для работы официантками в его кафе в Польше, подбирали за вознаграждение молодых женщин, которым соответственно изготавливали заграничные паспорта (втягивали в долговую кабалу) и переправляли автомобилями в Польшу, где потерпевшие передавались иным лицам, которые принуждали их к оказанию сексуальных услуг в гостиницах. Проанализировав фабулу дела, можно утверждать о наличии таких элементов торговли людьми, как вербовка (за каждую завербованную девушку производилась оплата в виде 300 долларов США), создание финансовой зависимости (фотографирование, изготовление иностранного паспорта, временное содержание до отправки за границу, перевозка в Польшу на собственном автомобиле), введение в заблуждение в отношении вида деятельности в Польше (работа в кафе официанткой), отобрание личных документов, передача за вознаграждение третьим лицам с целью эксплуатации. Таким образом, действия преступников целесообразно было бы квалифицировать как торговлю людьми.

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЕЕ РЕЗУЛЬТАТОВ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

С целью всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела необходимо назначать судебные экспертизы. Одной из таких экспертиз должна быть судебно-психологическая. Психологическая экспертиза устанавливает такие особенности психической деятельности и такие ее проявления в поведении лица, которые имеют юридическое значение и вызывают определенные правовые последствия.

Психологическая экспертиза назначается на стадии досудебного и судебного следствия. Предметом экспертизы являются психически здоровые лица (подозреваемые, обвиняемые, свидетели, потерпевшие, истцы, ответчики: малолетние, несовершеннолетние, взрослые и лица преклонного возраста).

Психологическая экспертиза также может быть частью комплексного экспертного исследования, если у следствия или суда возникают вопросы, разрешение которых требует синтеза знаний из различных отраслей науки (психолого-психиатрическая, психолого-медико-психиатрическая, медико-психологическая и др.).

Главной задачей психологической экспертизы является определение у лица, подвергаемого экспертизе:

- 1) индивидуально-психологических особенностей, черт характера, определяющих качеств личности, факторов, влияющих на создание мотива психической жизни и поведения;
- 2) эмоциональных реакций и состояний;
- 3) закономерностей протекания психических процессов, уровня их развития и индивидуальных качеств.

При проведении судебных экспертиз используются общеизвестные в научной практике психологические методы и их авторские модификации, прошедшие апробацию и избираемые с учетом специфики судебных экспертных исследований и конкретных вопросов, поставленных перед психологической экспертизой.

На разрешение психологической экспертизы могут быть поставлены следующие вопросы:

- 1) Какие индивидуально-психологические особенности имеет лицо, подвергаемое экспертизе?
- 2) Имеет ли лицо, подвергаемое экспертизе индивидуально-психологические особенности, существенно влиявшие на характер его противоправных действий или преступления либо преступной деятельности (указывается, что именно имеет значение для суда или следствия: повышенная агрессивность,

покорность, жестокость, нерешительность, этические ориентации, социальные установки, мотивационная сфера)?

Какие психологические особенности, ведущие мотивационные факторы имеет лицо, подвергаемое экспертизе?

В какой связи они находятся с обстоятельствами, исследуемыми по делу?

- 3) Могли ли индивидуально-психологические особенности лица, подвергаемого экспертизе влиять на его поведение во время совершения им противоправных действий (или преступления)?
- 4) Какой индивидуально-ролевой статус имеет лицо, подвергаемое экспертизе в преступной группе (лидер, подчиненный, ведомый и др.) и обусловлено ли это его индивидуально-психологическими качествами и особенностями социально-психологической структуры преступной группы (преступной группировки)?

Какие особенности имеют психологические факторы сексуально-насилованного поведения лица, подвергаемого экспертизе? (Из следственной практики (диктофонная запись разговора преступника, заказывающего услугу): «Будем играть в футбол. Нина (жертва торговли людьми) будет мячом, не согласится – сломайте ногу»).

Имеет ли лицо, подвергаемое экспертизе индивидуально-психологические особенности, существенно повлиявшие на характер показаний по делу (берет всю ответственность на себя, покрывает соучастников, отказывается от показаний под воздействием угрозы и др.)? Каким образом семейная ситуация, индивидуально-психологические особенности родителей (указать, если надо, одного или обоих), особенности их воспитательного поведения влияют на эмоциональное состояние, психическое развитие и ощущение благополучия ребенком? Так, несовершеннолетняя 14-летняя гражданка Молдовы, переправленная в Турцию через Украину, стала жертвой торговли людьми при следующих обстоятельствах. Ее родители с целью улучшения жилищных условий получили кредит для приобретения квартиры. Чтобы выплатить долги банку, мать девочки вынуждена была выехать на заработки в Италию, но по неизвестным причинам исчезла (не присылала денег, не звонила). Отец, на иждивении которого осталось двое детей и бремя невыплаченного кредита, начал злоупотреблять алкоголем, издевался над семилетним сыном и дочерью. Не выдержав психологического унижения и физических издевательств, девочка продолжительное время жила у своей подруги, а со временем стала жертвой торговли людьми.

Имеет ли лицо, подвергаемое экспертизе изменения в эмоциональном состоянии, индивидуально-психологических проявлениях, которые препятствуют

функционированию его как личности и возникли в результате влияния определенных обстоятельств?

Является ли исследуемая ситуация психотравмирующей для лица?

Если да, то причинены ли лицу страдания (моральный вред)?

Причинены ли лицу страдания при условии указанной ситуации, исследуемой по делу?

Если причинены страдания (моральный ущерб), какой возможный размер составляет денежная компенсация за причиненные страдания (моральный вред)?

Способно ли лицо, подвергаемое экспертизе, с учетом его возрастных особенностей, эмоционального состояния, индивидуально-психологических особенностей, уровня умственного развития и условий микросоциальной среды (зависимость, угроза, обман) осознавать реальное содержание собственных действий и в полной мере осознанно руководить ими и предвидеть их последствия? Так, суд, назначая наказание подсудимой, виновность которой была доказана в отношении совершения преступления, предусмотренного частью 3 статьи 149 УК Украины, применил статью 69 УК Украины «Назначение более мягкого наказания, нежели предусмотрено законом» и статью 75 УК Украины «Освобождение от отбывания наказания с испытанием», указав в приговоре, что подсудимая – «женщина молодого возраста, которому присуще не критическое отношение к своим поступкам и их последствиям, с не сформировавшейся до конца ценностной ориентацией». Суд в этом случае должен был для объективности назначить судебно-психологическую экспертизу и сослаться при постановлении приговора на ее заключение о так называемой «болезненной инфантильности».

Известный психолог В. Штерн предвосхищал, что со временем институт психологической экспертизы ликвидируют, поскольку судьи «основательно овладеют научно-психологическими знаниями и смогут самостоятельно давать точную оценку показаниям свидетелей, а при необходимости – подвергать их определенным исследованиям»¹⁷. В современных условиях, в соответствии с требованиями действующего законодательства, в случае необходимости применения специальных знаний, судья обязан назначить экспертизу, даже если он сам имеет определенную профессиональную подготовку (например, имеет образование психолога).

Способно ли лицо, подвергаемое экспертизе, с учетом его эмоционального состояния, индивидуально-психологических особенностей и уровня умственного развития, правильно воспринимать обстоятельства, имеющие значение по делу и давать по ним соответствующие показания?

17 Штерн В. Изучение свидетельских показаний // Проблемы психологии. Ложь и свидетельские показания. – М., 1907. Вып. 1. – С. 51.

Потерпевшие в результате травмы могут совершить самоубийство, поэтому при таких обстоятельствах на разрешение психологической экспертизы можно поставить вопрос: «Возникло ли эмоциональное состояние лица, подвергаемого экспертизе в период, предшествовавший самоубийству, вследствие действий обвиняемого (насилие, действия, квалифицируемые как угроза, жестокое обращение или систематическое унижение человеческого достоинства и др.)?»

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПАСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ КАК МЕРА ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Перед учеными и практиками Украины сегодня стоит проблема воплощения в жизнь действенной системы мер, направленных на предупреждение преступности. При этом, прежде всего, необходимо учесть свой собственный опыт и опыт других стран.

По точному определению профессора А. И. Александрова, «Преступность – это массовое решение людьми своих проблем с нарушением уголовного запрета»¹⁸. Проблемы безработицы, гендерного неравенства, насилие в семье, наличие бездомных и бесприютных граждан, детей, лишенных родительской опеки, – все это создает условия для торговли людьми, а именно, поисков путей трудоустройства за границей, пользования услугами сомнительных брачных агентств. Часто из-за ненадлежащего выполнения государственными служащими функций по заботе о детях, находящихся в детских домах, эти дети под видом усыновления становятся жертвами торговли людьми с целью трансплантации органов или трудовой эксплуатации.

Очевидно, что одной из проблем является усовершенствование паспортной системы, введение порядка выдачи паспортов, имеющих высшую степень защиты. Паспортная система – система государственного учета, контроля и регулирования передвижения населения с помощью паспортов. Ее основными функциями являются: выдача паспортов; регистрация, позволяющая вести соответствующий статистический и персональный учет; обеспечение реализации человеком и гражданином их прав и свобод, обязательств перед государством и обществом; усиление охраны общественного порядка и обеспечение национальной безопасности.

Паспорт (от франц. *Passerport*, первоначально – разрешение на отплытие, от *Pass* – проход и *port* – гавань) – официальный документ, удостоверяющий личность владельца и подтверждающий его гражданство. Существование паспорта зафиксировано в римской империи. В Египте, который римляне изолировали от мира, для выезда по морю необходимо было получить разрешение, паспорт и документы об уплате пошлины. За выезд даже при наличии разрешения, но без паспорта, виновный уплачивал треть имущества, а если он вывозил рабов без соответствующих документов, у него подлежало конфискации все имущество. Паспорт был и у римских легионеров: две соединенные бронзовые пластинки, запись в которых была удостоверена военной печатью. Нормативно паспорт был введен в паспортную систему решением 1414 английским парламентом. Подписал это решение сам король. Самым древний паспорт, сохранившийся до наших времен, датирован 1641 годом.

¹⁸ Александров А. И. Уголовная политика и Уголовный процесс в российской государственности. – М., 2003. – С. 179.

В Германии в XV веке паспорт вводится, чтобы отличить честных путешественников (торговцев и ремесленников) от многочисленных разбойников и нищих, путешествующих по Европе. В XVI веке появились паспорта для противодействия дезертирству (Militarpass); чумные (Pestpass) – для путешественников из стран, где возникали очаги опасного заболевания чумы; особенные – для евреев-ремесленников и др.

Первые меры паспортизации в России стали приниматься в «Смутные времена» в виде «проездных грамот». Указом царя Петра I от 30 (10) октября 1719 года проездные грамоты введены как общее правило. Лица, не имевшие такой грамоты, определялись как «недобрые люди» или как «злодеи». В губерниях Российской империи при Николае I появились циркуляры об усовершенствовании порядка выдачи паспорта 1826 года в виде бумажной ленты.

Плата за паспорт для выезда за границу, который по распоряжению императорского правительства от 1 (13) мая 1844 года, выдавался российскими подданным обоих полов по достижении ими 25-летнего возраста (исключение составляли те, кто выезжал за границу на лечение, для получения наследства, повышения квалификации в ремесле и торговле, а также для поездки с родителями, воспитателями и жен с мужьями).

В Советском Союзе Декретом ВЦИК от 25 июня 1919 года вводилась обязательная выдача паспортов, Декретом «Об удостоверении личности» от 20 июля 1923 года трудовые книжки отменялись и граждане при необходимости могли получить удостоверение личности, но это было их правом, а не обязанностью. Согласно постановлению ЦИК и РНК «Об установлении единой паспортной системы в Союзе ССР и обязательной прописки паспортов» от 27 декабря 1932 года все граждане в возрасте от 16 лет обязаны были иметь паспорт (крестьяне не входили в перечень владельцев паспортов). С 1976 года был введен паспорт нового образца, который должны были иметь все советские граждане, достигшие 16-летнего возраста.¹⁹

Комплексная программа противодействия торговле людьми на 2002–2005 годы, утвержденная постановлением Кабинета Министров Украины от 5 июня 2002 года, предусматривала усиление пограничного контроля в отношении лиц, которые могут стать жертвами торговли людьми, обеспечение оборудования пунктов пропуска через государственную границу автоматизированными комплексами пограничного контроля, а также необходимыми информационными материалами по предупреждению торговли людьми (п. 23). Одной из приоритетных задач Государственного комитета охраны границы, Министерства внутренних дел, Службы безопасности Украины определялось регулярное информирование правоохранительных органов

19 Чехович С. Б. Паспорт // Юридична енциклопедія. Том 4. – Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2202. – С. 448–449.

о фактах задержания лиц во время незаконного пересечения государственной границы по поддельным паспортам, а также депортации лиц, пострадавших в результате торговли людьми (п. 24).

В соответствии с Конвенцией Совета Европы о противодействии торговле людьми (Варшава, 16 мая 2005 года) каждая сторона принимает такие меры, которые могут быть необходимы для того чтобы:

- а) обеспечить такое качество проездных и удостоверяющих документов, выданных государством, чтобы ими нельзя было легко злоупотреблять и их нельзя было легко подделать либо незаконно изменить, дублировать;
- б) обеспечить достоверность и безопасность проездных и удостоверяющих документов, выданных Стороной или по ее поручению, и предотвращать их незаконное изготовление и выдачу (статья 8).

В соответствии с Законом Украины «О борьбе с терроризмом» субъекты, непосредственно осуществляющие борьбу с терроризмом, обязаны содействовать обеспечению эффективного пограничного контроля, контроля за выдачей документов, удостоверяющих личность, и проездных документов с целью предупреждения их фальсификации, подделки либо незаконного использования (пункт 3 статьи 8).²⁰

Во время судебного рассмотрения уголовных дел, связанных с торговлей людьми, устанавливаются обстоятельства, свидетельствующие о том, что преступники, имея свидетельства о рождении и зная действительный возраст потерпевших (несовершеннолетних), очень легко получают в паспортной системе МВД Украины паспорта на вымышленные анкетные данные (несовершеннолетним изменяют год рождения), по которым потерпевших переправляют в страны СНГ, в частности в Российскую Федерацию (г. Москва). Так, в деле по обвинению М., П., Р. в совершении преступления, предусмотренного частью 2 статьи 149 УК Украины, рассмотренному Королевским районным судом г. Житомира, потерпевшая свидетельствовала, что преступники «уладили все вопросы с документами и пересечением границы», а именно, несовершеннолетним были выданы паспорта с измененными данными. Перед границей лицо, переправлявшее живой товар в Российскую Федерацию, предупредило потерпевших о том, что когда их пограничники будут спрашивать, с кем они едут, они должны сказать, что С. – их родственница. Однако при пересечении границы никто из пограничников их ни о чем не спрашивал, и они беспрепятственно прибыли в Москву.

Приговором Малиновского районного суда г. Одессы осужден С., который создал преступное объединение для незаконного перемещения лиц через

20 Закон Украины «О борьбе с терроризмом» от 20 марта 2003 года № 638-IV // «Голос України», 2003, № 77 от 22.04.2003 г. (с изменения и дополнениями, внесенными Законами Украины от 31 мая 2005 года, от 15 декабря 2006 года).

государственную границу с целью торговли. Члены преступной группы осуществляли подбор людей на территории Республики Молдова. По поддельным документам переправляли их через государственную границу Молдовы и Украины в г. Киев, где организатор преступной группы предоставлял денежные средства для пересечения границы, поддельные паспорта на анкетные данные других лиц и обеспечивал переправку живого товара в Израиль.

Потерпевшим рекомендовалось тщательно выучить новые анкетные данные своего паспорта и легенду о цели въезда в страну. Так, несовершеннолетней Д. был изготовлен паспорт гражданки Молдовы на имя Л., по которому она прибыла в Киев. Лицо, материалы в отношении которого выделены в отдельное производство, незаконно приобрело паспорт на имя гражданки Российской Федерации и подделало его, переклеив в нем фотографию гражданки Молдовы. Таким образом, несовершеннолетняя из Республики Молдова по поддельному паспорту гражданки Российской Федерации, изготовленному в Украине, беспрепятственно приобрела билеты на рейс «Одесса–Тель-Авив» и прибыла в Израиль. И только миграционная служба в аэропорту Бенгурион установила подделку, паспорт был изъят, а задержанная возвращена в Украину.

Приговором Ленинского районного суда г. Севастополя была осуждена С., которая переправляла несовершеннолетних в Российскую Федерацию с целью их сексуальной эксплуатации; «была достигнута договоренность с проводниками поезда «Севастополь–Москва», которым за обеспечение беспрепятственного пересечения границы осуществлялась плата по 40 долларов за каждую девушку» (из приговора).

Так, в приговоре указывалось: «В связи с тем, что Р. и Л. ранее были депортированы из Турции и им был запрещен въезд в эту страну, а М. являлась несовершеннолетней, а следовательно, заграничные паспорта в установленном официальном порядке оформить и получить не представлялось возможным, то они были обеспечены поддельными паспортами, то есть оформленными на другие фамилии. В законно полученные заграничные паспорта были переклеены фотографии потерпевших, по которым они были переправлены в Турцию». «С помощью ножа (кухонного) или ножниц Р. снимала защитную пленку, которая покрывала лист паспорта с фотографией, затем, при помощи ножа отрывалась фотография, а на ее место клеилась новая фотография. После чего защитная пленка повторно наклеивалась на паспорт. На момент подделки на столе находилось около десяти паспортов».

Необходимо усилить контроль за деятельностью фирм, занимающихся трудоустройством за границей. Так, приговором Киевского районного суда г. Харькова была осуждена Д., которая, работая танцовщицей в ночном клубе г. Никосия, о. Кипр, убедилась в прибыльности нелегального бизнеса, связанного с торговлей людьми. Вернувшись из Республики Кипр, она, пользуясь тем, что многие молодые женщины не

могут трудоустроиться, предложила свои услуги по трудоустройству их танцовщицами, осознавая, что они, не имея средств к существованию, находясь в материально затруднительном положении, будут вынуждены оказывать сексуальные услуги за вознаграждение клиентам ночного клуба «Корнет». Получив согласие потерпевших, осужденная предоставила копию заграничного паспорта жителю г. Никосия Костасу, который согласно договоренности оформил рабочую визу для выезда за пределы Украины и забронировал авиабилеты на рейс «Киев–Ларнака».

Как свидетельствует судебная практика, несовершеннолетних торговцы переправляют в Объединенные Арабские Эмираты по фальшивым паспортам (например, несовершеннолетняя Светлана Григорьевна пересекла границу по паспортным данным как Айша Аюмовна). Во время обыска в г. Дубай в квартире, где принудительно удерживали группу девушек, было изъято несколько десятков поддельных паспортов граждан Украины, по которым потерпевшие пересекли границу.

Как свидетельствует история, «подделкой документов не гнушались даже честные люди». По анализу судебной практики можно прийти к выводу о том, что сотрудники паспортной службы иногда содействуют организаторам преступных групп, специализирующихся на торговле людьми, в получении паспортов по фальшивым анкетным данным. Так, приговором Славянского городского суда Донецкой области осуждена гражданка Ч. за совершение преступлений, предусмотренных частью 2 статьи 364 Уголовного кодекса Украины «Должностной подлог», частью 2 статьи 364 Уголовного кодекса Украины «Злоупотребление властью или служебным положением», которая, работая на должности старшего паспортиста отделения паспортной и миграционной работы МВД, по просьбе «торговца людьми» с использованием своего служебного положения, в нарушении п. 52, 58 приказа Министерства внутренних дел Украины № 66-ДСГ от 03.02.1992 г. «Об утверждении временной инструкции о порядке документирования и прописки граждан Украины» поставила штамп прописки и указала вымышленный адрес без домовой книги и заявления граждан, а также дату и свою подпись. На основании этих документов потерпевшие получили заграничные паспорта и были отправлены в Грецию для дальнейшей продажи с целью сексуальной эксплуатации.

По данным обобщения судебной практики, приблизительно 30% лиц, которые были возвращены из-за границы после сексуальной эксплуатации, вновь возвращаются за границу, не устроив свою жизнь на родине. Даже те лица, которые были депортированы или осуждены в Турции за занятие проституцией, вернулись туда по поддельным паспортам.

Введение новых паспортов для граждан Евросоюза стало одним из главных вопросов на заседании министров юстиции стран ЕС в Люксембурге. Министры пришли

к соглашению, что в заграничном паспорте гражданина должна быть цифровая фотография владельца, то есть электронный чип, на котором сохраняются цифровые данные о характерных чертах лица человека (например, длина носа, форма подбородка и др.) Специальные приборы будут считывать эти данные и сравнивать с данными при предъявлении паспорта. Некоторые страны Евросоюза настаивают на внесении в чип заграничного паспорта и иных данных (отпечатки пальцев).

Введение более совершенных паспортов, использование голографической защиты для документов, удостоверяющих личность, станет препятствием для совершения тяжких преступлений. В соответствии с постановлением Кабинета Министров Украины от 3 июля 2006 года № 895 функции по реализации государственной политики в сфере разработки и изготовления голографических защитных элементов, государственного контроля и координации деятельности государственных органов в этой сфере, установления порядка изготовления, учета и проведения сертифицированных испытаний указанных элементов, их закупки для государственных потребностей возложены на Министерство финансов, а реализация государственной политики в сфере использования, ввоза голографических защитных элементов, государственного контроля и координации деятельности государственных органов в этой сфере, установления порядка их введения – на Службу безопасности.²¹

Таким образом, с целью противодействия «белому рабству» необходимо усилить контроль за выдачей документов, удостоверяющих личность, усовершенствовать паспортную систему (внедрить международные стандарты, предъявляемые к заграничным паспортам), усилить ответственность должностных лиц за совершение преступлений, связанных с должностным подлогом, провести специализированные семинары с сотрудниками МВД, пограничной службы для повышения их осведомленности о положениях действующего законодательства и осознания ими социальных последствий нарушения требований закона.

21 Постановление Кабинета Министров Украины от 3 июля 2006 года № 895 «Вопросы голографической защиты документов и товаров».

ДОПРОС ПОТЕРПЕВШИХ ОТ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

«Судья призван прилагать все силы ума и совести, знания и опыта, чтобы постигнуть житейскую и юридическую правду дела. Облекая эту правду в определенные формы, он должен содействовать, в каждом отдельном случае, восстановлению поколебленного правопорядка. Как бы хороши ни были правила деятельности, они могут утратить свою силу и значение в неопытных, грубых или недобросовестных руках. Чем больше оттенков в своем практическом применении допускают эти правила, чем глубже они касаются личности и участи человека, чем более важным интересам общественной жизни они служат, тем серьезнее представляется вопрос – в чьи руки отдается приложение этих правил и при каких условиях».²²

Жертвы торговли людьми по-разному относятся к своему процессуальному положению – потерпевшие. Это обусловлено определенными факторами, а именно: условиями воспитания, местностью проживания, типом темперамента, отношением членов семьи, отношением близкого окружения, результативностью реабилитации, наличием давления преступных групп, уровнем обеспечения безопасности, качеством предоставленной юридической помощи, продолжительностью расследования, отношением к потерпевшему сотрудников правоохранительных органов и суда.

Классификация потерпевших. Как свидетельствует следственная и судебная практика, потерпевшие, как правило, делятся на две основные группы:

1. Жертва, не признающая себя потерпевшей.
2. Жертва, признающая себя потерпевшей.

Первая группа подразделяется, в свою очередь, на подгруппы:

1.1. Не признает активно, говорит об этом на стадии досудебного следствия, дает показания в суде, заявляет гражданский иск, однако затем от него отказывается, настаивая на том, что она – не потерпевшая.

Такое поведение жертвы объясняется следующими обстоятельствами:

- 1) акцент вины переносит на себя, сознательно признает себя виновной в случившемся, осуждает себя за предшествующее поведение, осознанно заблуждаясь, не желает наказания подсудимым (иногда уговаривает других потерпевших поступить аналогично), не реагирует на рекомендации специалистов;
- 2) акцент вины скрыто переносит на себя, признает себя виновной вследствие оказываемого на нее давления со стороны преступников, опасаясь за жизнь свою и близких;
- 3) акцент вины переносит на себя вследствие непонимания сущности совершенного в отношении нее преступления, недостаточной правовой

²² Кони А. Ф. Избранные произведения. Том. 1. Статьи и заметки. Судебные речи. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 29.

грамотности, бытового толкования ее статуса и возможности привлечения ее к ответственности.

1.2. Жертва не признает себя потерпевшей пассивно, а именно, не обращается в правоохранительные органы с заявлением о преступлении, совершенном в отношении нее или в отношении ее знакомых; не заявляет гражданского иска о возмещении материального и морального ущерба; часто не является по вызову органов досудебного следствия и суда; не пользуется правом заявления гражданского иска в порядке гражданского судопроизводства после вступления в законную силу обвинительного приговора по уголовному делу; на стадии судебного следствия иногда отказывается давать показания, ссылаясь на показания, данные на стадии досудебного следствия.

Причинами такого поведения могут быть те же обстоятельства, которые обуславливают активное непризнание статуса потерпевшего.

Вторая группа лиц, которые активно признают себя потерпевшими, подразделяется на две группы:

2.1. Жертва признает себя потерпевшей активно, обращается в правоохранительные органы Украины или другого государства нахождения, сотрудничает с правоохранительными органами в изобличении преступников, дает показания, заявляет гражданский иск, не изменяет показаний на судебном следствии.

2.2. Жертва признает себя потерпевшей, однако стыдится разглашения обстоятельств дела; не может четко давать показания, не понимая тяжести содеянного в отношении нее преступления; не может обосновать гражданский иск (не знает, в чем конкретно заключаются моральная травма и материальный вред); в суде, когда дело слушается в открытом судебном заседании, отказывается давать показания, может отказаться от уже предъявленного гражданского иска.

Такое разнообразие поведения потерпевших дает основания осознавать, что во время расследования уголовного дела и при допросе потерпевших в суде необходимо, учитывая обстоятельства, психологические характеристики потерпевших, избирать наиболее целесообразную тактику и линию поведения с целью получения полной и достоверной информации.

Иногда встречается такая досадная, ошибочная линия поведения сотрудников правоохранительных органов и судей (что, вероятнее всего, стоит отнести к признакам профессиональной деформации): якобы жертва торговли людьми не может уже ничего стесняться после пережитого. Наверное, именно этим объясняется тот факт, что не всегда дела, связанные с торговлей людьми, рассматриваются в закрытом судебном заседании. В этом случае стоит вспомнить пример Чезаре Ломброзо, который в книге «Женщина преступница и проститутка» указывал, что

профессиональная натурщица, которая оголенной откровенно позировала ученикам художественной Академии, вдруг, заметив, что за ней в бинокль наблюдает некто с крыши, обескуражено набросила на себя покрывало и выбежала из зала.

Вот эта грань поведения: до возбуждения уголовного дела – это жертва, вынужденная покоряться после психологического надлома условиям, при которых можно выжить и надеяться на спасение (проституция, консумация, тщательное записывание клиентов и полученного дохода); после возбуждения уголовного дела – это потерпевшие, люди, находившиеся в уязвимом положении до совершенного в отношении них преступления, морально и физически униженные преступниками, нуждающиеся в помощи государства.

Наиболее информативным следственным действием является допрос. Как к нему подготовиться, как его провести, в присутствии кого, как вызвать потерпевших на допрос, где его провести, какие вопросы поставить? На эти и другие вопросы необходимо ответить во время подготовки к допросу.

Алгоритм действий должен, по нашему мнению, быть следующим.

1. Получение официальных и неофициальных характеристик о потерпевших (официальных – по месту работы, учебы, жительства; независимых – от знакомых потерпевших, их учителей, преподавателей и др.). Как оказывается, наиболее эффективными, непредвзятыми и полными являются вторые. В них могут быть отражены индивидуально-психологическая характеристика потерпевших, причины внезапной смены поведения, причины согласия на выезд за границу.

2. Вызвать на допрос можно по телефону, а не повесткой (чтобы ограничить разглашение информации об уголовном деле и статусе конкретного лица). Как свидетельствует практика, иногда участковые инспекторы вызывают потерпевших через соседей, которым сообщают о сути дела, после этого потерпевшие вообще отказываются от контакта.

3. Местом допроса может быть как служебный кабинет, так и иное место, где потерпевшая может откровенно рассказать о событии преступления (дома у потерпевшей, где она чувствует себя в безопасности, при условии ее понимания и поддержки членами семьи, в противном случае – на нейтральной территории).

4. Жертвы торговли людьми являются сложными потерпевшими, им трудно говорить о предмете преступления (в отличие от кражи какой-либо вещи). Анализируя протоколы допросов по этой категории дел, можно прийти к выводу о том, что это – «исповедь», дающаяся с большим трудом. Если следователь является талантливым специалистом, который умеет искусно управлять процессом допроса, можно получить ценную информацию и убедить потерпевших в том, что они находятся в полной безопасности и что данная ими информация останется

конфиденциальной. Вначале необходимо дать возможность для свободного рассказа, что убедит потерпевшего в отсутствии давления и откровенной заинтересованности в оказании помощи. Затем поставить основные и дополнительные вопросы, помочь вспомнить отдельные факты, имеющие значение для дела. При необходимости осторожно поставить контрольные вопросы.

Персональные данные о личности потерпевших, несомненно, являются важными, но как их получить? Можно ли поставить потерпевшей следующие вопросы: Занимались ли вы проституцией до того, как стали жертвой торговли людьми? Какие доходы вы имели? Как долго вы этим занимались? Причинялись ли вам тогда унижения и физические страдания? Обратившись с гражданским иском о возмещении морального и материального вреда, чем вы это обосновываете – не тем ли, что вам недоплачивали за вашу работу?

Недопустимо выяснять предыдущий образ жизни женщины, это нарушение прав потерпевшей, пренебрежение моральными принципами криминалистической тактики. Известный российский юрист А. Ф. Кони образно предостерегал, что не имеет значения для решения правового вопроса, в какой одежде потерпевшая – «в бархате или ситце».

ЭТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СУДОПРОИЗВОДСТВА ПО ДЕЛАМ, СВЯЗАННЫМ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ

Состязательность судебного процесса требует от судьи умения руководить процессом в векторе исследования обстоятельств дела, а не быть пассивным наблюдателем словесных баталий сторон защиты и обвинения.

По этому поводу А. Ф. Кони писал: «Нельзя без тревоги видеть, как в отдельных случаях защита преступника превращается в оправдание преступления, причем искусно извращая нравственную перспективу дела, заставляет потерпевшего и виновного меняться местами, или как широко оплаченная ораторская помощь отдавалась в пользование притеснителю слабых, развратителю невинных, расхитителю чужих трудовых сбережений или бессовестному обкрадывателю народа».

В речах адвокатов в обоснование выплаты материального и морального вреда потерпевшим иногда допускаются следующие выражения: «Хотя потерпевшая ранее занималась проституцией (она была проституткой), это не дает права расценивать ее действия как провокацию к торговле людьми». По цели обоснования правовой позиции адвоката это положение является абсолютно правильным, однако в уголовном процессе недопустимо в отношении свидетелей либо потерпевших употреблять выражения, терминологию, ставящие под правовые сомнения поведение лица (хотя бы в моральном плане). То есть, нельзя называть поведение потерпевшей таковым, какое может быть преступным или административно наказуемым. Проституция каралась в Украине как преступление, после отмены уголовной ответственности за это предусматриваются административные санкции. Поскольку жертва торговли людьми не подлежит никакой ответственности, то и процедура защиты должна осуществляться грамотно с правовой точки зрения и этично с позиций морали.

А. Ф. Кони учил: «Современные молодые ораторы без стеснения говорят о свидетельницах: содержанка, любовница, проститутка, забывая, что произнесенные слова составляют уголовный проступок, и что свобода судебной речи не есть право безнаказанного оскорбления женщин».²³

Согласно постановлению Пленума Верховного Суда Украины № 8 от 13.06.2007 г. при осуществлении правосудия судьи должны утверждать гарантированную Конституцией и законами Украины независимость судов, повышать авторитет судебной власти, обеспечивать обязательность судебных решений путем справедливого, непредвзятого и своевременного рассмотрения и разрешения судебных дел, соблюдения присяги, надлежащего правового реагирования на факты давления на них,

²³ Сергеич П. Искусство речи на суде. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 50.

вмешательства в судебную деятельность и иные противоправные посягательства на правосудие.

Право и мораль регулируют поведение людей. Право преподают в высших учебных заведениях на юридических факультетах, а вот специальную судебную этику приходится изучать на практике. При этом стоит отметить ее важность, поскольку впечатление иногда остается дольше, чем воспоминания о судебном результате. «Культура – это то, что остается даже тогда, когда все остальное забыто» (Эдуард Эррио, французский политик и писатель).

Профессиональная уравновешенность базируется на профессионализме. Такт – это невысказанная часть наших мыслей (Юлиан Тувим, польский писатель). Судья должен ощущать результаты соблюдения судебной этики, получать удовольствие от соблюдения ее жестких правил. Чтобы поверить в добро, нужно начать его делать (Лев Толстой).

Быть судьей тяжело. Это не просто специальность, это искусство, которое должно приносить радость от возможности вершить справедливость. «Я спал, и мне снилось, что жизнь – это радость. Я проснулся и понял, что жизнь – это долг. Я начал трудиться и понял, что долг – это радость» (Рабиндранат Тагор).

Искусство быть судьей – это модуль совершенного знания законодательства, умения оперативно его применять: «Знать – Уметь – Доказать – Убедить – Обосновать – Оформить – Воспитать – Решить – Ответить». Этот ряд не является исчерпывающим, поскольку каждая категория дел имеет свои особенности (в том числе и этические).

КОНФИДЕНЦИАЛЬНОСТЬ НА СТАДИИ СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛА

Приоритетной проблемой политико-правовой мысли, имеющей многовековую историю, является защита прав и свобод человека и гражданина – неотъемлемой составляющей отношений индивидуума и государства (человека и власти). В системе естественных и неотъемлемых прав человека права и свободы занимают особое место. Отношение к правам и свободам, степень их защищенности являются безусловным показателем уровня зрелости и развития правового государства. Поэтому анализ таких проблем чрезвычайно важен как в практическом плане, так и в политико-правовом, поскольку позволяет определить ориентиры в политике государства в отношении человека, его прав и свобод.²⁴

И. Л. Трунов указывал, что судебный контроль на стадии досудебного следствия является одним из проявлений судебной власти. Он составляет систему проверочных мероприятий, выходящих за пределы правосудия.²⁵ По нашему мнению, судебный контроль не является выходом за пределы правосудия, а выступает лишь предупредительной мерой, предпринимаемой с целью обеспечения законности и обоснованности решений и действий правоохранительных органов, ограничивающих права граждан. Судебный контроль в этом плане предупреждает возможность допущения ошибки органами досудебного следствия.

Одним из актуальных вопросов в уголовном процессе является право на конфиденциальность.

Право на конфиденциальность было принято в международном праве (Резолюция 217 А Генеральной Ассамблеи ООН) в 1948 году. Всеобщая декларация прав человека и Европейская конвенция о защите прав и основополагающих свобод прямо указывают на конфиденциальность личной корреспонденции.

Статья 8 (1) Европейской конвенции установила, что «каждый человек имеет право на уважение его личной и семейной жизни, его жилища и тайны его корреспонденции». Однако это право не является абсолютным. Свободное вмешательство противопоставляется вмешательству согласно закону с четко определенной целью. Европейская конвенция определяет границы этого права: «Не допускается вмешательство государственных органов в реализацию этого права, за исключением, когда это предусмотрено законом и необходимо в демократическом обществе в интересах государственной безопасности, общественного порядка или экономического

24 Лебедев В. М. Судебная защита свободы и личной неприкосновенности граждан на предварительном следствии. – М., 2001. – С. 5.

25 Трунов И. Л. Современные проблемы защиты прав граждан в уголовном процессе. – М.: «Аллана», 2001. – С. 34.

благополучия страны, для поддержания порядка и предупреждения преступности, защиты здоровья и морали или защиты прав и свобод других лиц».

В 2008 году общие апелляционные суды Украины рассмотрели 250 086 представлений правоохранительных органов о предоставлении разрешения на снятие информации с каналов связи. Для сравнения: в 2005 году таких представлений суды рассмотрели 15000, в 2006 году – 19649, в 2007 году – 19989.²⁶

Статистические данные свидетельствуют о необходимости подробного анализа обеспечения конституционных прав и свобод человека и дополнительной регламентации соблюдения принципа конфиденциальности.

Европейский суд значительно сузил круг этих абстрактных исключений, рассмотрев ряд конкретных судебных дел, связанных с прослушиванием телефонных разговоров. Процесс Класса и других против Федеративной Республики Германии был первым, проведенным Европейским судом по вопросам возможного нарушения прав человека путем прослушивания телефонных разговоров. Класс и другие утверждали, что дополнения к немецкому законодательству, позволяющие прослушивать телефонные разговоры, фактически входят в противоречия со статьей 8 Конвенции. В дополнении речь не шла о праве лиц быть осведомленными в отношении состоявшегося прослушивания и не предусматривалось право на обжалование. Европейский суд определил, что «лицо при определенных условиях может считать себя жертвой нарушения, которое заключается в том, что существуют секретные меры или закон, допускающий такие меры, даже в случаях, когда они к нему не применялись». Поскольку любой человек может стать жертвой нарушения статьи 8 Конвенции, не зная об этом, каждый человек может обжаловать такой порядок в суде. Суд в своем решении сослался на статью 8 (2) Конвенции и уточнил ее содержание:

- 1) любое наблюдение должно проводиться на основании закона;
- 2) оно применяется в случаях, необходимых для защиты демократических институтов;
- 3) система наблюдений должна включать адекватные и эффективные гарантии против злоупотреблений.

Анализ действующего законодательства свидетельствует о том, что согласно статье 253 Уголовно-процессуального кодекса Украины, приняв решение о назначении дела к судебному рассмотрению, судья решает среди ряда вопросов вопрос о рассмотрении дела в открытом или закрытом судебном заседании (пункт 10).

Конфиденциальность информации, полученной в ходе судебного следствия, обеспечивается также удалением свидетелей из зала судебного заседания.

²⁶ Дані Верховного Суду України за 2008 рік // Стан здійснення судочинства за 2008 р.

Не только судебное следствие, но и постановление приговора сопровождается соблюдением конфиденциальности.

Приговор постановляется в отдельном помещении – совещательной комнате. Во время совещания и постановления приговора в совещательной комнате могут быть только судьи, входящие в состав суда по данному делу.

Присутствие в совещательной комнате запасных судей или секретаря судебного заседания и прочих лиц не допускается. С наступлением ночного времени суд вправе прервать совещание для отдыха.

Судьи не имеют права разглашать мнения, высказываемые в совещательной комнате.

Рассмотрим эти вопросы подробнее. Так, согласно статье 20 Уголовно-процессуального кодекса Украины рассмотрение дел во всех судах открытое, за исключением случаев, когда это противоречит интересам государственной тайны.

Закрытый судебный процесс, кроме того, допускается по мотивированному постановлению суда по делам о преступлениях лиц, не достигших шестнадцатилетнего возраста, по делам о половых преступлениях, а также по иным делам с целью неразглашения сведений об интимных сторонах жизни лиц, участвующих в деле, и в случае когда этого требуют интересы безопасности лиц, взятых под защиту.

Слушание в закрытом режиме производится с соблюдением всех правил судопроизводства. Приговор во всех случаях оглашается публично.

Понятие конфиденциальности встречается также и в Законе Украины «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве» от 23 декабря 1993 года.²⁷ Решение о применении мер безопасности принимают орган дознания, следователь, прокурор, суд, в производстве которых находятся уголовные дела о преступлении, в расследовании или судебном рассмотрении которых участвовали или участвуют лица, указанные в статье 2, а также органом (подразделением), осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, в отношении лиц, участвовавших или способствовавших выявлению, предупреждению и раскрытию преступления.

Осуществление мер безопасности возлагается по подследственности на органы службы безопасности или внутренних дел, в составе структур которых с этой целью создаются специальные подразделения. Безопасность лиц, взятых под защиту, если уголовные дела находятся в производстве прокуратуры или суда, обеспечивается по их решению соответственно органами службы безопасности, органами внутренних дел или учреждениями исполнения наказаний. (статья 3).

27 Закон Украины «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве» // Відомості Верховної Ради, 1994, № 11, ст. 51. С изменениями, внесенными согласно Законам № 523-IV от 06.02.2003 р., // ВВР, 2003, № 16, ст. 124; № 2377-IV от 20.01.2005 г. // ВВР, № 11, ст. 198.

Статья 7 Закона устанавливает, что мерами безопасности, в частности, являются:

- 1) обеспечение конфиденциальности сведений о лице;
- 2) закрытый судебный процесс.

Для обеспечения безопасности свидетелей и потерпевших суд по собственной инициативе или по ходатайству прокурора либо иного участника судебного рассмотрения, свидетелей или потерпевших выносит мотивированное определение о проведении допроса этих лиц в отсутствие подсудимого.

По этим же основаниям допускается также допрос одного подсудимого в отсутствие других подсудимых. После возвращения подсудимого в зал судебного заседания суд обязан ознакомить его с показаниями, которые были даны за время его отсутствия, и предоставить ему возможность дать пояснения по поводу этих показаний.

Суд в исключительных случаях может освободить потерпевших и свидетелей, в отношении которых осуществляются меры безопасности, от обязанности являться в судебное заседание при наличии письменного подтверждения показаний, данных ими ранее.

Ратификация Украиной международных нормативных актов вносит определенные коррективы в перечень дел, рассматриваемых с соблюдением особого режима конфиденциальности.

Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий эту Конвенцию, определил, что в «определенных случаях и в той степени, в какой это возможно согласно внутреннему законодательству, каждое государство-участник обеспечивает защиту личной жизни и личности жертв торговли людьми, в том числе путем обеспечения конфиденциального характера производства по делам» (статья 6).

Однако, как свидетельствует практика, не всегда своевременно применяются предусмотренные законом меры для обеспечения конфиденциальности.

Несвоевременное применение мер безопасности может привести к отказу потерпевших от показаний, которые они давали на стадии досудебного следствия, к отказу от гражданского иска (что имеет место в 75%), к заявлениям в судебном заседании о том, что они себя потерпевшими не признают и отказываются свидетельствовать о преступных действиях подсудимых. К тому же, лица, совершившие торговлю людьми, имеют возможность совершить иные преступления, «спровоцированные» возбуждением уголовного дела: угрозы убийством, убийство, причинение телесных повреждений разной степени тяжести, вымогательство, – то есть противодействовать установлению истины по делу.

В проекте Уголовно-процессуального кодекса Украины несколько иначе трактуется конфиденциальный характер судебного процесса. Так, в части 4 статьи 23 проекта указывается, что уголовное производство в закрытом судебном заседании в течение всего судебного производства или его отдельной части может осуществляться по решению суда в случаях:

- 1) если обвиняемым является несовершеннолетний;
- 2) судебного рассмотрения дела, связанного с преступлением против половой свободы или неприкосновенности лица;
- 3) необходимости избежать разглашения сведений о личной жизни лица или обстоятельствах, унижающих достоинство личности – по ходатайству этого лица;
- 4) если осуществление производства по делу в открытом судебном заседании может привести к разглашению тайны, охраняемой законом.

Во время судебного рассмотрения в закрытом судебном заседании могут присутствовать только участники уголовного производства.

Судебное решение, постановленное в открытом судебном заседании, оглашается открыто. Если судебное рассмотрение состоялось в закрытом судебном заседании, судебное решение оглашается прилюдно с пропуском информации, для исследования которой проводилось закрытое судебное заседание.

В. П. Кашепов указывал, что отсутствие согласия заинтересованных лиц на оглашение в открытом заседании переписки, записей телефонных разговоров и иных сообщений является основанием для проведения закрытого судебного заседания, в котором будут исследоваться и оглашаться указанные материалы.²⁸ Это положение, в частности, закреплено в статье 241 УПК РФ. По нашему мнению, такое положение заслуживает включения в проект Уголовно-процессуального кодекса Украины.

Г. П. Химичева также настаивает на особом режиме конфиденциальности переписки: «В соответствии с частью 2 статьи 23 Конституции РФ каждый имеет право на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений».²⁹

В странах СНГ этому вопросу также уделяется особое внимание, и рассмотрение уголовных дел в закрытом процессе регулируется по-своему.

Так, в соответствии со статьей 29 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан ограничение гласности судебного рассмотрения допускается только в случае, если это противоречит интересам охраны государственной тайны. Закрытый судебный процесс, кроме того, допускается по мотивированному

²⁸ Кашепов В. П. Принцип тайны переписки, телефонных и иных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений // Уголовный процесс. Под ред. Радченко В. И. – М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2003. – С. 56–57.

²⁹ Химичева Г. П. Тайна переписки, телефонных и иных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений // Уголовно-процессуальное право Под ред. Радченко В. И. – М.: ЮРИСТЪ, 2005. – С. 41.

постановлению суда по делам о преступлениях несовершеннолетних, по делам о половых преступлениях и иным делам с целью избежания разглашения сведений об интимных сторонах жизни лиц, участвующих в деле, а также в случаях, когда этого требуют интересы безопасности потерпевшего, свидетеля и прочих участников процесса, членов их семей или близких родственников.

В закрытом судебном заседании на стадии досудебного следствия рассматриваются также жалобы на действия и решения органа, осуществляющего уголовное преследование.³⁰

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь в статье 23 «Гласность судебного рассмотрения» определяет, что рассмотрение уголовных дел в закрытом судебном заседании допускается только в интересах обеспечения охраны государственной тайны и иной тайны, охраняемой законом, а также по делам о преступлениях, совершенных лицами, не достигшими шестнадцати лет, по делам о половых преступлениях и по иным делам с целью избежания разглашения сведений об интимных сторонах жизни лиц, участвующих в деле, или сведений, унижающих достоинство, а также в случае когда этого требуют интересы обеспечения безопасности потерпевшего, свидетеля или других участников уголовного процесса, членов их семей или близких родственников и прочих лиц, которых они обоснованно считают близкими.

Часть 4 этой статьи содержит особенность, не характерную для других стран СНГ, а именно: по делам, которые были рассмотрены в закрытом судебном заседании, публично оглашается только резолютивная часть приговора, определения, постановления суда.³¹

Статья 22 Уголовно-процессуального кодекса Кыргызской Республики указывает, что рассмотрение дел на всех стадиях является открытым, за исключением случаев, когда это противоречит интересам охраны государственной тайны.

Закрытый судебный процесс допускается по мотивированному определению или постановлению суда, а также по делам о половых и иных преступлениях с целью избежания разглашения сведений об интимных сторонах жизни лиц, участвующих в делах, и в случаях, требующих обеспечения безопасности потерпевшего, свидетеля или других участников процесса, членов их семей или близких родственников.

Приговор оглашается публично.³²

Статья 19 Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан «Открытое рассмотрение уголовных дел в судах» имеет свои особенности. Так, в частности, определено, что рассмотрение уголовных дел во всех судах является открытым, за

30 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Алматы, 2002.

31 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск: Тесей, 2000.

32 Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики. – Бишкек: Нормативные акты, 2000.

исключением случаев, когда это противоречит интересам охраны государственной тайны, а также когда рассматриваются дела о половых преступлениях.

Закрытое судебное рассмотрение, кроме того, допускается определением суда по делам о преступлениях лиц, не достигших восемнадцатилетнего возраста, а также по делам других лиц с целью избежания разглашения сведений о личной жизни или сведений, унижающих их честь и достоинство, и в случаях, когда этого требуют интересы обеспечения безопасности потерпевшего, свидетеля или других лиц, участвующих в деле, членов их семей и близких родственников.

Личная переписка и личные телефонные сообщения могут быть оглашены в открытом судебном заседании только с согласия лиц, отправивших и получивших эти письма и сообщения. При прочих обстоятельствах они оглашаются и исследуются в закрытом судебном заседании.

Рассмотрение дела в закрытом судебном заседании проводится с соблюдением всех процессуальных правил. Определение суда о рассмотрении дела в закрытом судебном заседании может быть вынесено в отношении всего судебного следствия или отдельных его частей. Это определение касается публики и не относится к участникам процесса.

Суд имеет право разрешить близким родственникам подсудимого или потерпевшего, а также другим лицам присутствовать во время проведения закрытого судебного следствия, предупредив их об ответственности за разглашение сведений, исследуемых в заседании.

Приговор во всех случаях оглашается публично.³³

Исходя из анализа законодательства стран СНГ и для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела с целью установления истины, в частности, по делам, связанным с торговлей людьми, в Уголовно-процессуальный кодекс Украины необходимо внести дополнения и изменения, касающиеся порядка закрытого судебного процесса, в частности, в случаях, когда подсудимым или потерпевшим является лицо, не достигшее восемнадцати лет; по делам о торговле людьми (независимо от вида эксплуатации); когда лица не желают разглашения информации, содержащейся в переписке (при наложении ареста на корреспонденцию) или переговорах (при прослушивании телефонных разговоров); при наличии ходатайства, в котором лицо не признает себя виновным и считает, что судебный процесс подрывает его честь и деловую репутацию.

После закрытого судебного разбирательства публично должна оглашаться только резолютивная часть приговора, поскольку публичное оглашение приговора при любых условиях не соответствует цели конфиденциальности.

33 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан. – Ташкент, 2001.

РАСШИРЕНИЕ ПРАВ ПОТЕРПЕВШИХ

Вопросы судебной экспертизы всегда пристально рассматривались с точки зрения правового регулирования их назначения и использования результатов. Несомненно, самым важным вспомогательным средством, имеющимся в распоряжении судебного следователя, являются осведомленные свидетели, выводы которых часто имеют решающее влияние на дело. Стоит помнить, что при определенном умении пользоваться экспертами следователь имеет возможность достичь ценных результатов» – так определял роль судебной экспертизы в судопроизводстве основоположник криминалистики Ганс Гросс.³⁴

Пленум Верховного Суда Украины в постановлении «О судебной экспертизе в уголовных и гражданских делах» от 30 мая 1997 года (с изменениями, внесенными постановлением Пленума Верховного Суда Украины от 25 мая 1998 года № 15) обратил внимание судов на необходимость строго соблюдать требования закона при назначении судебных экспертиз и использовании их заключений.³⁵

Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников СНГ определил, что экспертиза проводится по постановлению следователя, когда для установления обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела, необходимы специальные познания в науке, технике, искусстве или ремесле, в том числе – касающиеся соответствующих исследований. Наличие специальных знаний у дознавателя, следователя, прокурора, специалиста, понятых не освобождает в соответствующих случаях от необходимости назначения экспертизы. Стороны по своей инициативе и за свой счет имеют право проводить экспертизу для установления обстоятельств, которые, по их мнению, могут послужить защите их интересов. Заключение экспертов, проводивших экспертизу по поручению сторон, предоставленные следователю, приобщаются им к уголовному делу и подлежат оценке наряду с прочими доказательствами.

Подозреваемый и обвиняемый при назначением и проведении судебной экспертизы имеют право:

- 1) до проведения экспертизы ознакомиться с постановлением следователя о ее назначении и получить разъяснение его прав, о чем составляется протокол;
- 2) заявить отвод эксперту;
- 3) просить о назначении эксперта из числа указанных им лиц;
- 4) провести альтернативную экспертизу по своей инициативе и за свой счет и требовать приобщить ее заключение к уголовному делу;

34 Ганс Гросс. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – М.: Лекс Эст, 2002. – С. 184.

35 Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. Під ред.. В.Т. Маляренка. 2002. К.: Юрінком.

- 5) поставить перед экспертом, назначенным следователем, дополнительные вопросы для получения по ним заключений;
- 6) присутствовать с разрешения следователя во время проведения экспертизы, требовать при этом от эксперта разъяснений сути методов, используемых при исследовании, и полученных результатов, давать пояснения эксперту;
- 7) знакомиться с заключениями эксперта не позднее 10 дней после их поступления следователю и заявлять ходатайства о проведении дополнительной и повторной экспертизы;
- 8) участвовать в допросе эксперта, проводимом по его ходатайству.

Запрещается получать образцы способом, причиняющим человеку значительные страдания или угрожающим его здоровью или телесной целостности.³⁶

Вопросам назначения экспертиз уделяется значительное внимание в законодательстве стран СНГ.

Потребность утверждения европейских стандартов соблюдения прав человека обусловила необходимость совершенствования законодательства по следующим направлениям:

- 1) обеспечение равенства прав подозреваемого, обвиняемого и потерпевшего на ознакомление с результатами экспертизы;
- 2) использование других форм заключений экспертных исследований (рецензий);
- 3) для соблюдения разумных сроков рассмотрения дел в суде – установление сроков проведения экспертизы;
- 4) расширение перечня случаев обязательного назначения экспертизы;
- 5) определение процессуальной возможности назначения экспертизы до возбуждения уголовного дела.

Так, Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь предусматривает, что экспертиза назначается в случаях, когда при проведении дознания, предварительного следствия необходимы специальные знания в науке, технике или ремесле. До возбуждения уголовного дела допускается назначение судебно-медицинской экспертизы для определения причин смерти и степени тяжести телесных повреждений и других экспертиз, заключения которых могут иметь существенное значение для решения вопроса о возбуждении уголовного дела. Не могут назначаться экспертизы, связанные с применением приемов процессуального принуждения в отношении физических лиц.

Следователь, дознаватель имеют право присутствовать во время проведения экспертизы.

36 Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников СНГ, принятый на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств 17 февраля 1996 года. // Приложение к «Информационному бюллетеню», 1996, № 10.

При назначении и проведении экспертизы подозреваемый, обвиняемый, их законные представители имеют право:

- 1) знакомиться с постановлением о назначении экспертизы;
- 2) заявлять отводы эксперту или ходатайствовать об отстранении данного экспертного учреждения от проведения экспертизы в случае выявления обстоятельств, ставящих под сомнение незаинтересованность в результатах уголовного дела руководителя экспертного учреждения, в котором работает осведомленное лицо;
- 3) просить о привлечении в качестве эксперта указанного им лица или специалиста конкретного судебно-экспертного учреждения;
- 4) ставить дополнительные вопросы для получения по ним заключения эксперта;
- 5) присутствовать с разрешения следователя, дознавателя при проведении экспертизы, давать пояснения эксперту;
- 6) знакомиться с результатами эксперта или сообщениями о невозможности дать заключение.

Следователь, дознаватель имеет право получить пояснения от эксперта в случае проведения экспертизы до возбуждения уголовного дела или допросить эксперта для разъяснения данного им заключения. Эксперт может изложить свои ответы собственноручно. Получение пояснения или допрос эксперта до предоставления им заключения не допускается.³⁷

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан предусматривает, что экспертиза назначается, когда обстоятельства, имеющие значение по делу, могут быть получены в результате исследований материалов дела, проводимых экспертами на основании специальных научных знаний. Экспертиза назначается по общему правилу после возбуждения уголовного дела, но в случаях, когда принятие решения о возбуждении уголовного дела невозможно без проведения экспертизы, она может быть назначена до возбуждения уголовного дела.

Потерпевший, подозреваемый, обвиняемый, свидетель имеют право:

- 1) до проведения экспертизы знакомиться с постановлением о ее назначении и получать разъяснения принадлежащих им прав, о чем составляется протокол;
- 2) заявлять отводы эксперту или ходатайствовать об отстранении от проведения экспертизы органа судебной экспертизы;
- 3) ходатайствовать о назначении в качестве экспертов указанных ими лиц или сотрудников конкретных органов судебной экспертизы, а также о проведении экспертизы комиссией экспертов;

³⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск: «Тесей», 2000.

- 4) ходатайствовать о постановке перед экспертом дополнительных вопросов или уточнении поставленных;
- 5) с разрешения следователя присутствовать при проведении экспертизы, давать пояснения эксперту;
- 6) знакомиться с заключениями эксперта или сообщением о невозможности дать заключение после его поступления следователю, предоставлять свои замечания, заявлять ходатайства о допросе эксперта, назначении дополнительной или повторной экспертизы, а также проведении новых экспертиз.

Следователь имеет право присутствовать при проведении экспертизы.³⁸

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан указывает, что экспертиза назначается в случае, когда сведения об обстоятельствах, имеющих значение для дела, могут быть получены с помощью специального исследования, проводимого лицом, имеющим специальные знания в области науки, техники, искусства или ремесла (статья 172).

Статья 175 Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан определила, что объектами исследования могут быть вещественные доказательства и образцы для экспертного исследования, иные материальные объекты, доказательственное значение которых устанавливается экспертизой; тело живого человека, состояние психики, труп; документы. При этом указывается, что в необходимых случаях экспертиза может назначаться и до возбуждения уголовного дела (часть 2 статьи 180 УПК Республики Узбекистан).

Таким образом, потерпевший имеет право знакомиться с заключениями экспертизы до окончания досудебного следствия (по законодательству Кыргызстана) – «заключение эксперта или его сообщение о невозможности дать заключение, а также протокол допроса эксперта до окончания следствия предъявляются подозреваемому, обвиняемому, потерпевшему, которые имеют право давать свои пояснения и заявлять возражения против заключений эксперта. В случае удовлетворения или отклонения ходатайства выносится соответствующее постановление, которое под расписку сообщается лицу, заявившему ходатайство (статья 211), по законодательству Республики Казахстан (статья 244 УПК Республики Казахстан), по законодательству Республики Беларусь (статья 238 УПК Республики Беларусь). Законодатель Республики Молдова в части 5 статьи 151 УПК закрепил положение о том, что заключение эксперта или его заявление о невозможности дать заключение, а также протокол допроса эксперта немедленно, но не позднее трех суток со дня получения органом уголовного преследования, доводятся до сведения сторон процесса, которые при этом имеют право давать пояснения, замечания, требовать постанов-

38 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: НОРМА – К, 2002.

ки перед экспертом дополнительных вопросов, ходатайствовать о проведении дополнительной или повторной экспертизы.

Действующий Уголовно-процессуальный кодекс Украины не предусматривает права потерпевшего на ознакомление с результатами экспертизы сразу после ее окончания. Этот пробел устранен в проекте УПК Украины, где предусматривается право потерпевшего и его представителя при назначении и проведении экспертизы заявлять отвод судебному эксперту, ходатайство о назначении судебного эксперта из числа указанных им лиц, о постановке перед судебной экспертизой дополнительных вопросов, давать пояснения судебному эксперту, предъявлять дополнительные документы и материалы, знакомиться с материалами судебной экспертизы после ее окончания, заявлять ходатайства о назначении дополнительной и повторной экспертизы (статья 280). По окончании судебной экспертизы ее заключение предъявляется и разъясняется следователем подозреваемому, обвиняемому, защитнику, потерпевшему, а в соответствующих случаях – гражданскому ответчику, или их представителям (статья 281).

Нововведением проекта УПК Украины является положение о возможности проведения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела лицом, осуществляющим дознание, или следователем (статья 275). Важное положение закреплено в части 1 статьи 277 проекта УПК, а именно: заключение судебной экспертизы оценивается дознавателем, следователем, прокурором, судом, судьей в совокупности с прочими доказательствами, заключение экспертизы не является обязательным, а несогласие с ним должно быть мотивировано в соответствующем постановлении, определении, приговоре. На важность этого положения указывает судебная практика.

По нашему мнению, необходимо согласовать положения проекта УПК Украины и Инструкции о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований, а именно, внести в кодекс сроки проведения судебных экспертиз. Инструкция предусматривает, что срок проведения экспертизы устанавливается в зависимости от сложности исследования, с учетом нагрузки специалиста руководителем экспертного учреждения (либо заместителем руководителя или руководителем структурного подразделения) в пределах: 10 дней – в отношении материалов с небольшим количеством объектов и не сложной по характеру; 1 месяц – в отношении средней сложности исследования; 2 месяца – в отношении сложных исследований; свыше 2 месяцев – в отношении материалов с большим количеством объектов или сложнейшим исследованием, но при этом срок выполнения не должен превышать 3 месяцев. В исключительных случаях по письменному соглашению может быть установлен более продолжительный срок. Предварительное исследо-

вание материалов несложной или средней сложности экспертизы не должно превышать пяти дней, при сложной – десяти дней.³⁹

К вопросу об оформлении результатов исследований. Целесообразно в проекте УПК Украины учесть положения о том, что результаты экспертных исследований излагаются в письменных заключениях специалиста, а также могут предоставляться в виде рецензий согласно действующему законодательству.⁴⁰

Необходимо в проекте УПК Украины избежать противоречия, касающегося формы пояснения эксперта после предоставления им заключения. Так, статья 248 проекта предусматривает право дознавателя, следователя после ознакомления с заключением экспертизы допросить эксперта для получения разъяснений или дополнений к его заключению. А статья 69 проекта УПК обязывает эксперта по требованию дознавателя, следователя давать только письменные пояснения, а по требованию судьи – устные. По нашему мнению, такое разграничение не является оправданным.

Часть 2 статьи 274 проекта УПК предусматривает случай обязательного назначения экспертизы. Анализируя ее, можно отметить различные подходы к следующим ситуациям: в одних случаях указывается предмет исследования, а в других – категория дел. С учетом этого необходимо дополнить данную часть статьи пунктом, предусматривающим обязательное назначение судебно-психологической или комплексной психолого-психиатрической экспертизы по делам о преступлениях несовершеннолетних (корреляция со статьей 488 проекта УПК), а также обязательное назначение судебно-психиатрической экспертизы лиц, обвиняемых в совершении преступления, за которое предусмотрено пожизненное лишение свободы.

39 Инструкция о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований, утвержденная приказом Министерства юстиции Украины от 08.10.98 г. № 53/5 (в редакции приказа Министерства юстиции Украины от 30.12.2004 г. № 144/5).

40 Приказ Министерства юстиции Украины «О внесении изменений в Инструкцию о назначении и проведении судебных экспертиз и экспертных исследований» от 10.06.2005 г. № 59/5, зарегистрированный в Министерстве юстиции Украины 10.06.2005 г. под № 648/10928.

СОЗДАНИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ФОНДА КОМПЕНСАЦИИ ЖЕРТВАМ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Одной из проблем является возмещение причиненного ущерба потерпевшему от преступления. Сложность заключается в том, что лицо, определенное как потерпевшее от торговли людьми, нуждается в немедленной помощи – медицинской, психологической, юридической. Установление лица, виновного в совершении преступления, его осуждение и постановление решения о возмещении причиненного ущерба слишком расходуется во времени с необходимостью использования этих средств. Суд, определяя сумму, подлежащую возмещению, исходит из платежеспособности лица и реальности исполнения принятого решения, что, к сожалению, не всегда соответствует причиненному вреду.

Гражданский кодекс Украины в статье 1177 определил, что ущерб, нанесенный имуществу физического лица в результате причиненного вреда, возмещается государством, если не установлено лицо, его совершившее, либо если это лицо не является платежеспособным.

Однако, реализация данного положения невозможна в связи с отсутствием специального фонда, средства которого направлялись бы на нужды потерпевших. После установления лица, виновного в причинении ущерба, государство в порядке регресса имело бы возможность получить эти средства с осужденного.

С целью обеспечения компенсации причиненного ущерба жертвам торговли людьми необходимо создать специальный фонд, источниками наполнения которого могли бы стать:

1) средства от конфискации как дополнительного наказания осужденным за торговлю людьми и конфискации специальной – транспортных средств, с помощью которых совершалась переправка (легковые автомобили, микроавтобусы), средств коммуникации, имущества, денежных средств, нажитых преступным путем.

В соответствии с Уголовным кодексом Украины конфискация имущества заключается в принудительном бесплатном изъятии в собственность государства всего или части имущества, являющегося собственностью осужденного. Если конфискуется часть имущества, суд должен указать, какая именно часть конфискуется, либо перечислить предметы, подлежащие конфискации.

Конфискация имущества устанавливается за тяжкие и особо тяжкие преступления, к которым и относится торговля людьми, и может быть назначена только в случаях, специально предусмотренных в особой части Уголовного кодекса Украины.

Согласно статье 81 Уголовно-процессуального кодекса Украины вопросы о вещественных доказательствах решаются приговором, определением или

постановлением суда либо постановлением органа дознания, следователя, прокурора о закрытии дела, при этом:

- 1) орудие преступления, принадлежащее обвиняемому, конфискуется;
- 2) вещи, изъятые из обращения, передаются соответствующим учреждениям или уничтожаются;
- 3) вещи, которые не имеют никакой ценности и не могут быть использованы, уничтожаются, а в случаях, когда заинтересованное лицо просит об этом, могут быть переданы ему;
- 4) деньги, ценности и прочие вещи, нажитые преступным путем, передаются в доход государства.

Направление указанных средств от общей и специальной конфискации в фонд компенсации жертвам было бы весомым подспорьем для своевременной компенсации.

2) следующим источником должны стать средства, полученные в качестве залога как меры пресечения, в случае нарушения подозреваемым, обвиняемым, подсудимым принятых на себя обязательств. Так, в 2008 году сумма внесенного залога составила 13 349 157 грн.

Как свидетельствует судебная практика, не часто в качестве меры пресечения избирается личное поручительство. Однако, когда обвиняемый, в отношении которого избрана данная мера пресечения, уклоняется от следствия и суда, на поручителя может быть наложено денежное взыскание до двухсот не облагаемых налогом минимумов доходов граждан.

РОЛЬ ПРОКУРАТУРЫ В КОНТРОЛЕ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ ПОТЕРПЕВШИХ ОТ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

Очевидным является недостаточная правовая осведомленность потерпевших от торговли людьми, что отрицательно сказывается на соблюдении их прав. Как свидетельствует судебная практика, подсудимые часто имеют по несколько адвокатов, а потерпевшие, не имея достаточных денежных средств, осуществляют защиту своих интересов самостоятельно. В этом случае тяжесть контроля за соблюдением прав потерпевших возлагается на прокурора. Проведенное обобщение практики поддержания государственного обвинения по уголовным делам о преступлениях, связанных с торговлей людьми и незаконной трансплантацией органов или тканей людей, показало, что прокуратура занимает правильную позицию и достаточно активно реагирует на неправильное применение закона. Так, Генеральной прокуратурой Украины при проверке в некоторых областях были выявлены приговоры, по которым безосновательно применены статьи 69, 75 Уголовного кодекса Украины, на основании которых назначено наказание ниже низшего предела и осужденные лица освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком, что явилось основанием для внесения кассационного представления.

Однако неединичны случаи непоследовательной или необоснованной позиции государственных обвинителей. Так, Лисичанским горсудом Луганской области осуждены А. и В. по части 3 статьи 15, части 2 статьи 149 УК Украины к 5 годам лишения свободы без конфискации имущества. На основании статьи 75 УК Украины они освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком 1 год. Государственный обвинитель просил суд назначить наказание в виде 5 лет лишения свободы с конфискацией имущества, однако оставил судебное решение без надлежащего реагирования.

Выявлены случаи, когда прокуроры, подавая апелляции на приговоры по мягкости назначенного наказания, спустя некоторое время отзывают их.

Луцким горсудом Волынской области осуждены Т. и Д. по части 3 статьи 149 УК Украины с применением статьи 69 УК Украины к 4 годам лишения свободы, на основании статей 75, 76 УК Украины они освобождены от отбывания наказания с испытательным сроком один год. Государственный обвинитель настаивал на назначении подсудимым наказания в виде лишения свободы сроком на 9 лет с конфискацией имущества, однако апелляцию не внес. Только поручение Генеральной прокуратуры Украины стало основанием для проверки судебного решения и внесения кассационного представления по этому делу.

Встречаются случаи, когда прокурор занимает позицию, отличную от мнения суда, и просит отменить приговор в связи с чрезмерно строгим наказанием виновному в совершении торговли людьми. Так, Бориславским райсудом Херсонской области Ч. была осуждена по части 1 статьи 149 УК Украины к 3 годам лишения свободы за то, что она, используя уязвимое положение потерпевшей, путем обмана завербовала последнюю и переместила в Турцию, где передала неустановленным лицам. На территории Турции к потерпевшей применялись методы физического и психического насилия с целью принуждения ее к оказанию сексуальных услуг. Государственный обвинитель просил суд назначить наказание в виде 5 лет лишения свободы, на основании статей 75, 76 УК Украины освободить ее от отбывания наказания с испытательным сроком 3 года. Им была внесена апелляция в связи с суровостью наказания и неправильным применением уголовного закона, которая удовлетворена только в части зачисления срока пребывания под арестом в срок отбывания наказания.

Несмотря на неправильное применение закона, прокуроры не всегда оперативно реагируют на принятое решение. Так, осужденная по части 3 статьи 124-1 УК Украины (1960 года) за торговлю людьми к 5 годам лишения свободы была освобождена от отбывания наказания с испытательным сроком 3 года. Прокурор ориентировал суд назначить наказание в виде 12 лет лишения свободы. Подготовленная апелляция не содержала достаточного обоснования и анализа доказательств. Апелляционный суд изменил приговор только в части гражданских исков потерпевших. И только по кассационной жалобе потерпевших Верховным Судом Украины судебные решения в связи с неправильным применением уголовного закона и мягкостью назначенного наказания были отменены.

Иногда некачественно проведенное досудебное следствие, нарушения требований уголовно-процессуального законодательства, не выявленные прокурором при утверждении обвинительного заключения перед направлением уголовного дела в суд, влекут за собой принятие решения о необходимости дополнительного расследования.

Необходимо обратить внимание на то обстоятельство, что в соответствии со статьей 299 Уголовно-процессуального кодекса Украины «Определение объема доказательств, подлежащих исследованию, и порядка их исследования» председательствующий выясняет мнение участников судебного рассмотрения о том, какие доказательства необходимо исследовать, и о порядке их исследования. Объем доказательств, которые будут исследоваться, и порядок их исследования определяются постановлением судьи или определением суда. При этом суд вправе, если против этого не возражают участники судебного рассмотрения, признать нецелесообразным исследование доказательств в отношении тех фактических

обстоятельств дела и размера гражданского иска, которые никем не оспариваются. Суд выясняет, правильно ли понимают подсудимый и другие участники процесса содержание этих обстоятельств, нет ли сомнений в добровольности и истинности их позиции, а также разъясняет им, что в таком случае они будут лишены права оспаривать эти фактические обстоятельства дела и размер гражданского иска в апелляционном порядке.

Если для решения вопроса об объеме доказательств, подлежащих исследованию, необходимо допросить подсудимого, суд разрешает этот вопрос после допроса подсудимого. Допрос подсудимого, если только тот не отказывается от дачи показаний, проводится обязательно.

Уместным является постановка вопроса о возможности проведения сокращенного процесса по делам именно данной категории? Так, судом по части 3 статьи 149 УК Украины осуждены Д. и С., которые в составе организованной группы занимались продажей женщин в г. Дубаи для сексуальной эксплуатации. При отсутствии ссылки на статьи 299 УПК Украины, суд в приговоре указал, что подсудимые вину признали полностью, при этом не были названы и проанализированы доказательства по делу, в частности, показания потерпевших и свидетелей. Как было установлено позднее, судом неправильно квалифицированы действия в отношении каждой из потерпевших. Так, в отношении одних был использован обман, в отношении одной из них уязвимое положение (ей был поставлен диагноз шизофрения) и т. д.

По нашему мнению, вопрос о возможности рассмотрения уголовных дел, связанных с торговлей людьми, в сокращенном процессе, требует дополнительных разъяснений в постановлении Пленума Верховного Суда Украины или же прямого запрета такой процедуры.

М. С. Строгович указывал: «Исследование фактических обстоятельств уголовного дела, во многих случаях отталкиваясь от вероятности исследуемых фактов, стремится к достоверности выводов об этих фактах. Материальная истина достигается тогда, когда вероятность подлежащих установлению фактов превращается в их достоверность. Разумеется, абстрактно нельзя установить каких-либо формальных признаков, по которым можно было бы безошибочно определить по любому уголовному делу, превратилась ли вероятность в достоверность или она еще продолжает быть вероятностью, хотя бы и достигшей высокой степени. Решать этот вопрос суду приходится по каждому конкретному делу в связи со всеми его фактическими обстоятельствами. Но в общем виде можно указать следующее принципиальное положение: достоверность исключает возможность всякого иного решения, вероятность же допускает возможность иного решения».⁴¹

41 Строгович М. С. Избр. труды. Теория судебных доказательств. Т. 3. – М.: Наука, 1991. – С. 31.

«Доверие к судье есть необходимое условие его деятельности. Он не стоит к уголовному законодателю в положении приказчика, со стороны которого можно опасаться растраты хозяйского добра. Он живой и самостоятельный выразитель целей законодателя в приложении их к явлениям повседневной жизни. Между указаниями его совести и произволом есть огромная разница. То, что называется «судейской совестью», есть сила, поддерживающая судью и вносящая особый, возвышенный смысл в творимое им дело».⁴²

42 Кони А. Ф. Избранные произведения. Том первый. Статьи и заметки. Судебные речи. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 43.

Юридичне видання

Авторський колектив
АХТИРСЬКА Наталія Миколаївна
ЮДЕНКО Тамара Миколаївна
ЛАВРОВСЬКА Ірина Борисівна

**ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ:
ПРИЧИНИ, ПРАВОВІ ФОРМИ БОРОТЬБИ,
ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЇЇ ПОДОЛАННЯ**

Коректор А. Саїбова
Комп'ютерна верстка - М. Данилов, В. Петрунін
Оформлення обкладинки – Р. Дробот
Відповідальний редактор В. Копилець
Менеджер випуску О. Дутка

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042 м. Київ вул. Саперне поле, 26 кв.27
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єкта видавничої справи серія ДК №2570 від 27.07.2006 року

Надруковано в Україні: ТОВ «Компанія ВАІТЕ»
01042, м. Київ, вул. П.Лумумби, 4/6, оф.516, тел.: 531-1432.
Зам. № 8457 Друк – офс. Папір крейд. Формат 45х60/16
Об'єм – 9, 5. Ум. др. арк. – 4,75. Наклад 1000.

